

HUMANISTYKA I NAUKI SPOŁECZNE

Doświadczenia
Konteksty
Wyzwania

Tom 13

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Exante

Recenzenci

dr hab. Małgorzata Lewartowska-Zychowicz, prof. UG

dr hab. Zofia Sujkowska-Życka

dr Klaudia Pujer

HUMANISTYKA I NAUKI SPOŁECZNE. DOŚWIADCZENIA. KONTEKSTY.

WYZWANIA. TOM 13

exante.com.pl, wydawnictwoexante.pl, Wrocław 2019

Treść książki jest dostępna na licencji Creative Commons (CC BY-NC-ND 4.0)
Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe.
Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów. Zezwala się na wykorzystanie treści książki
zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej
oraz wskazania autorów jako właścicieli praw do tekstów.

Treść licencji jest dostępna na stronie internetowej:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/pl/legalcode>

Wersja elektroniczna publikacji jest wersją pierwotną

Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za treść, formę i styl rozdziałów

Exante Wydawnictwo Naukowe

dr Klaudia Pujer

ul. Buforowa 24 lok. 10, 52-131 Wrocław

WWW: exante.com.pl, wydawnictwoexante.pl

ISBN 978-83-66187-56-6 (PDF)

ISBN 978-83-66187-55-9 (oprawa miękka)

**HUMANISTYKA
I NAUKI SPOŁECZNE
DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA
TOM 13**

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Exante

Spis treści

WSTĘP	7
1. RÓWNOŚĆ SZANS W PROJEKTACH WSPÓŁFINANSOWANYCH ZE ŚRODKÓW BUDŻETU UNII EUROPEJSKIEJ W POLSCE	11
Monika Guzek	
WPROWADZENIE.....	11
ISTOTA BUDŻETU I PERSPEKTYWY FINANSOWEJ UNII EUROPEJSKIEJ	12
RÓWNOŚĆ SZANS JAKO NACZELNA ZASADA POLITYKI HORYZONTALNEJ 2014–2020	14
REALIZACJA ZASADY RÓWNOŚCI SZANS Kobiet I MĘŻCZYŹN W PROGRAMACH OPERACYJNYCH	15
PODSUMOWANIE	17
BIBLIOGRAFIA	18
2. EKSPLOATACJA KOBIEC W CELU ŚWIADCZENIA KOMERCYJNYCH USŁUG SEKSUALNYCH LUB PRACY W EROTYCZNYM PRZEMYSŁE ROZRYWKOWYM JAKO NAJCZĘŚCIEJ WYSTĘPUJĄCA FORMA HANDLU LUDŹMI	21
Magdalena Wójcik	
WPROWADZENIE.....	21
PRZESTĘPSTWO HANDLU KOBIECAMI UKIERUNKOWANE NA WYMUSZENIE ŚWIADCZENIA USŁUG SEKSUALNYCH LUB AKTYWNOŚCI W EROTYCZNYM PRZEMYSŁE ROZRYWKOWYM	23
<i>Handel ludźmi – uwagi wstępne.....</i>	<i>23</i>
<i>Handel kobietami a rynek komercyjnyC usług seksualnyC.....</i>	<i>24</i>
<i>Instrumenty prawne wykorzystywane w zwalczaniu handlu ludźmi i wymuszania świadczenia usług seksualnyC.....</i>	<i>27</i>
PODSUMOWANIE	32
BIBLIOGRAFIA	33
3. PROBLEM STOSOWANIA PRZEMOCY SEKSUALNEJ WOBEC MĘŻCZYŹN	37
Magdalena Wójcik	
WPROWADZENIE.....	37
MĘŻCZYŹNI OFIARAMI EKSPLOATACJI SEKSUALNEJ	38
RYS RAM OCHRONY PRAWNEJ OFIAR PRZEMOCY SEKSUALNEJ W POLSCE	44
PODSUMOWANIE	45
BIBLIOGRAFIA	47

4. WYBRANE PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA SENIORÓW W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ 49

Kamil Lorek

WPROWADZENIE.....	49
PROBLEM DOSTOSOWANIA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ DO POTRZEB SENIORÓW	50
PRZESTRZEŃ MIEJSKA WOBEC SENIORÓW	51
MIESZKANIA DLA OSÓB STARSZYCH	52
PODSUMOWANIE	54
BIBLIOGRAFIA	54

**5. TERAPIA TAŃCEM W FUNKCJONOWANIU OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA PRZYKŁADZIE
DZIAŁALNOŚCI ŚRODOWISKOWEGO DOMU SAMOPOMOCY W SEROCKU..... 57**

Marta Seredyńska

WPROWADZENIE.....	57
SYTUACJA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ W POLSCE	58
TERAPIA TAŃCEM – WYJAŚNIENIE POJĘCIA	59
DZIAŁALNOŚĆ ŚRODOWISKOWEGO DOMU SAMOPOMOCY W SEROCKU	60
PODSUMOWANIE	63
BIBLIOGRAFIA	64

6. KSZTAŁCENIE PROOBRONNE W POLSCE – DOŚWIADCZENIA I WYZWANIA 65

Radostaw Kondracki

WPROWADZENIE.....	65
KSZTAŁCENIE PROOBRONNE W POLSCE – ZARYS HISTORYCZNY	66
KSZTAŁCENIE PROOBRONNE W WOJSKOWYCH KLASACH MUNDUROWYCH	69
PODSUMOWANIE	72
BIBLIOGRAFIA	72

7. EDUKACJA ALTERNATYWNA – INNE OBLICZE EDUKACJI XXI WIEKU 75

Jolanta Martuszevska

WPROWADZENIE.....	75
WYBRANE DEFINICJE EDUKACJI ALTERNATYWNEJ	77
EDUKACJA ALTERNATYWNA.....	78
ROLA NAUCZYCIELA.....	80
ROLA UCZNIĄ	81
SZKOŁY XXI WIEKU	83
SZKOŁY ALTERNATYWNE.....	84
PODSUMOWANIE	86

BIBLIOGRAFIA	87
8. INTERNET – PLATFORMA INDYWIDUALIZMU? PROBLEM AUTORSTWA TREŚCI W SIECI	91
Rafał Sowiński	
WPROWADZENIE.....	91
WIKIPEDIA: SKARBNICA GLOBALNEJ WIEDZY CZY WSPÓLNOTA NARCYSTYCZNYCH EKSPERTÓW?	92
REPLIKACJA „NIECNYCH MEMÓW”, CZYLI ZANIK AUTORSTWA	94
JA I TYLKO JA	95
PODSUMOWANIE	96
BIBLIOGRAFIA	97
9. ZABURZENIA UROJENIOWE JAKO PRZESŁANKA PRZYJĘCIA PACJENTA DO SZPITALA PSYCHIATRYCZNEGO BEZ JEGO ZGODY.....	99
Anna Lisowska	
WPROWADZENIE.....	99
ZABURZENIE UROJENIOWE W UJĘCIU OGÓLNYM.....	100
ZAGROŻENIE UROJENIOWE JAKO STAN ZAGRAŻAJĄCY ŻYCIU LUB ZDROWIU CZŁOWIEKA	102
PODSUMOWANIE	104
BIBLIOGRAFIA	105
10. ROLA <i>DESIGNU</i> W TWORZENIU WSPÓŁCZESNEJ PRZESTRZENI HOTELOWEJ	107
Marzena Bobrzecka	
WPROWADZENIE.....	107
UWARUNKOWANIA KONKURENCYJNOŚCI HOTELI.....	109
UWARUNKOWANIA PROJEKTOWANIA I ARANŻACJI WNĘTRZ WSPÓŁCZESNEJ PRZESTRZENI HOTELOWEJ	111
<i>Tożsamość miejsca w procesie projektowym obiektów hotelowych.....</i>	<i>111</i>
<i>Transparentność wnętrza i zewnątrz budynku hotelowego.....</i>	<i>113</i>
<i>Projektowanie przestrzeni hotelowej w oparciu o koncepcję zrównoważonego rozwoju.</i>	<i>114</i>
<i>DESIGN</i> ARCHITEKTURY WNĘTRZ PRZESTRZENI HOTELOWEJ	115
WYKORZYSTANIE WYBRANYCH ELEMENTÓW SZTUKI W <i>DESIGN</i> HOTELARSKIM	116
<i>Zastosowanie ceramiki artystycznej we wnętrzach hotelowych.....</i>	<i>116</i>
<i>Wzornictwo dywanów i wykładzin w przestrzeni hotelowej.....</i>	<i>119</i>
PODSUMOWANIE	123
BIBLIOGRAFIA	124

11. DYPLOMACJA MORSKIEGO PRZYMUSU W KONTEKŚCIE DZIAŁALNOŚCI POLSKIEJ MARYNARKI
WOJENNEJ – CASUS STOSUNKÓW POLSKO-GDAŃSKICH..... 127

Marika Sokół

WPROWADZENIE.....	127
FUNKCJA DYPLOMATYCZNA MARYNARKI WOJENNEJ.....	128
STOSUNKI POLSKO-GDAŃSKIE, TZW. INCYDENT GDAŃSKI	131
PODSUMOWANIE.....	133
BIBLIOGRAFIA.....	134

Wstęp

Oddajemy w ręce Czytelników trzynasty tom poświęcony wybranym problemom nauk humanistycznych i społecznych. Publikacja jest rezultatem pracy badaczy reprezentujących różne krajowe jednostki naukowe i składa się z jedenastu rozdziałów.

Tom otwiera rozdział autorstwa Moniki Guzek pt. *Równość szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu Unii Europejskiej w Polsce*. Celem opracowania jest omówienie problematyki realizacji zasady równości szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu Unii Europejskiej w Polsce. Autorka dokonała przeglądu materiałów źródłowych i publikacji zwartych. Praca ma charakter teoretyczny, a rezultaty analizy mogą stanowić źródło wiedzy na temat zakresu realizacji zasady równości szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu Unii Europejskiej w Polsce, a także dobrych praktyk stosowanych przez podmioty realizujące powyższe działania.

Magdalena Wójcik to autorka rozdziału drugiego pt. *Eksploatacja kobiet w celu świadczenia komercyjnych usług seksualnych lub pracy w erotycznym przemyśle rozrywkowym jako najczęściej występująca forma handlu ludźmi*. Na przestrzeni ostatnich lat coraz dotkliwiej odczuwa się obecność nowych form niewolnictwa. Ma to związek z eskalacją problemu handlu ludźmi, wykorzystywania seksualnego kobiet i dzieci, zmuszania do niewolniczej wręcz pracy, egzystowania w warunkach urągających ludzkiej godności. Handel kobietami w celu wymuszenia świadczenia przez nie komercyjnych usług seksualnych lub pracy w erotycznym przemyśle rozrywkowym jest najczęściej występującą formą handlu ludźmi, przestępstwem pogwałcającym podstawowe prawa i wolności jednostki. Celem opracowania jest analiza zjawiska handlu kobietami ukierunkowanego na eksploatację seksualną bądź wymuszoną aktywność ofiar w erotycznym przemyśle rozrywkowym. Omówienie przedmiotowego zagadnienia poprzedzono zwięzłym wprowadzeniem w problematykę handlu ludźmi. Następnie szczegółowej analizie poddano związek handlu kobietami ze świadczeniem przez nie komercyjnych usług seksualnych oraz podejmowaniem aktywności w erotycznym przemyśle rozrywkowym. Opracowanie opatrzone zakończeniem zawierającym autorskie wnioski. Przyjętymi metodami badawczymi były studium piśmiennictwa oraz analiza danych zastanych.

Rozdział trzeci pt. *Problem stosowania przemocy seksualnej wobec mężczyzn* przygotowała Magdalena Wójcik. Choć w dyskursie pedagogicznym i nauk pokrewnych problem przemocy nie traci na aktualności, rozpowszechnienie stosowania przemocy wobec mężczyzn jest zagadnieniem relatywnie rzadko analizowanym na kartach literatury przedmiotu. Jeszcze trudniej o pozyskanie precyzyjnych danych odnośnie liczby przestępstw na tle seksualnym dokonanych na mężczyznach, z uwagi choćby na fakt, iż ofiary rzadko zgłaszają się do organów ścigania. Ponadto postrzeganie przemocy seksu-

alnej wobec mężczyzn wciąż obwarowane jest licznymi stereotypami, co z kolei przekłada się na przekłamany obraz sytuacji. Niemniej stwierdzić należy, że problem eksploatacji seksualnej mężczyzn nie jest zjawiskiem niszowym. Sprawcami przemocy są nie tylko kobiety, ale również inni mężczyźni (np. w warunkach izolacji penitencjarnej). Celem artykułu jest analiza i ocena uwarunkowań oraz skali doświadczania przez mężczyzn przemocy seksualnej w warunkach wolnościowych i izolacji penitencjarnej w Polsce w latach 2004-2018, jak i regulacji prawnych dotyczących ochrony ofiar przemocy seksualnej oraz penalizacji tego czynu. Przyjętymi metodami badawczymi były studium literatury oraz analiza danych zastanych.

Kamil Lorek to autor rozdziału czwartego pt. *Wybrane problemy bezpieczeństwa seniorów w przestrzeni miejskiej*. Tekst odnosi się do skutków ważnego procesu społecznego, jakim jest starzenie się społeczeństw (wzrost liczby ludzi w podeszłym wieku). Wywołuje on poważne potrzeby dostosowania przestrzeni miejskiej do potrzeb seniorów. Ma to znaczenie przede wszystkim w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa seniorom, ochrony praw człowieka, ale także odnosi się do stosunków konsumenckich. Opracowanie ma na celu podsumowanie wybranych ważnych zagadnień związanych z przystosowaniem przestrzeni miast do potrzeb społeczeństwa, w którym przybywa ludzi w podeszłym wieku. W tekście zawarto także uwagi co do potencjalnych zagrożeń, jakie mogą powstać na skutek niewłaściwego przygotowania przestrzeni miast dla seniorów.

Rozdział piąty pt. *Terapia tańcem w funkcjonowaniu osób niepełnosprawnych na przykładzie działalności Środowiskowego Domu Samopomocy w Serocku* przygotowała Marta Seredyńska. Publikacja omawia metodę pracy, którą jest terapia tańcem wykorzystywana do pracy z różnego rodzaju grupami – także z osobami niepełnosprawnymi ruchowo i intelektualnie. Zdecydowanie jest to forma wspomagająca codzienne funkcjonowanie wskazanej grupy oraz tradycyjne metody terapeutyczne, pozwalająca łączyć w swojej specyfice elementy pedagogiczne z artystycznymi. Celem opracowania jest analiza możliwości zastosowania jednej z technik terapii przez sztukę – choreoterapii w praktyce funkcjonowania Środowiskowego Domu Samopomocy w Serocku.

Roadosław Kondracki przygotował rozdział szósty pt. *Kształcenie proobronne w Polsce – doświadczenia i wyzwania*. Celem opracowania jest analiza i ocena roli kształcenia proobronnego młodzieży w systemie oświaty w Polsce. Cel pracy osiągnięto poprzez analizę retrospektywną rozwiązań w zakresie kształcenia proobronnego w Polsce w latach 1946–2019. Przeanalizowano podstawy prawne tego kształcenia oraz programy nauczania. W konkluzji stwierdzono, że programy edukacyjne dotyczące edukacji wojskowej powinny być opracowane i koordynowane przez Ministerstwo Obrony Narodowej i realizowane przy współpracy Ministerstwa Edukacji Narodowej. Szkoła powinna stwarzać takie warunki edukacji uczniów, aby cechowały je konsekwentne i wychowawczo pożądane zachowania, wynikające z poczucia więzi ze szkołą, najbliższym środowiskiem i krajem.

Jolanta Martuszevska opracowała rozdział siódmy pt. *Edukacja alternatywna – inne oblicze edukacji XXI wieku*. Edukacja alternatywna występuje w krajach o ustroju demokratycznym lub go budującym. Rodzi się z odwagi do tworzenia lepszego świata. Aby dostrzec potencjał edukacji alternatywnej nie trzeba rewolucji oświatowej, bowiem jakość ludzkiego życia staje się jej celem samym w sobie. Celem opracowania jest analiza rozwiązań oferowanych przez edukację alternatywną w kontekście tradycyjnego modelu kształcenia i wychowania oraz postępu technologicznego. Zastosowano metodę krytycznej analizy literatury.

Autorem rozdziału ósmego pt. *Internet – platforma indywidualizmu? Problem autorstwa treści w sieci* jest Rafał Sowiński. W opracowaniu dokonano analizy i oceny tendencji związanych z problemem autorstwa treści w internecie. Omówiono takie zjawiska, jak obieg wolnej kultury w Wikipedii, kreacja memów internetowych oraz działalność internetowych celebrytów. Główną tezę artykułu jest odniesienie się do kwestii współistnienia zróżnicowanych modeli autorstwa – od takich, które ignorują jednostkowy wkład, aż po takie, które podkreślają rolę jednostki.

Rozdział dziewiąty pt. *Zaburzenia urojeniowe jako przesłanka przyjęcia pacjenta do szpitala psychiatrycznego bez jego zgody* napisała Anna Lisowska. W opracowaniu scharakteryzowano zaburzenia urojeniowe jako przypadłość stanowiącą podstawę do przyjęcia pacjenta na oddział szpitala psychiatrycznego bez wyrażenia jego zgody. Na łamach publikacji omówiono główne symptomy wymienionego zaburzenia psychicznego i ukazano go jako okoliczność niekiedy mogącą powodować zagrożenie dla życia lub zdrowia chorego bądź jego otoczenia. Ponadto w opracowaniu zbadano przesłanki pozwalające przyjąć osobę do szpitala psychiatrycznego bez jej zgody.

Rozdział dziesiąty pt. *Design współczesnej przestrzeni hotelowej* opracowała Marzena Bobrzecka. W tekście podjęto próbę identyfikacji podstawowych uwarunkowań *designu* współczesnych hoteli. Tematyka ta jest obecnie bardzo popularna, bowiem dzięki rozwojowi technologii, informatyzacji, ale także i świadomości społeczno-kulturalnej wyrosło zapotrzebowanie na konkurencyjność pomiędzy hotelami w zakresie atrakcyjności przestrzeni hotelowej. *Design* danego hotelu stanowi jego swoistą wizytówkę. W pracy podjęto próbę udzielania odpowiedzi na pytanie, czym jest *design* współczesnej przestrzeni hotelowej i jakie są jego podstawowe elementy w powiązaniu z rozwojem cywilizacyjnym oraz coraz większymi oczekiwaniami klientów hoteli.

Tom zamyka rozdział jedenasty pt. *Dyplomacja morskiego przymusu w kontekście działalności Polskiej Marynarki Wojennej – casus stosunków polsko-gdańskich* opracowany przez Marię Sokół. Celem opracowania jest analiza działań dyplomatycznych podejmowanych przez Polską Marynarkę Wojenną (PMW) w kontekście realizacji założeń polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Polska Marynarka Wojenna zarówno w okresie pokoju, jak i w czasie wojny spełniała ważną rolę w polityce zewnętrznej państwa. Okręty, poprzez obecność na morzach, pełniły rolę „pływających ambasadorów”, nie tylko świadcząc o istnieniu danego państwa, ale także o jego potencjale militarnym i ekonomicznym. W okresie międzywojennym działania dyplomatyczne PMW,

w szczególności wizyty i rewizyty okrętów, w sposób istotny przyczyniły się do zabezpieczenia interesów Polski w basenie Morza Bałtyckiego, głównie w obszarze normalizacji stosunków polsko-gdańskich.

Teksty zaprezentowane w niniejszej publikacji omawiają wybrane problemy nauk humanistycznych i społecznych przy wykorzystaniu już istniejącej wiedzy (opracowania przeglądowe). Zawierają również postulaty ich rozwiązań, uwzględniając wąsko wyspecjalizowaną wiedzę nabytą w trakcie studiów literaturowych, zrealizowanych badań lub praktyki zawodowej (opracowania przyczynkarskie). W efekcie niniejsza publikacja stanowi głos w dyskusji w obszarze problemów zidentyfikowanych na gruncie humanistyki, jak i życia społeczno-gospodarczego. Opisuje, diagnozuje i interpretuje je tak w ujęciu całościowym, jak i w najróżniejszych aspektach, fragmentach czy warstwach.

Żywimy nadzieję, że teksty zebrane w niniejszym tomie staną się inspiracją do podjęcia badań własnych, przyczynią się do poszerzenia współpracy z praktykami oraz do rozwoju teorii, badań podstawowych i aplikacyjnych.

Klaudia Pujer i Zespół Autorski

1. RÓWNOŚĆ SZANS W PROJEKTACH WSPÓLFINANSOWANYCH ZE ŚRODKÓW BUDŻETU UNII EUROPEJSKIEJ W POLSCE

Monika Guzek

Streszczenie

Opracowanie porusza problematykę realizacji zasady równości szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu Unii Europejskiej w Polsce. Autorka dokonała analizy materiałów źródłowych i publikacji zwartych. Rozważania ukazują, że wyznaczenie przez Unię Europejską zasad horyzontalnych i instrumentów ich kontroli spowodowało, że podmioty realizujące powyższe projekty konsekwentnie wdrażają działania mające na celu niwelowanie nierówności społecznych. Implementacja takich rozwiązań nie tylko pozytywnie oddziałuje na gospodarkę i rynek pracy, ale także na sferę psychologiczną i sytuację finansową obywateli.

Słowa kluczowe: polityka horyzontalna, równość szans, budżet Unii Europejskiej.

Wprowadzenie

Unia Europejska (UE) powstała w efekcie wieloletniego procesu integracji europejskiej, rozpoczętego po II wojnie światowej. Początkowo obejmowała kraje Europy Zachodniej, a od lat 90. XX w. również państwa Europy Środkowowschodniej¹. UE zrzesza państwa będące na różnych poziomach rozwoju i mierzących się z różnorodnymi wyzwaniami. Jednak część wyzwań jest wspólmierna i dlatego do głównych celów UE zalicza się m.in. zrównoważony i trwały rozwój wszystkich państw członkowskich, postęp społeczno-gospodarczy, wzmacnianie ochrony praw i interesów obywateli UE, rozwijanie wspólnego dorobku prawnego². UE opiera swoją działalność na fundamentalnych zasadach, tj.: wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i praworządności. Bardzo ważną rolę odgrywają równość i tolerancja – zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na pochodzenie, rasę, płeć, religię, niepełnosprawność, wiek, czy orientację seksualną. Powyższe zasady znajdują swoje odzwierciedlenie także w przyjętej przez UE strategii rozwoju³.

Chcąc realizować cele statutowe, UE dysponuje własnym budżetem, który dzięki wyznaczonej perspektywie finansowania wyznacza jej strategię rozwoju, a także określa

¹ D. Byrska, K. Gawkowski, D. Liszkowska, *Unia Europejska. Geneza. Funkcjonowanie. Wyzwania*, Exante, Wrocław 2017, ss. 19–20.

² L. Malinowski, *Unia Europejska: geneza – współczesność – Polska*, Wyższa Szkoła Menadżerska SIG, Warszawa 2002.

³ *Ibidem*.

szczegółowy plan wydatkowania funduszy unijnych, zwanych inaczej Wieloletnimi Ramami Finansowymi⁴. Aktualna strategia UE zawarta jest w dokumencie Europa 2020⁵. Wszelkie działania z niej wynikające koncentrują się na: zapewnieniu zrównoważonego rozwoju społecznego, zagwarantowaniu spójnego wykorzystania europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych oraz maksymalnym uproszczeniu dostępu do środków podmiotom, które mogą z nich skorzystać⁶. Na podstawie przyjętej strategii określa się również tzw. polityki horyzontalne, czyli cele strategiczne i priorytety rozwojowe UE. Warunkują one realizację wszystkich projektów z udziałem funduszy europejskich. Tym samym do trzech podstawowych zasad horyzontalnych obowiązujących w latach 2014–2020 zalicza się: zrównoważony rozwój, równość szans i społeczeństwo informacyjne⁷.

Celem niniejszej pracy jest omówienie problematyki realizacji zasady równość szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu Unii Europejskiej w Polsce. Autorka dokonała w niej przeglądu materiałów źródłowych i publikacji zwartych. Opracowanie ma charakter teoretyczny, a rezultaty analizy mogą stanowić źródło wiedzy na temat zakresu realizacji zasady równości szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu UE w Polsce, a także dobrych praktyk stosowanych przez podmioty realizujące powyższe działania.

Istota budżetu i perspektywy finansowej Unii Europejskiej

Budżet UE jest aktem prawnym, który pozwala na finansowanie wszystkich działań Wspólnoty Europejskiej⁸. Tworzą go głównie dochody pochodzące z tzw. zasobów własnych UE. Wpływy generowane są m.in. z przychodów uzyskanych przez państwa członkowskie z opłat rolnych, cukrowych i ceł, przychodów z tytułu poboru VAT, bezpośrednich wpłat państw członkowskich szacowanych zgodnie z ich udziałem w dochodzie narodowym brutto UE oraz innych przychodów (np. odsetek bankowych). Budżet Unii Europejskiej tworzony jest zgodnie z zasadą jednoroczności, która pozwala na efektywną kontrolę realizowanych zadań. Budżety roczne są ustalane w ramach wyznaczonych przez długoterminowy plan finansowy, stąd niezbędne jest wcześniejsze określenie wysokości zobowiązań i płatności do zrealizowania w danym roku. W związku z tym,

⁴ E. Małuszyńska, *Budżet Unii Europejskiej* [w:] Małuszyńska E., Gruchman B. (red.), *Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej*, PWN, Warszawa 2010, ss. 74–82.

⁵ *Europe 2020: Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM2010 z 3.03.2010, ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_pl.pdf (dostęp: 26.06.2019).

⁶ *Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne na lata 2014–2020: Teksty urzędowe i komentarze*, Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2016 r., s. 8–10, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/blue_book/blueguide_pl.pdf (dostęp: 26.06.2019).

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, ss. 74–75.

że w UE dokonywane jest planowanie wieloletnie ma ono również swoje odzwierciedlenie w długoterminowym planie finansowym, zwanym także perspektywą finansową⁹.

Perspektywa finansowa wyznacza granice wskazując roczne pułapy wydatków. Jest zatwierdzana w formie aktu prawnego, tj. porozumienia międzyinstytucjonalnego zawartego między Radą, Parlamentem i Komisją Europejską. Nie powinna być traktować jako zwykłe programowanie finansowe, gdyż ustalenia mają charakter wiążący w procesie uchwalania budżetów rocznych¹⁰. Wskazuje ona przede wszystkim kierunek rozwoju i odnosi się do wyzwań w obszarze zatrudnienia, finansów publicznych, konkurencyjności i równowagi makroekonomicznej, a także tendencji długookresowych: globalizacji i starzenie się społeczeństwa.

Obecnie obowiązująca perspektywa finansowa na lata 2014–2020, która została dostosowana do współczesnych wyzwań i celów UE¹¹, opiera się na 5 fundamentalnych celach, tj.: „75% osób w wieku 20–64 lat powinno mieć zatrudnienie; środki o wartości co najmniej 3% PKB UE powinny być przekazane na badania i rozwój, energia powinna być wykorzystywana w zrównoważony sposób, z uwzględnieniem wzrostu udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych i ograniczenia emisji gazów cieplarnianych; powinien nastąpić wzrost liczby ludności w przedziale 30–34 lat z wyższym wykształceniem oraz zmniejszenie udziału ludności przedwcześnie kończących edukację; powinny zostać wdrożone programy do walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym; powinna nastąpić redukcja liczby osób zagrożonych ubóstwem o min. 20 mln”¹². Jak podkreśla Komisja Europejska, powyższe cele są wymierne, tym samym umożliwiają każdemu państwu członkowskiemu dopasowanie strategii do swoich uwarunkowań, krajowych celów i preferowanych metod działania¹³. Wyszczególnione cele wpisują się także w realizację trzech głównych priorytetów przyjętej strategii¹⁴: inteligentny wzrost, czyli rozwój oparty na wiedzy i innowacjach; wzrost zrównoważony, czyli transformacja w kierunku gospodarki konkurencyjnej, niskoemisyjnej i efektywnie korzystającej z zasobów, a także wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu, czyli wspieranie gospodarki z wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.

⁹ *Ibidem*, ss. 76–77.

¹⁰ *Ibidem*, ss. 81–82.

¹¹ J.A. Kukuła, *Szanse realizacji strategii Europa 2020 (2010–2020)*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2017, t. 9 (45), nr 3, ss. 19–38.

¹² A. Jaworska, *Porównanie perspektyw finansowych 2007/2013 i 2014–2020 w Unii Europejskiej na przykładzie Polski*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2016, s. 19.

¹³ *Europe 2020. Integrated Guidelines for the Economic and Employment Policies of the Member States*, part I i II, Brussels, 27.4.2010 SEC(2010) 488 final (COM (2010) 193 final); http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/brochure_integrated_guidelines.pdf (dostęp: 26.06.2019).

¹⁴ *Strategia 2020*, www.gov.pl/web/przedsiębiorczosc-technologie/strategia-europa-2020 (dostęp: 26.06.2019).

Równość szans jako naczelną zasadą polityki horyzontalnej 2014–2020

Wyznaczone przez Unię cele strategiczne i priorytety rozwoju zawarte w strategii Europa 2020, tworzą politykę horyzontalną. Do jej nadrzędnych zasad zalicza się zrównoważony rozwój, społeczeństwo informacyjne, a także równość szans i niedyskryminację. Zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, rozwój społeczny i gospodarczy nie może pozostawać w konflikcie z aspektami dotyczącymi ochrony środowiska i ładu przestrzennego. Wszelkie działania powinny uwzględniać potrzeby przyszłych pokoleń oraz nienaruszanie równowagi przyrodniczej i przestrzennej¹⁵. Realizacja polityki społeczeństwa informacyjnego odnosi się do upowszechniania stosowania nowoczesnych technologii informacyjnych wśród wszystkich obywateli, administracji publicznej oraz przedsiębiorstw¹⁶. Z kolei zasada równości szans i niedyskryminacji zapewnia możliwość wszystkim osobom – bez względu na ich płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, pochodzenie etniczne, orientację seksualną, wyznawaną religię czy światopogląd – uczestnictwa w każdej dziedzinie życia na jednakowych zasadach¹⁷. Zagwarantowanie wszystkim obywatelom UE równego dostępu do różnych sfer życia społecznego, tj. uczestnictwa w procesach podejmowania decyzji czy dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej, warunkuje osiągnięcie trwałego rozwoju społecznego i ekonomicznego. Czynne uczestnictwo w rynku pracy i integracji z otoczeniem również ma miejsce dzięki eliminacji barier socjalnych, fizycznych, psychologicznych czy finansowych.

Zasadę równości szans w prawie i dokumentach strategicznych UE rozważa się w dwóch aspektach – jako zasadę równego traktowania i niedyskryminacji oraz jako obowiązek zaplanowania działań wyrównawczych, w momencie stwierdzenia nierówności w stosunku do konkretnej grupy osób. Stąd istnieją dwa podejścia do przestrzegania tej zasady, mianowicie: horyzontalne i wertykalne. Horyzontalne mówi o tym, że wszyscy powinni być traktowani w jednorodny sposób i koncentruje się przede wszystkim na przesłankach prawnie chronionych, natomiast podejście wertykalne uwzględnia zapewnienie dodatkowego wsparcia osobom w szczególnie trudnym położeniu¹⁸. Aby realizować zasadę równości szans i niedyskryminacji nie wystarczy jedynie dążyć do minimalizacji występowania niepożądanych zjawisk. Należy przede wszystkim propagować aktywne działania mające na celu planowanie długofalowych rozwiązań przyczyniających się do zmniejszania barier, których doświadczają różne grupy społeczne. Stąd

¹⁵ M. Greta, E. Tomczak-Woźniak E., *Strategia „Europa 2020” a innowacyjność funduszy strukturalnych w nowej perspektywie finansowej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 44, cz. 2, s. 7–19.

¹⁶ J. Szymańska, J. Zgierski, *Co warto wiedzieć o politykach horyzontalnych w PO KL. Poradnik*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2010.

¹⁷ J.W. Tkaczyński, M. Świstak, E. Sztorc, *Projekty europejskie. Praktyczne aspekty pozyskiwania i rozliczania dotacji unijnych*, C.H. Beck, Warszawa 2011.

¹⁸ *Jak wdrażać zasady horyzontalne Unii Europejskiej w administracji. Przewodnik*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa www.popt.2007–2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/zasady_horyzontalne_srodek_8062012.pdf (dostęp: 26.06.2019).

Komisja Europejska w Komunikacie KE 2008/2171 „Niedyskryminacja i równość szans: odnowione zobowiązanie”¹⁹ wskazała najefektywniejsze narzędzia wspomagające realizację zasady równych szans, jednocześnie stanowiących uzupełnienie do zapisów obowiązującego prawa. Zalicza się do nich: edukację i podnoszenie świadomości, stosowanie działań wyrównawczych, zbieranie i analizowanie danych – dotyczących faktycznego położenia grup narażonych na dyskryminację, mające na celu szacowanie skali zjawiska dyskryminacji i ocenę postępów, a także realizację zasady równości i niedyskryminacji w każdym programie operacyjnym bez względu na obszar realizacji np. badania i rozwój czy zmiany klimatyczne²⁰. Zasada równości szans jest konsekwencją realizacji jednej z trzech polityk horyzontalnych Funduszy Europejskich – polityki równych szans. Przy czym Instytucje Zarządzające Programami Operacyjnymi zwracają szczególną uwagę na to, aby w ramach polityki równych szans w przypadku projektów Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) odrębnie traktować kwestie równości szans kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. W niniejszym opracowaniu omówiono zasadę równości odnoszącą się do podstawowego aspektu różnicującego społeczeństwo – płci.

Realizacja zasady równości szans kobiet i mężczyzn w programach operacyjnych

Zasada równości szans kobiet i mężczyzn odzwierciedla taką samą wartość społeczną obu płci, ich równe prawa i obowiązki oraz jednakowy dostęp do zasobów społecznych. Równość tę określić można jako „trwałą sytuację, w której zarówno kobiety, jak i mężczyźni mają stworzone warunki umożliwiające im rozwój w obszarze osobistym, zawodowym oraz dokonywanie takich wyborów życiowych, które wynikają z ich osobistych potrzeb, aspiracji czy talentów”²¹. Podstawą prawną zasady równych szans kobiet i mężczyzn oraz przeciwdziałania dyskryminacji jest art. 3 Traktatu o Unii Europejskiej²², gdzie podkreślono, że w swoich działaniach UE przeciwdziała wykluczeniu społecznemu, dyskryminacji, wspiera sprawiedliwość społeczną i ochronę socjalną, determinuje przestrzeganie równości szans kobiet i mężczyzn, buduje solidarność międzypokoleniową oraz zapewnia ochronę praw dziecka. W przypadku projektów współfinansowa-

¹⁹ *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Non-discrimination and equal opportunities: A renewed commitment*, (COM 2008) 420, Brussels 2.07.2008, str. 3, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ae5ada03-0dc3-48f8-9a32-0460e65ba7ed/language-en> (dostęp: 26.06.2019).

²⁰ *Ibidem*, s. 9.

²¹ *Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014-2020. Poradnik dla osób realizujących projekty oraz instytucji systemu wdrażania*, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2016.

²² Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864 ze zm.).

nych ze środków budżetu UE obowiązuje m.in. art. 7 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1303/2013²³. Każdy podmiot zaangażowany we wdrażanie i realizację projektów współfinansowanych z budżetu UE zobligowany jest do przestrzegania zasady równości – od instytucji zarządzających po projektodawców. Zasada równości musi być realizowana na każdym etapie projektu: wdrażania, zarządzania i jego realizacji²⁴. Dlatego ważne jest, aby instytucje zarządzające programami operacyjnymi były w pełni zaangażowane w proces programowania, monitorowania i ewaluacji realizacji zasady równości, a nawet stanowiły rolę ekspertów i konsultantów. Aby zasada ta była w pełni przestrzegana, Instytucje Zarządzające zobowiązane są do bieżącego monitoringu realizacji zasady na podstawie sprawozdawczości, w tym monitoringu osiąganych wskaźników w podziale na płeć²⁵. Wieloletnie doświadczenie w realizacji zasady równości szans kobiet i mężczyzn pozwoliło na wyszczególnienie trzech kryteriów ułatwiających wdrażanie tej zasady w praktyce: świadomość, planowanie i bezpieczeństwo. Świadomość potrzeb pozwala na identyfikowanie, konsultowanie oraz włączanie różnych grup odbiorców w proces planowania dedykowanych im działań. Planowanie umożliwia stworzenie warunków do samodzielnego korzystania z przestrzeni i infrastruktury publicznej bez względu na aspekty różnicujące. Z kolei kryterium bezpieczeństwa warunkuje konieczność wprowadzania rozwiązań zwiększających komfort psychiczny i fizyczny wszystkich grup odbiorców.

Zasada równości szans kobiet i mężczyzn nie polega na objęciu wsparciem 50% kobiet i 50% mężczyzn, ale na odwzorowaniu realnej dysproporcji w danym obszarze lub na zwiększaniu udziału grupy niedoreprezentowanej. Również zapisy gwarantujące kobietom i mężczyznom pełny i równy udział np. w danym projekcie nie są realizacją zasady równości szans. Zasada ta nie ma na celu doprowadzenie do wyeliminowania różnic pomiędzy obiema płciami. Wszelkie obecnie prowadzone działania mają przede wszystkim na celu wdrożenie jak największej liczby projektów równościowych, które odpowiadają na strategiczne cele równości. Na ich potrzeby dokonuje się analizy uwzględniającej sytuację kobiet i mężczyzn (z wyszczególnieniem np. osób niepełnosprawnych), a następnie ustala się działania w ramach projektu. Tylko w takim aspekcie równość może stanowić wartość dodaną.

²³ Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 (Dz. Urz. UE L 347 z 20.12. 2013, str. 320).

²⁴ *Polityki horyzontalne Unii Europejskiej w perspektywie na lata 2014–2020*, http://www.jsp.org.pl/pliki_inne/rpo/prezentacje/polityki_horyzontalne_w_perspektywie_2014_2020.pdf (dostęp: 27.06.2019).

²⁵ *Ibidem*, s. 32.

Podział względem płci obserwuje się przede wszystkim na rynku pracy, gdzie przypisane są role i obszary wyłącznie „kobiece” lub wyłącznie „męskie”, dotyczy to m.in. zawodów, zainteresowań czy stanowiska pracy, a także wynagrodzenia za wykonywanie tych samych obowiązków. Pojawia się pytania: czy zasada równych szans odnosi się tylko do sytuacji kobiet? Okazuje się, że dotyczy ona zarówno kobiet, jak i mężczyzn. W UE istnieją obszary, w których mężczyźni znajdują się w trudniejszej sytuacji niż kobiety. Mogą to być np. regiony, w których występuje większe długotrwałe bezrobocie mężczyzn²⁶. Do realizowanych i tym samym rekomendowanych działań niwelujących dysproporcje społeczne na rynku pracy zalicza się zapewnienie opieki nad osobami zależnymi, np. dziećmi w trakcie szkoleń, konferencji czy badań profilaktycznych lub wprowadzenie elastycznych form pracy (np. praca zdalna lub elastyczne godziny pracy). Również pożądanym działaniem jest dążenie do zapewnienia równego wynagrodzenia kobietom i mężczyznom pracującym na tym samym stanowisku i posiadającym podobne kompetencje. Realizując zasadę równości kobiet i mężczyzn nie należy zapominać o innych czynnikach (np. niepełnosprawności, religii, narodowości czy wieku) mogących ograniczać, a nawet wykluczyć ich aktywny udział w życiu społecznym. Podmioty realizujące projekty współfinansowane z budżetu UE powinny realizować zadania np. w budynkach dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych – tj. z dostępem do windy, oznakowaniem dostosowanym do osób niewidomych i niedowidzących, a nawet dostosowywać posiłki do specyfiki potrzeb osób z dysfunkcjami.

Podsumowanie

Perspektywa finansowa na lata 2014–2020 została dopasowana do współczesnych wyzwań i celów UE. Koncentruje się na trwałym wzroście gospodarczym, który ma na celu przezwyciężenie słabości strukturalnych, poprawę jej konkurencyjności i wydajności, a także wzmocnienie zrównoważonej gospodarki rynkowej. Wyznaczenie zasad horyzontalnych zmobilizowało państwa członkowskie, w tym także Polskę, do wdrożenia i konsekwentnej realizacji projektów operacyjnych pozwalających na uwzględnienie m.in. zasady równości szans w projektach współfinansowanych ze środków budżetu UE.

Podmioty samorządowe wdrażają działania mające na celu niwelowanie nierówności społecznych i dyskryminacji. Władze samorządowe coraz częściej zadają sobie pytanie, jak wdrożyć tę zasadę najefektywniej, zamiast czy w ogóle ją realizować. Świadczy to o wzroście świadomości kobiet i mężczyzn, którzy coraz śміiej upominają się o swoje prawa. Wzrosło również przekonanie, że realizacja zasady równości zaczyna się od równego traktowania kobiet i mężczyzn. Przede wszystkim przełamywanie stereotypowego funkcjonowania według ról społecznych przypisywanych ze względu na płeć odnosi się

²⁶ Więcej równości – więcej korzyści w gospodarce. *Kobiety i mężczyźni na stanowiskach decyzyjnych w polskiej gospodarce w latach 2010–2013*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014, s. 9.

do każdej z grup np. osób z niepełnosprawnością, osób starszych, dzieci i młodzieży. Przyjęcie takiej perspektywy pozwala na uniknięcie zjawiska dyskryminacji wielokrotnej²⁷.

Wdrażanie rozwiązań niwelujących dyskryminacje względem płci oddziałuje także na gospodarkę i rynek pracy. Zatrudnianie osób obydwu płci pozwala na budowanie przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw. Posiadając zróżnicowany personel, przedsiębiorstwo ma możliwość wprowadzenia różnych perspektyw i doświadczeń, które nie tylko pozytywnie wpływają na poziom jego innowacyjności, ale także umożliwiają dotarcie z usługami i produktami do różnych grup klientów, wśród których są zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Tym samym perspektywa płci wpływa korzystnie na tworzenie dóbr i usług dopasowanych do potrzeb całego społeczeństwa.

Realizowanie zasady wyrównywania szans i przeciwdziałania dyskryminacji polega nie tylko na skuteczniejszym przestrzeganiu prawa, ale również umiejętnym stosowaniu narzędzi politycznych. Dlatego za realizację zasady równości są odpowiedzialne wszystkie podmioty, w tym organizacje, instytucje rządowe i pozarządowe, przedsiębiorstwa a przede wszystkim ludzie. Należy również pamiętać, że równość jest czymś więcej niż jedynie słusznym celem przynoszącym realne korzyści, jest przede wszystkim sprawdzonym instrumentem wspierania rozwoju społecznego²⁸. Dlatego warto podejmować działania mające na celu podnoszenie świadomości i wiedzy w zakresie kompleksowego wdrażania wszystkich polityk horyzontalnych i badania związków pomiędzy nimi, ponieważ kwestie równości szans, równości płci, partnerstwa, rozwoju lokalnego czy zrównoważonego rozwoju przenikają się wzajemnie.

Bibliografia

- Byrska D., Gawkowski K., Liszkowska D., *Unia Europejska. Geneza. Funkcjonowanie. Wyzwania*, Exante, Wrocław 2017.
- Greta M., Tomczak-Woźniak E., *Strategia „Europa 2020” a innowacyjność funduszy strukturalnych w nowej perspektywie finansowej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 44, cz. II (44).
- Janiak K., *Budżet Unii Europejskiej*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2014.
- Jaworska A., *Porównanie perspektyw finansowych 2007–2013 i 2014–2020 w Unii Europejskiej na przykładzie Polski*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2016.
- Kukuła J.A., *Szanse realizacji strategii Europa 2020 (2010–2020)*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2017, t. 9(45), nr 3.
- Malinowski L., *Unia Europejska: geneza – współczesność – Polska*, Wyższa Szkoła Menadżerska SIG, Warszawa 2002.
- Małuszyńska E., *Budżet Unii Europejskiej* [w:] Małuszyńska E., Gruchman B. (red.), *Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej*, PWN, Warszawa 2010.

²⁷ *Ibidem*, s. 11.

²⁸ *Polityka równości płci. Polska 2007*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2007, s. 9.

Szymańska J., Zgierski J., *Co warto wiedzieć o politykach horyzontalnych w PO KL. Poradnik*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.

Tkaczyński J. W., Świstak M., Sztorc E., *Projekty europejskie. Praktyczne aspekty pozyskiwania i rozliczania dotacji unijnych*, CH. Beck, Warszawa 2011.

Akty prawne

Traktat o Unii Europejskiej (Traktat z Maastricht) z 7 lutego 1992 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30).

Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 (Dz. Urz. UE L 347 z 20.12. 2013, str. 320, ze zm.).

Źródła internetowe

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Non-discrimination and equal opportunities: A renewed commitment, (COM 2008) 420, Brussels 2.07.2008, str. 3, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ae5ada03-0dc3-48f8-9a32-0460e65ba7ed/language-en> (dostęp: 26.06.2019).

Europe 2020. Integrated Guidelines for The Economic and Employment Policy of the Member States, part I i II, Brussels, 27.4.2010 SEC(2010) 488 final {COM (2010) 193 final}; http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/brochure_integrated_guidelines.pdf (dostęp: 26.06.2019).

Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne na lata 2014–2020: Teksty urzędowe i komentarze, Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2016, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/blue_book/blueguide_pl.pdf (dostęp: 26.06.2019).

Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014–2020. Poradnik dla osób realizujących projekty oraz instytucji systemu wdrażania, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2016, https://www.pois.gov.pl/media/21342/Podrecznik_rownosc_szans_kobiet_i_mezczyzn_2014_2020.pdf (dostęp: 26.06.2019)

Jak wdrażać zasady horyzontalne Unii Europejskiej w administracji. Przewodnik, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa [www.popt.2007–2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/zasady_horyzontalne_srodek_8062012.pdf](http://www.popt.2007-2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/zasady_horyzontalne_srodek_8062012.pdf) (dostęp: 26.06.2019).

Polityki horyzontalne Unii Europejskiej w perspektywie na lata 2014–2020, http://www.jsp.org.pl/pliki_inne/rpo/prezentacje/polityki_horyzontalne_w_perspektywie_2014_2020.pdf (dostęp: 26.06.2019).

Polityka równości płci. Polska 2007, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2007.

Strategia 2020, www.gov.pl/web/przedsiębiorczosc-technologie/strategia-europa-2020

(dostęp: 26.06.2019).

Więcej równości – więcej korzyści w gospodarce. Kobiety i mężczyźni na stanowiskach decyzyjnych w polskiej gospodarce w latach 2010–2013, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014, https://www.ncbr.gov.pl/fileadmin/user_upload/import/tt_content/files/wiecej_rwnoci_wiecej_korzyci_w_gospodarce.pdf (dostęp: 26.06.2019)

Autor
mgr Monika Guzek
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

2. EKSPLOATACJA KOBIET W CELU ŚWIADCZENIA KOMERCYJNYCH USŁUG SEKSUALNYCH LUB PRACY W EROTYCZNYM PRZEMYSŁE ROZRYWKOWYM JAKO NAJCZĘŚCIEJ WYSTĘPUJĄCA FORMA HANDLU LUDŹMI

Magdalena Wójcik

Streszczenie

Na przestrzeni ostatnich lat coraz dotkliwiej odczuwa się obecność nowych form niewolnictwa. Ma to związek z eskalacją problemu handlu ludźmi, wykorzystywania seksualnego kobiet i dzieci, zmuszania do niewolniczej wręcz pracy, egzystowania w warunkach urągających ludzkiej godności. Handel kobietami w celu wymuszenia świadczenia przez nie komercyjnych usług seksualnych lub pracy w erotycznym przemyśle rozrywkowym jest najczęściej występującą formą handlu ludźmi, przestępstwem pogwałcającym podstawowe prawa i wolności jednostki. Kontrolująca rynek komercyjnych usług seksualnych przestępczość zorganizowana zarabia na tym procederze ogromne kwoty. Celem opracowania jest analiza zjawiska handlu kobietami ukierunkowanego na eksploatację seksualną bądź wymuszoną aktywność ofiar w erotycznym przemyśle rozrywkowym. Omówienie przedmiotowego zagadnienia poprzedzono związkowym wprowadzeniem w problematykę handlu ludźmi. Następnie szczegółowej analizie poddano związek handlu kobietami ze świadczeniem przez nie komercyjnych usług seksualnych oraz podejmowaniem aktywności w erotycznym przemyśle rozrywkowym. Opracowanie opatrzone zakończeniem zawierającym autorskie wnioski. Przyjętymi metodami badawczymi były studium piśmiennictwa oraz analiza danych zastanych.

Słowa kluczowe: przestępstwo, handel ludźmi, kobieta, wykorzystanie seksualne, erotyczny przemysł rozrywkowy.

Wprowadzenie

Nie ulega wątpliwości, że handel ludźmi jest zjawiskiem patologicznym. Sam termin „patologia” był początkowo używany w medycynie w odniesieniu do czynników wywołujących chorobę¹, dopiero pod koniec XIX w. zaimplementowany został na grunt nauk społecznych². Wtedy to zaczęto używać pojęcia „patologia społeczna” dla określenia „zachowań ludzi skierowanych przeciwko powszechnie akceptowanym wartościom

¹ A. Dobieszewski, *Przyczyny i przejawy patologii społecznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2014, nr 1, s. 153.

² P. Mięgała, *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2011, s. 7.

i normom społecznym”³. Współcześnie można przyjąć za A. Podgóreckim, iż patologią społeczną jest „ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania społecznego, czy ten rodzaj struktury, który pozostaje w zasadniczej, nie dającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane”⁴. Jak zauważa P. Migąła, z patologią społeczną związana jest przestępczość. Wymienionych pojęć nie sposób uważać za synonimiczne, bowiem zachodzi pomiędzy nimi stosunek nadrzędności – patologia społeczna jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do przestępczości (przestępczość ma węższy zakres znaczeniowy, niejako „wchodzi w skład” patologii społecznej). W konkluzji stwierdzić należy, iż każde przestępstwo stanowi przejaw patologii społecznej, zaś nie każdy przejaw patologii społecznej może być uznany za przestępstwo⁵.

Handel ludźmi jest przestępstwem przeciwko podstawowym prawom i wolnościom człowieka, narusza nietykalność cielesną jednostki, prawo do samostanowienia⁶. Zjawisko uznawane jest za pochodną długotrwałych procesów globalizacji, integracji regionalnej oraz ponadregionalnej, a nadto – otwarcia granic pomiędzy krajami Europy Zachodniej i tzw. bloku wschodniego⁷. Nadmienić należy, iż najczęściej ofiarami handlu ludźmi, zwłaszcza w celu wykorzystania seksualnego, padają kobiety⁸.

Celem przedłożonego opracowania jest analiza zjawiska handlu kobietami ukierunkowanego na eksploatację seksualną bądź wymuszoną aktywność ofiar w erotycznym przemyśle rozrywkowym. Przyjętymi metodami badawczymi były studium piśmiennictwa oraz analiza danych zastanych.

³ A. Dobieszewski..., *op. cit.*, s. 153.

⁴ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa 1969, s. 24, cyt. za: L. Albański, *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2010, s. 7.

⁵ P. Migąła..., *op. cit.*, s. 7–8.

⁶ J. Berg, *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016, nr 1, s. 111.

⁷ J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 163.

⁸ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 18.

Przestępstwo handlu kobietami ukierunkowane na wymuszenie świadczenia usług seksualnych lub aktywności w erotycznym przemyśle rozrywkowym

Handel ludźmi – uwagi wstępne

Handel ludźmi jest dynamicznym, przybierającym coraz to nowsze formy zjawiskiem, jednym z najpoważniejszych problemów społecznych XXI w.⁹. Postrzegany jest jako współczesna forma niewolnictwa, której korzenie sięgają drugiej połowy XIX w.¹⁰. Aktualnie przez handel ludźmi rozumie się „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania”¹¹. Handel ludźmi tożsamy jest z międzynarodowym przemieszczaniem się ofiar, który to proceder Z. Lasocik definiuje jako „przenoszenie ofiar z miejsc, gdzie istnieje podaż osób zainteresowanych wyjazdem, głównie kobiet i dzieci, do miejsc, gdzie występuje popyt na usługi określonego rodzaju”¹².

Mając na uwadze powyższe, stwierdzić należy, iż proceder handlu ludźmi funkcjonuje w swoistej symbiozie z działalnością przestępczości zorganizowanej. Zorganizowane grupy przestępcze za odpowiednią opłatą świadczą bowiem usługi nielegalnego transportu do innego kraju, bezwzględnie wykorzystując trudne położenie jednostek¹³. „Rekrutacja” ofiar odbywa się w dwójaki sposób – z wykorzystaniem metod legalnych (ogłoszenia w prasie, oferty pracy legalnej) oraz przy użyciu sposobów nielegalnych (np. uprowadzenia). Przestępstwo handlu ludźmi niejednokrotnie zachodzi we współpracy z biurami podróży, przedsiębiorstwami transportowymi, armatorami, pracodawcami, agencjami zatrudnienia, a nawet kontrolerami granicznymi¹⁴. Ofiary handlu „żywym towarem” są najczęściej nieświadome czekającego je losu. Są nimi najczęściej osoby uprowadzone, tudzież celowo wprowadzone w błąd co do celu podróży, które pierwotnie

⁹ I. Malinowska, W. Szczepański, *Handel ludźmi na początku XXI wieku*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 1(5), s. 186.

¹⁰ R. Antonów, *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 2014, nr 61(1), s. 7.

¹¹ E. Ligęza, *Handel ludźmi – charakterystyka i skala zjawiska*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 1, s. 235.

¹² Z. Lasocik, *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006, t. XXVIII, Warszawa 2007, s. 237, cyt. za: R. Antonów, *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 2014, nr 61(1), s. 8.

¹³ R. Antonów, *Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka we współczesnym świecie*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, nr 4, s. 62.

¹⁴ *Ibidem*, s. 63.

zdecydowały się na zarobkowanie poza granicami swojego kraju w sposób niemający nic wspólnego z przestępczym wykorzystywaniem człowieka¹⁵. Osoby parające się procederem handlu ludźmi to nie tylko mężczyźni. Dużą aktywność na tym polu wykazują również kobiety, w tym te, które niegdyś same padły ofiarą handlu ludźmi¹⁶.

Jak podaje T. Kwiatkowski, istnieją następujące formy handlu ludźmi: w celu wykorzystania w przemyśle erotycznym, w celu zmuszenia do pracy noszącej znamiona niewolnictwa, w celach matrymonialnych (tj. zawarcia związku małżeńskiego z zamożnym cudzoziemcem), w celu zmuszenia do żebractwa, w celu pobrania narządów wewnętrznych¹⁷. Z kolei I. Malinowska i J. Bryk przedkładają istnienie handlu ludźmi ukierunkowane na: wykorzystanie seksualne (dzieci, kobiet, mężczyzn), pracę przymusową o niewolniczym charakterze, zmuszanie do podejmowania określonych czynności, zmuszanie do żebrania; wyłudzenie kredytów, świadczeń socjalnych; nielegalną adopcję, transfer narządów, komórek, organów ludzkich¹⁸.

Choć trudno o precyzyjne dookreślenie liczby osób, które padły ofiarą handlu ludźmi, nie sposób nie zauważyć, że jest to proceder prowadzony na ogromną skalę. Według szacunków organizacji międzynarodowych, ofiar handlu ludźmi związanych z Polską (jako krajem pochodzenia, miejsca tranzytu, przeznaczenia) może być nawet około 15 tys. rocznie¹⁹. W Polsce, jako kraju pochodzenia ofiar handlu ludźmi, działalność grup przestępczych koncentruje się wzdłuż zachodniej granicy państwa, zwłaszcza w okolicach: Poznania, Szczecina, Gorzowa Wielkopolskiego, Słubic, Zgorzelca, Świnoujścia. W Polsce, ujmowanej w kategoriach kraju tranzytowego, dochodzi do przekazywania ofiar pochodzących z Litwy, Łotwy, Mołdawii. Do pracy przymusowej na terenie Polski najczęściej werbowani są obywatele: Ukrainy, Bułgarii, Rumunii, Białorusi²⁰.

Handel kobietami a rynek komercyjnych usług seksualnych

Istnieje sieć wzajemnych powiązań pomiędzy handlem kobietami a prostytutką²¹. D. Myślińska zauważa, że kobiety kierując się chęcią podniesienia swego statusu mate-

¹⁵ R. Antonów, *Handel ludźmi. Kierunki...*, *op. cit.*, s. 9–10.

¹⁶ *Ibidem*, s. 11.

¹⁷ T. Kwiatkowski, *Niewolnictwo XXI wieku*, <http://m.wspia.eu/file/21419/23-KWIATKOWSKI.pdf> (dostęp: 5.07.2019), s. 179.

¹⁸ I. Malinowska, J. Bryk, *Handel ludźmi i przestępstwa towarzyszące*, [w:] W. Jasiński, W. Mądrzejowski, K. Wiciak, *Przestępczość zorganizowana. Fenomen. Współczesne zagrożenia. Zwalczanie. Ujęcie praktyczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013, s. 90–95, cyt. za: J. Dworzecki, *Wybrane instytucje wobec przestępczości handlu ludźmi w Polsce. Wprowadzenie do problematyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa” 2015, nr 2, s. 124.

¹⁹ E. Olszewska, *Wiktymologiczne aspekty handlu kobietami*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2014, nr 3(173), s. 152.

²⁰ E. Ligęza..., *op. cit.*, s. 236.

²¹ T. Kwiatkowski..., *op. cit.*, s. 180.

rialnego z uwagi na ubóstwo, tudzież brak możliwości znalezienia zatrudnienia na rodzimym rynku pracy, wabione fałszywymi zagranicznymi ofertami pracy w charakterze kelnerki, opiekunki, podpisują kontrakty z nieistniejącymi firmami. Po dotarciu na miejsce pozbawiane są dokumentów i poprzez bicie, zastraszanie, gwałt, zmuszane do uprawiania nierządu²². Jak podaje P. Wojnicz: „handel ludźmi w celu wykorzystywania seksualnego obejmuje kobiety, wobec których stosowano zastraszanie, przemoc poprzez handel (...), niektóre kobiety stają się elementem łańcucha handlu, wiedząc, że będą pracowały jako prostytutki, ale później są pozbawiane przysługujących im podstawowych praw człowieka, w warunkach, które są podobne do niewolnictwa”²³.

Biorąc pod uwagę miejsce świadczenia usług o charakterze seksualnym, wyróżnia się prostytutki: uliczne, dworcówki, mewki (kobiety świadczące usługi w pobliżu portów²⁴), lokalowe, dyskotekowe, hotelowe, przydrożne, pracujące w agencjach towarzyskich²⁵. Przyjmując za kryterium wiek kobiet prostytuujących się, wyróżnić można prostytutki: młodociane – dziewczęta poniżej 15 r.ż.; galerianki; „na topie” – cieszące się największym powodzeniem, tj. w wieku 19–25 lat; wiekowe – kobiety około 40-letnie; rosówki – kobiety w starszym wieku²⁶. R. Coomeraswama w raporcie specjalnym z 1996 r., dotyczącym handlu kobietami i wymuszonej prostytucji, wyróżniła następujące kategorie prostytucji: usługi towarzyskie – dostarczanie na życzenie zamożnych biznesmanów młodych, atrakcyjnych, wykształconych kobiet; prostytucja uprawiana w hotelach i restauracjach; prostytucja uprawiana w klubach typu *peep-show*, salonach masażu, salonach odnowy biologicznej; prostytucja przydrożna, uliczna; seks na telefon – tzw. sekslinia; prostytucja „w oknie” – powszechna w Holandii²⁷.

Zjawisko prostytucji jest ściśle powiązane z produkcją materiałów pornograficznych²⁸. J. Warylewski termin „treści pornograficzne” ujmuje jako „treści zawarte w dającym się wyodrębnić przekazie informacyjnym (prezentacji) bądź w jego istotnych i odpowiednio spójnych fragmentach w formie materialnej lub zdematerializowanej utrwalone za pomocą dowolnego nośnika lub nieutrwalone charakteryzujące się tym, iż przedstawiają w jakiegokolwiek formie autentyczne lub tylko wyobrażone (wykreowane)

²² D. Myślińska, *Spoleczne i indywidualne oblicza prostytucji*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2014, nr 11, s. 319–320.

²³ P. Wojnicz, *Handel ludźmi jako czarna strefa ekonomii w procesie migracji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, nr 8, s. 297.

²⁴ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 679.

²⁵ Z. Izdebski, *Seksualność Polaków na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 554–555.

²⁶ T. Kwiatkowski..., *op. cit.*, s. 185.

²⁷ K. Charkowska, *Zjawisko prostytucji w doświadczeniach prostytuujących się kobiet*, Impuls, Kraków 2010, s. 25.

²⁸ J. Wojtalik, D. Olejniczak, *Komercyjne usługi seksualne jako problem zdrowia publicznego*, „Seksuologia Polska” 2011, nr 9(1), s. 29.

przejawy płciowości lub życia seksualnego człowieka w wymiarze ograniczonym (sprowadzonym) do funkcji fizjologicznych oraz aspektów techniczno-biologicznych²⁹. By w sposób jednoznaczny stwierdzić, iż mamy do czynienia z pornografią, winny być spełnione łącznie następujące przesłanki: treścią prezentacji jest przedstawienie przejawów płciowości oraz życia seksualnego człowieka; prezentowanie wyłącznie biologiczno-technicznych aspektów życia seksualnego; obniżone walory estetyczne jako determinanta treści pornograficznych³⁰. Rynek ofert/usług pornograficznych swój rozwój zawdzięcza powiązaniom z właścicielami, klientami oraz personelem *sex-shopów*, salonów masażu, agencji towarzyskich³¹. Ostatnimi czasy obserwuje się również rozkwit tzw. turystyki seksualnej³². Ośrodki oferujące usługi seksualne dla turystów zlokalizowane są głównie w państwach zmagających się z bezrobociem i ubóstwem, np. Tajlandii, Indonezji, Laosie, Wietnamie, Indiach, Kambodży czy Kenii³³.

Organizacje przestępcze podejmują szereg działań mających zapewnić posłuszeństwo podległych im kobiet. Są nimi: przemoc psychiczna, fizyczna, seksualna, ograniczenie możliwości swobodnego poruszania się, izolacja, praca po kilkanaście godzin na dobę, brak możliwości odmowy świadczenia usługi³⁴, kontrola zarobków, przymusowe podawanie narkotyków i alkoholu, zmuszanie do udziału w nagrywaniu scen o charakterze pornograficznym³⁵. Kobiety zmuszone do aktywności w seksbiznesie nie są zdolne do ucieczki z uwagi na lęk przed reakcją handlarzy, aresztowaniem, deportacją, a nade wszystko przed ostracyzmem najbliższego otoczenia³⁶. Dochody z komercyjnych usług seksualnych przynoszą ogromne zyski dla przestępczości zorganizowanej, która kontroluje rynek³⁷ – roczny dochód szacowany jest w granicach 5–10 mld złotych³⁸.

²⁹ J. Warylewski, *Pornografia – próba definicji*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 25.

³⁰ M. Romańczuk-Grącka, *Nielegalna produkcja filmów pornograficznych. Wybrane zagadnienia kryminologiczne i prawnokarne*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2012, s. 151.

³¹ J. Wojtalik, D. Olejniczak..., *op. cit.*, s. 29.

³² W. Pływaczewski, *Sektor turystyki jako obszar zainteresowania zorganizowanych struktur przestępczych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2012, s. 227.

³³ *Ibidem*.

³⁴ T. Kwiatkowski..., *op. cit.*, s. 181.

³⁵ P. Degani, *Prawa człowieka a handel kobietami i młodymi ludźmi w Europie. Przybornik edukacyjny. Podręcznik*, tłum. B. Grodzka, A. Polak, s. 53, http://unipd-centrodirittumani.it/public/docs/teachers_pl.pdf (dostęp: 7.07.2019).

³⁶ T. Kwiatkowski..., *op. cit.*, s. 181.

³⁷ R. Antonów, *Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka...*, *op. cit.*, s. 67.

³⁸ Z. Izdebski, *Handel ludźmi a prostytucja*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 275.

Instrumenty prawne wykorzystywane w zwalczaniu handlu ludźmi i wymuszania świadczenia usług seksualnych

W świetle danych przedłożonych przez Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości, ponad połowę ofiar handlu ludźmi stanowią kobiety, 17% – dziewczynki, 14% – mężczyźni, 10% – chłopcy³⁹. Głównym celem eksploatacji jest rynek komercyjnych usług seksualnych (58% przypadków), następnie – praca przymusowa (36% przypadków), pobieranie narządów (na poziomie ok. 0,2% odnotowanych przypadków) oraz pozostałe formy handlu (6%)⁴⁰. Równie niepokojących wniosków dostarczają dane zawarte w tabeli 1, odnoszące się do postępowań wszczętych, zakończonych, stwierdzonych, wykrytych, u podłoża których leży handel ludźmi na terenie Polski.

Tabela 1. Handel ludźmi w Polsce [w latach 2008–2015]

Rok	Postępowania wszczęte	Postępowania zakończone	Przestępstwa stwierdzone	Przestępstwa wykryte	Wnioski o objęcie aktem oskarżenia
2008	24	26	63	61	61
2009	25	32	52	50	50
2010	16	18	39	39	39
2011	12	19	427	424	424
2012	26	31	61	60	59
2013	27	28	186	185	23
2014	28	34	76	72	10
2015	30	30	101	101	16

Źródło: B. Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 174.

W 2015 r. w związku z przestępstwem handlu ludźmi zostało wszczętych 30 postępowań przygotowawczych, rok wcześniej – 28. W 2015 r. stwierdzono 101 przestępstw, ustalono 16 podejrzanych, w 2014 r. – odnotowano 76 przestępstw i 10 podejrzanych o ich popełnienie. Wśród przestępstw handlu ludźmi stwierdzonych przez policję w 2014 r., 62 odnosiły się do prostytucji, pornografii, innych form wykorzystania seksualnego, 13 dotyczyło pracy przymusowej, 1 – innej formy wykorzystania uwłaczającej godności człowieka⁴¹.

Jakkolwiek przedłożone powyżej dane są zaledwie dotknięciem, próbą zasygnalizowania skali zjawiska, wskazują na pilną potrzebę podejmowania działań zarówno o charakterze międzynarodowym, jak i krajowym, ukierunkowanych na zwalczanie handlu

³⁹ E. Ligęza, *op. cit.*, s. 237.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ B. Hołyst..., *op. cit.*, s. 174.

ludźmi. Handel ludźmi, jeden z najpoważniejszych problemów współczesnego świata, jest przestępstwem pogwałcającym podstawowe prawa człowieka, min. prawa do godności, prawa do życia, poszanowania życia prywatnego, prawa do samostanowienia, prawa do poszanowania integralności fizycznej i psychicznej⁴². Wymienione prawa leżą u podstaw opracowania dokumentów z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka⁴³. Wśród nich wymienić należy Powszechną Deklarację Praw Człowieka⁴⁴. Handel kobietami ukierunkowany na eksploatację seksualną bądź wymuszoną aktywność ofiar w erotycznym przemyśle rozrywkowym w sposób rażąco narusza treść art. 4 i 5 wspomnianego dokumentu. Przepis art. 4 stanowi bowiem o zakazie istnienia jakichkolwiek form niewolnictwa i handlu ludźmi, natomiast w art. 5 widnieje zapis o tym, że nikt nie może być poddawany upokarzającemu traktowaniu. Innym dokumentem stojącym na straży praw kobiet, które padły ofiarą handlu, a w konsekwencji podjęły wymuszoną aktywność na rynku komercyjnych usług seksualnych, jest Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji⁴⁵. Już we wstępie Konwencji wyraźnie zaznaczono, że prostytucja i współwystępujący z nią handel ludźmi ukierunkowany na eksploatację seksualną pozostają w sprzeczności z wartością i godnością człowieka stanowią poważne zagrożenie dla dobra nie tylko jednostki, ale też rodziny i społeczeństwa⁴⁶. Dlatego też strony komentowanego dokumentu, mając na względzie zapobieganie i zwalczanie handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, zobowiązują się do podjęcia „wszechstronnych wysiłków międzynarodowych w krajach pochodzenia, tranzytu i przeznaczenia, które obejmowałyby działania zapobiegające takiemu handlowi, mające na celu karanie sprawców oraz ochronę ofiar takiego handlu, także poprzez ochronę uznawanych na arenie międzynarodowej ich praw człowieka”⁴⁷. Interesujących wniosków dostarcza ponadto analiza treści Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet⁴⁸. Przepis art.11 § 1c tego aktu stanowi m.in. o prawie kobiet do swobodnego wyboru zatrudnienia i warunków pracy, zaś dalej, w art. 11 § 1 f widnieje zapis o prawie do ochrony zdrowia i bezpiecznych warunków pracy. W odniesieniu do pań uwikłanych w seks-biznes w wyniku handlu ludźmi, nie sposób mówić o jakiegokolwiek swobodzie w zakresie wyboru pracy i jej warunków.

⁴² M. Pawłowski, *Międzynarodowe standardy ścigania ofiar handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2014, s. 16.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 7.07.2019).

⁴⁵ Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z dnia 2 grudnia 1949 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 41, poz. 278).

⁴⁶ M. Zubik (red.), *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, tom II, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 557.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 564.

⁴⁸ Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71).

Kwestia bezpieczeństwa czy ochrony zdrowia osób aktywnych w erotycznym przemyśle rozrywkowym również pozostawia wiele do życzenia. P. Wojnicz⁴⁹ podaje, że z praktycznego punktu widzenia najważniejszym traktatem o charakterze międzynarodowym, dotyczącym zwalczania handlu ludźmi jest Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej⁵⁰ wraz z uzupełniającym ją Protokołem o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi⁵¹. Jak wspomniano w uprzedniej części opracowania, pieczę nad rynkiem komercyjnych usług seksualnych sprawują zorganizowane grupy przestępcze, często o charakterze międzynarodowym⁵². Naczelnym zadaniem Konwencji Narodów Zjednoczonych, o czym stanowi art. 1, jest promowanie takiej współpracy pomiędzy państwami, która pozwoli skutecznie zapobiegać i zwalczać międzynarodową przestępczość zorganizowaną. Celem uzupełniającego ją protokołu jest nie tylko zapobieganie oraz zwalczanie handlu ludźmi, ze szczególnym uwzględnieniem handlu kobietami i dziećmi, ale też ochrona i pomoc ofiarom tego procederu, z pełnym poszanowaniem przysługujących im praw człowieka, a ponadto rozwijanie współpracy pomiędzy państwami-stronami na rzecz osiągnięcia wspomnianych celów⁵³.

W polskim systemie ochrony prawnej, na co wskazuje J. Dworzecki, znajduje się wiele powszechnie obowiązujących aktów, zawierających w swej treści zapisy ukierunkowane na ochronę obywateli przed przestępczym procederem, jakim jest handel ludźmi oraz powiązanymi z nim czynami⁵⁴. Najważniejszym aktem prawnym stojącym na straży podstawowych praw i wolności człowieka jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁵. Przepis art. 31 Konstytucji RP stanowi, że wolać człowieka podlega ochronie prawnej. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje. W kontekście przeciwdziałania handlowi ludźmi zastosowanie może mieć także art. 40 Konstytucji RP, podnoszący, że nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu

⁴⁹ P. Wojnicz, *op. cit.*, s. 297.

⁵⁰ Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158).

⁵¹ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (Dz.U. z 2005 r. Nr 18, poz. 160).

⁵² *Handel ludźmi w Polsce. Raport za 2017 rok*, s. 28, <https://handelludzmi.eu/hl/baza-wiedzy/raporty-analazy-strateg/raporty-i-analazy-dotyc/6936,Handel-ludzmi-w-Polsce-Raport-2017.html> (dostęp: 7.07.2019).

⁵³ M. Zubik..., *op. cit.*, s. 565.

⁵⁴ J. Dworzecki, *Wybrane instytucje wobec przestępczości handlu ludźmi w Polsce. W prowadzenie do problematyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku Białej” 2015, nr 2, s. 131.

⁵⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483), dalej: Konstytucja RP.

traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych. Wśród rodzimych dokumentów penalizujących handel ludźmi wymienić należy także Ustawę z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁵⁶. Przepis art.189a § 1 dla osoby, która dopuszcza się handlu ludźmi przewiduje karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata. W 2017 r. Straż Graniczna doprowadziła do przedstawienia ośmiorgu podejrzanym zarzutów z tego artykułu – wśród podejrzanych były dwie kobiety⁵⁷. Przyjmując za punkt odniesienia charakter wykorzystania, najczęściej przypadków (46) dotyczyło prostytucji oraz innych form eksploatacji seksualnej⁵⁸. Jeśli chodzi o przeciwdziałanie eksploatacji seksualnej kobiet, zastosowanie ma szereg przepisów zawartych w kodeksie karnym. Przykładowo, zgodnie z wykładnią art. 191 k.k. osobie, która utrwała nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej, używając w tym celu wobec niej przemocy, groźby, bądź potajemnie utrwała wizerunek nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej, grozi kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat, przy czym ściganie sprawy następuje wyłącznie na wniosek pokrzywdzonego. Z kolei art.197 k.k. stanowi, że przymuszanie do obcowania płciowego z zastosowaniem groźby lub podstępu jest obwarowane karą pozbawienia wolności na okres od 2 do 12 lat. Jeżeli sprawca działając w ten sam sposób, tj. grożąc lub używając podstępu, doprowadza drugą osobę do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. W przypadku dokonania gwałtu zbiorowego sprawcy grożą minimum 3 lata pozbawienia wolności, jeżeli działał ze szczególnym okrucieństwem – nie mniej niż 5 lat. Kodeks karny penalizuje ponadto doprowadzanie innych osób do prostytucji, ułatwianie uprawiania nierządu oraz czerpanie korzyści z prostytucji drugiej osoby (art. 203–204 k.k.).

Z uwagi, że – jak już sygnalizowano – najczęściej występującą formą handlu ludźmi jest handel kobietami, w wyniku którego to procederu kobiety padają ofiarami wykorzystania seksualnego lub podejmują aktywność na rynku komercyjnych usług seksualnych, koniecznym jest krótkie choćby omówienie prawnych normalizacji uprawiania nierządu. Licznie podejmowane próby prawnego uregulowania zjawiska prostytucji doprowadziły do wypracowania czterech modeli: prohibicyjnego, reglamentacyjnego, neoreglamentacyjnego, abolicjonistycznego⁵⁹.

Ideą prohibicjonizmu, określanego również mianem systemu eksterminacyjnego⁶⁰, jest całkowity zakaz uprawiania prostytucji⁶¹ – ujmowanej w kategoriach przestępstwa,

⁵⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2018 r., poz.1600), dalej: k.k.

⁵⁷ *Handel ludźmi w Polsce. Raport za 2017 rok...*, op. cit., s. 32.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 33.

⁵⁹ L. Albański, *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2010, s. 93.

⁶⁰ A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Śląsk, Katowice 2001, s. 160.

⁶¹ B. Hołyst..., op. cit., s. 673.

za popełnienie którego sankcjonuje się wyłącznie osoby świadczące płatne usługi seksualne⁶². Współcześnie system ten obowiązuje np. w Andorze, Księżstwie Lichtensteinu, na Malcie, w Monako, San Marino⁶³, Arabii Saudyjskiej, Chinach, Iranie, Jemenie⁶⁴. Reglamentaryzm, kolejny z systemów prawnej regulacji prostytucji, nakładał na osoby świadczące usługi seksualne obowiązek rejestracji w organach policji, co skutkowało otrzymaniem prawa do pracy⁶⁵. Sprawowanie przez policję nadzoru nad prostytuującymi się kobietami⁶⁶, konieczność poddawania się przez nie badaniom lekarskim⁶⁷, skutkowało miały powstrzymaniem eskalacji chorób wenerycznych⁶⁸. Tak się jednak nie stało. Pod koniec XIX w. wdrożono więc kolejny model – neoreglamentarny⁶⁹. Delegalizował on działalność domów publicznych, a na kobiety trudniące się nierządem, nad którymi nadzór sprawowały służby sanitarne⁷⁰, nakładał obowiązek legitymowania się książeczkami zdrowia z aktualnymi badaniami lekarskimi⁷¹. Choć, co warte podkreślenia, model neoreglamentarny miał w założeniu sprzyjać readaptacji społecznej osób prostytuujących się, jednocześnie przyczyniał się do rozwoju tzw. szarej strefy w branży komercyjnych usług seksualnych, stygmatyzacji prostytutek oraz ich niskiej pozycji prawnej⁷². Neoreglamentaryzm funkcjonował min. w Polsce w okresie międzywojennym oraz w pierwszych latach po II wojnie światowej⁷³. Jako głos sprzeciwu wobec prohibicji i systemów reglamentacyjnych w Anglii pojawił się ruch abolicjonistyczny⁷⁴, uznający ewentualne trudnienie się nierządem za prywatną sprawę obywateli, penalizujący czerpanie gratyfikacji z tytułu prostytuowania się osób trzecich, ułatwiania lub nakłaniania do prostytucji⁷⁵. Zgodnie z założeniami ostatniego modelu – abolicjonizmu – odchodzi się od karania osób świadczących komercyjne usługi seksualne i przeciwdziałania nie tyle samemu zjawisku prostytucji, co motywom skłaniającym do jej uprawiania⁷⁶.

⁶² I. Ślęzak, *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 38.

⁶³ *Ibidem*, s. 39.

⁶⁴ W. Welskop, *Wykluczenie prostytutek z dyskursu społecznego. Sytuacja formalno-prawna zjawiska prostytucji w Polsce*, „Pro Publico Bono” 2009, nr 5, s. 227.

⁶⁵ I. Ślęzak..., *op. cit.*, s. 39.

⁶⁶ A. Nowak, E. Wysocka..., *op. cit.*, s. 161.

⁶⁷ I. Ślęzak..., *op. cit.*, s. 39.

⁶⁸ R. Gardian, *Zjawisko sponsoringu jako forma prostytucji kobiecej*, Impuls, Kraków 2007, s. 18.

⁶⁹ I. Ślęzak, *op. cit.*, s. 39.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 40.

⁷¹ *Ibidem*, s. 39.

⁷² *Ibidem*, s. 40.

⁷³ M. Kotowska, *Problematyka eksploatacji prostytucji w świetle polskiego ustawodawstwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19, s. 55.

⁷⁴ D. Myślińska..., *op. cit.*, s. 315.

⁷⁵ B. Namysłowska-Gabrysiak..., *op. cit.*, s. 23.

⁷⁶ J.M. Domańska, *Zjawisko prostytucji – analiza teoretyczna*, „Edukacja Humanistyczna” 2017, nr 1(36), s. 44.

Naturalnym wydaje się być pytanie o zależności pomiędzy przyjętym w danym państwie modelem prawnym dotyczącym zjawiska prostytucji a skalą przestępstwa handlu ludźmi. W sprawozdaniu Komisji Europejskiej dla Parlamentu Europejskiego i Rady za 2018 r. odnośnie postępów w zwalczaniu handlu ludźmi można przeczytać, że „w niektórych państwach (...) prostytucja jest legalna, co ułatwia osobom dopuszczającym się handlu ludźmi działanie w legalnym środowisku w celu wykorzystywania swoich ofiar”⁷⁷. Na tej podstawie można przypuszczać, że państwami, do których trafiają ofiary handlu ludźmi są te, w których uprawianie nierządu jest legalne, zaś legalizacja prostytucji czy to częściowa, czy całkowita, zwiększa popyt na tego rodzaju usługi. To z kolei przekłada się na wzrost liczby osób gotowych za odpłatnością świadczyć usługi seksualne. Proporcjonalnie do wzrostu liczby osób prostytuujących się, obserwuje się wzrost prawdopodobieństwa wystąpienia w tej grupie eskalacji zjawiska handlu ludźmi⁷⁸. Choć rozstrzygnięcie o zasadności obowiązywania modelu regulującego prawne kwestie uprawiania nierządu w danym państwie na zasadzie: zwiększony popyt na komercyjne usługi seksualne generuje wzrost podaży, wzrost podaży zaś stanowi istotny czynnik ryzyka handlu tzw. żywym towarem, byłoby znacznym uproszczeniem, może jednak wskazywać na pewną tendencję, konieczną do uwzględnienia w polityce karnej w zakresie zjawiska prostytucji oraz handlu ludźmi ukierunkowanego na wymuszanie aktywności w erotycznym przemyśle rozrywkowym⁷⁹.

Podsumowanie

Wydawać by się mogło, że problem niewolnictwa, który odcisnął wyraźne piętno na kartach historii, wraz z upowszechnieniem dostępu do oświaty i rozwojem technologii został rozwiązany. Nic bardziej mylnego. Jednym z najpoważniejszych wyzwań współczesnego świata jest bowiem zjawisko handlu ludźmi – niewolnictwo na miarę XXI w. W odniesieniu do osób, które padły ofiarą handlu ludźmi można mówić, że stają się własnością swoich oprawców *sensu stricto* – bite, zastraszane, traktowane przedmiotowo, nierzadko egzystujące w warunkach urągających godności, by przetrwać całkowicie podporządkowują się osobom, od których nastroju zależy ich „być albo nie być”.

Najczęściej występującą formą handlu ludźmi jest handel kobietami, w wyniku którego to procederu ofiary zmuszane są do podejmowania czynności seksualnych nie tylko z oprawcami, ale też w celach komercyjnych z większą liczbą osób, ponadto wbrew własnej woli angażują się w działalność erotycznego przemysłu rozrywkowego, tj. produkcji materiałów pornograficznych. Pieczę nad rynkiem komercyjnych usług seksualnych trzymają zorganizowane grupy przestępcze, dla których jest on nad wyraz intratny

⁷⁷ *Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady*, s. 4, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0777&from=EN> (dostęp: 7.07.2019).

⁷⁸ B. Namysłowska-Gabrysiak..., *op. cit.*, s. 24.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 25.

– roczne dochody z tego tytułu w Polsce oscylują na poziomie nawet 10 mld zł rocznie. Niepokój winna budzić wzmożona aktywność kobiet w grupach trudniących się handlem kobietami na potrzeby branży erotycznej, tym bardziej, że wiele z „rekrutek” niegdyś również padło ofiarą handlu.

W konkluzji stwierdzić należy, że eksploatacja kobiet w celu świadczenia komercyjnych usług seksualnych lub pracy w erotycznym przemyśle rozrywkowym jest nie tylko najczęściej występującą formą handlu ludźmi, ale też najbardziej rozpowszechnioną w XXI w. formą niewolnictwa. Przedmiotowe traktowanie człowieka, niezależnie od jego płci, stanowi zaprzeczenie podstawowego prawa istoty ludzkiej – prawa do poszanowania godności. Na przestrzeni lat angażowano liczne środki mające przeciwdziałać eskalacji przedmiotowego zagadnienia, niemniej wciąż pozostaje jeszcze dużo do zrobienia. Niezależnie od instrumentów prawnych, znaczenia których nie sposób umniejszać, pamiętać należy o jeszcze jednym – wrażliwości na krzywdę drugiego człowieka. Dopóki ekwiwalenty materialne będą stać ponad wartością człowieka samą w sobie, dopóty problem handlu kobietami i zjawiska z nim współwystępujące będą nieodłącznym elementem naszej rzeczywistości.

Bibliografia

- Albański L., *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2010.
- Antonów R., *Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka we współczesnym świecie*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, nr 4.
- Antonów R., *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 2014, nr 61(1).
- Berg J., *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016, nr 1.
- Charkowska K., *Zjawisko prostytucji w doświadczeniach prostytutujących się kobiet*, Impuls, Kraków 2010.
- Dobieszewski A., *Przyczyny i przejawy patologii społecznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2014, nr 1.
- Domańska J.M., *Zjawisko prostytucji – analiza teoretyczna*, „Edukacja Humanistyczna” 2017, nr 1(36).
- Dworzecki J., *Wybrane instytucje wobec przestępczości handlu ludźmi w Polsce. Wprowadzenie do problematyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa” 2015, nr 2.
- Gardian R., *Zjawisko sponsoringu jako forma prostytucji kobiecej*, Impuls, Kraków 2007.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Izdebski Z., *Handel ludźmi a prostytucja*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Izdebski Z., *Seksualność Polaków na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.

- Kotowska M., *Problematyka eksploatacji prostytutki w świetle polskiego ustawodawstwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006, t. XXVIII, Warszawa 2007.
- Ligeża E., *Handel ludźmi – charakterystyka i skala zjawiska*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 1.
- Malinowska I., J. Bryk, *Handel ludźmi i przestępstwa towarzyszące*, [w:] W. Jasiński, W. Mądrzejowski, K. Wiciak, *Przestępczość zorganizowana. Fenomen. Współczesne zagrożenia. Zwalczenie. Ujęcie praktyczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013.
- Malinowska I., Szczepański W., *Handel ludźmi na początku XXI wieku*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 1(5).
- Migała P., *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2011.
- Myślińska D., *Spoleczne i indywidualne oblicza prostytutki*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2014, nr 11.
- Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Nowak A., Wysocka E., *Problemy i zagrożenia we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Śląsk, Katowice 2001.
- Olszewska E., *Wiktymologiczne aspekty handlu kobietami*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2014, nr 3(173).
- Pawłowski M., *Międzynarodowe standardy ścigania ofiar handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2014.
- Pływaczewski W., *Sektor turystyki jako obszar zainteresowania zorganizowanych struktur przestępczych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2012.
- Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa 1969.
- Romańczuk-Grącka M., *Nielegalna produkcja filmów pornograficznych. Wybrane zagadnienia kryminologiczne i prawnokarne*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2012.
- Ślęzak I., *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Warylewski J., *Pornografia – próba definicji*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Welskop W., *Wykluczenie prostytutek z dyskursu społecznego. Sytuacja formalno-prawna zjawiska prostytutki w Polsce*, „Pro Publico Bono” 2009, nr 5.
- Wojnicz P., *Handel ludźmi jako czarna strefa ekonomii w procesie migracji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, nr 8.
- Wojtalik J., Olejniczak D., *Komercyjne usługi seksualne jako problem zdrowia publicznego*, „Seksuologia Polska” 2011, nr 9(1).

Zubik M. (red.), *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, tom II, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008.

Akty prawne

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.,

<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 7.07.2019).

Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z dnia 2 grudnia 1949 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 41, poz. 278).

Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71).

Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158).

Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (Dz.U. z 2005 r. Nr 18, poz. 160).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2018 r. poz.1600).

Źródła internetowe

Degani P., *Prawa człowieka a handel kobietami i młodymi ludźmi w Europie. Przybornik edukacyjny. Podręcznik*, tłum. B. Grodzka, A. Polak,

http://unipd-centrodirittiumani.it/public/docs/teachers_pl.pdf (dostęp: 7.07.2019).

Handel ludźmi w Polsce. Raport za 2017 rok, <https://handelludzmi.eu/hl/baza-wiedzy/raporty-analazy-strateg/raporty-i-analazy-dotyc/6936,Handel-ludzmi-w-Polsce-Raport-2017.html> (dostęp: 7.07.2019).

Kwiatkowski T., *Niewolnictwo XXI wieku*, <http://m.wspia.eu/file/21419/23-KWIATKOWSKI.pdf> (dostęp: 5.07.2019).

Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0777&from=EN> (dostęp: 7.07.2019).

Autor
mgr Magdalena Wójcik
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki
Katedra Pedagogiki Chrześcijańskiej

3. PROBLEM STOSOWANIA PRZEMOCY SEKSUALNEJ WOBEC MĘŻCZYZN

Magdalena Wójcik

Streszczenie

Choć w dyskursie pedagogicznym i nauk pokrewnych problem przemocy nie traci na aktualności, rozpowszechnienie stosowania przemocy wobec mężczyzn jest zagadnieniem relatywnie rzadko analizowanym na kartach literatury przedmiotu. Jeszcze trudniej o pozyskanie precyzyjnych danych odnośnie liczby przestępstw na tle seksualnym dokonanych na mężczyznach, z uwagi choćby na fakt, iż ofiary rzadko zgłaszają się do organów ścigania. Ponadto postrzeganie przemocy seksualnej wobec mężczyzn w społeczeństwie wciąż obwarowane jest licznymi stereotypami, co z kolei przekłada się na przekłamany obraz sytuacji. Niemniej stwierdzić należy, że problem eksploatacji seksualnej mężczyzn nie jest zjawiskiem niszowym. Sprawcami przemocy są nie tylko kobiety, ale również inni mężczyźni (np. w warunkach izolacji penitencjarnej). Celem publikacji uczyniono próbę analizy i oceny uwarunkowań oraz skali doświadczania przez mężczyzn przemocy seksualnej w warunkach wolnościowych i izolacji penitencjarnej w Polsce, jak i regulacji prawnych dotyczących ochrony ofiar przemocy seksualnej oraz penalizacji tego czynu. Przyjętymi metodami badawczymi były studium piśmiennictwa oraz analiza danych zastanych.

Słowa kluczowe: przemoc seksualna, eksploatacja seksualna, mężczyzna, ofiara, sprawca, stereotyp.

Wprowadzenie

W dyskursie pedagogicznym i nauk pokrewnych problem przemocy nie traci na aktualności. Zgodnie z wykładnią języka polskiego, przemocą jest wykorzystanie stosunku nadrzędności, władzy w celu narzucenia komuś swojej woli, wymuszenia na ofierze określonych czynności¹. Pokrewny pogląd prezentuje I. Pospiszyl przyjmując, że przemoc to „wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty udręczenia i okrucieństwa”². Ta sama badaczka wskazuje ponadto na etiologię zachowań przemocowych, mogących wynikać z:

- utraty kontroli nad agresywnym zachowaniem sprawcy,
- kompulsywnej potrzeby kontroli u oprawcy,
- poczucia bezradności bądź poczucia siły, przewagi, bezkarności³.

¹ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/przemoc.html> (dostęp: 7.07.2019).

² I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*. Tom 2, PWN, Warszawa 2008, s. 57.

³ *Ibidem*.

Nadmienia również, że przemoc zawsze jest środkiem realizacji potrzeb sprawcy, nigdy ofiary⁴.

B. Hołyst zauważa, że stosowanie przemocy to stosowanie lub groźba zastosowania różnego rodzaju i natężenia siły⁵.

Terminem współwystępującym, jak pisze D. Rode, pokrewnym przemocy jest przymus, czyli działania podejmowane z zamiarem wyrządzenia drugiej osobie szkody, tudzież wymuszenie od niej posłuszeństwa⁶. Przymus w stosunku do przemocy jest pojęciem nadrzędnym⁷, tj. stanowi cel działania, przemoc zaś jest środkiem realizacji celu.

Literatura przedmiotu przedkłada istnienie pięciu form przemocy – fizycznej, psychicznej, seksualnej, ekonomicznej oraz zaniedbania⁸. W niniejszym opracowaniu podjęto zagadnienia związane z doświadczaniem przemocy seksualnej przez mężczyzn. Większość opracowań dotyczących problemu przemocy koncentruje się na mężczyznach jako sprawcach, dlatego też celem publikacji uczyniono próbę analizy i oceny uwarunkowań oraz skali doświadczania przez mężczyzn przemocy seksualnej w warunkach wolnościowych i izolacji penitencjarnej w Polsce, jak i regulacji prawnych dotyczących ochrony ofiar przemocy seksualnej oraz penalizacji tego czynu. Przyjętymi metodami badawczymi były studium piśmiennictwa oraz analiza danych zastanych.

Mężczyźni ofiarami eksploatacji seksualnej

Problematyka przemocy wobec mężczyzn niejednokrotnie wzbudza skrajne emocje, co ponad wszelką wątpliwość wynika z silnie zakorzenionych w społeczeństwie stereotypach. Wizerunek mężczyzny dominującego, głowy i żywiciela rodziny, kobiety – uległej, uczuciowej, finansowo zależnej od partnera, nijak ma się do sytuacji, w której to kobieta jest sprawczynią przemocy.

Rozpowszechnienie stosowania przemocy wobec mężczyzn jest zagadnieniem stosunkowo mało rozpoznanym pod względem badawczym. Jeszcze trudniej o pozyskanie precyzyjnych danych odnośnie liczby przestępstw na tle seksualnym dokonanych na mężczyznach. Niemniej stwierdzić należy, że problem eksploatacji seksualnej mężczyzn nie jest zjawiskiem niszowym, jak prymarnie mogłoby się wydawać, lecz sporadycznie nagłaśnianym przez ofiary.

W tabeli 1 zaprezentowano dane dotyczące doświadczania przemocy domowej za lata 2010–2018 według procedury „Niebieskiej Karty”. Choć ze względu na brak precyzyjnych danych odnośnie płci sprawców oraz rodzaju stosowanej przez nich przemocy,

⁴ *Ibidem*.

⁵ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 510.

⁶ D. Rode, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 27.

⁷ *Ibidem*, s. 28.

⁸ M. Makara-Studzińska, A. Madej, *Przemoc wobec mężczyzn*, „Hygeia Public Health” 2015, nr 50(4), s. 581.

trudno o dogłębną analizę w kontekście doświadczania przez mężczyzn przemocy seksualnej w środowisku rodzinnym, można i trzeba poświęcić nieco uwagi samemu rozpowszechnieniu zjawiska. Należy mieć przy tym na względzie, że przytoczone dane nie oddają w pełni skali przemocy wobec mężczyzn, bowiem „Niebieska Karta” proceduje jedynie przypadki ujawnione.

Tabela 1. Ofiary przemocy domowej wg procedury „Niebieskiej Karty” [dane za lata 2010–2018]

Rok	Liczba ofiar przemocy			
	Ogółem w danym roku	Kobiety	Mężczyźni	Małoletni 13–18 lat
2018	88 133	65 057	10 672	12 404
2017	92 529	67 984	11 030	13 515
2016	91 789	66 930	10 636	14 223
2015	97 501	69 376	10 733	17 392
2014	105 332	72 786	11 491	21 055
2013	86 797	58 310	9 233	19 254
2012	76 993	50 241	7 580	19 172
2011	113 546	70 730	10 718	32 098
2010	134 866	82 102	12 651	40 113

Źródło: opracowanie własne na podstawie

<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.pdf> (dostęp: 7.07.2019).

Na przestrzeni lat 2010–2012 obserwowano wyraźną tendencję spadkową w zakresie stosowania przemocy domowej wobec mężczyzn. Przez kolejne dwa lata liczba odnotowanych przypadków przemocy rosła, zaś w latach 2015–2016 ponownie się zmniejszyła. W 2017 r. w stosunku do roku poprzedzającego liczba odnotowanych przypadków stosowania przemocy domowej wobec mężczyzn wzrosła o 394. Z kolei w 2018 r. było o 358 zgłoszeń mniej aniżeli rok wcześniej.

Z uwagi na cel przedmiotowego opracowania, koniecznym jawi się eksplikacja przedmiotowego zagadnienia.

Przemoc seksualna polega na zmuszaniu ofiary do podejmowania niechcianych lub nieaprobowanych przezeń zachowań seksualnych (tj. stosunków analnych, oralnych, masturbacji przy wykorzystaniu przedmiotów, niechcianych pocałunków, dotykania, wzbranianie stosowania środków antykoncepcyjnych, wysyłanie niechcianych wiadomości o treści erotycznej), jak również na zmuszaniu do odtwarzania scen z materiałów pornograficznych, utrwalaniu czynności seksualnych w postaci filmu bez zgody partnera⁹. Wyliczenia te należy uzupełnić o wymuszanie współżycia z osobami trzecimi,

⁹ A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków 2012, s. 192.

demonstrowanie zazdrości oraz krytykę zachowań seksualnych¹⁰, jak również molestowanie seksualne, które – jak pisze W.B. Skrzydlewski – „ma miejsce wtedy, gdy do uzyskania pożądanego zachowania seksualnego skłania się kogoś dzięki jego uzależnieniu, na przykład pracownika od pracodawcy lub osoby zajmującej stanowisko kierownicze”¹¹.

Jeśli chodzi o rozmiar zjawiska przemocy seksualnej wobec mężczyzn, interesujących wniosków dostarczyły badania przeprowadzone w 2007 r. przez TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej – do doświadczania przemocy seksualnej przyznawały się najczęściej osoby w wieku 50–59 lat (6%), zaś najrzadziej osoby młode, mające 18–29 lat (1%). Ta forma przemocy częściej dotyczyła kobiety (5%), niż mężczyzn (1%)¹². Co szczególnie interesujące z punktu widzenia niniejszego opracowania, zdecydowana większość ofiar przemocy seksualnej (78%) podawała, iż sprawcą była żona. Co dziesiąty respondent wskazywał na partnera, niewiele mniej, bo 8% ankietowanych, na inną niespokrewnioną osobę. Spośród wszystkich uczestników badania, 3% doświadczyło przemocy seksualnej ze strony teścia¹³. W 2014 r. do bycia ofiarą wykorzystania seksualnego przyznało się 0,3% ogółu mężczyzn¹⁴. Z kolei z opublikowanego przez CBOS w kwietniu 2019 r. komunikatu z badań dotyczącego przemocy w rodzinie wynika, iż procentowy rozkład twierdzących odpowiedzi odnośnie doświadczania przemocy seksualnej wśród osób pozostających w stałym związku jest identyczny dla obu płci i wynosi 2%¹⁵. Oznacza to, że 2% respondentów płci żeńskiej i 2% respondentów płci męskiej było zmuszanych przez współmałżonka bądź partnera do współżycia. Niepokój winny budzić doniesienia M. Makary-Studzińskiej oraz A. Madej, które analizując

¹⁰ W. Jedlecka, *Formy i rodzaje przemocy*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie” 2017, z. XI, M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.), *Przemoc w prawie i polityce*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 19, http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/89196/Wroclawskie_Studia_Erazmianskie_Studia_Erasiana_Wratislaviensia_2017_11_Przemoc_w_prawie_i_polityce.pdf (dostęp: 7.07.2019).

¹¹ W.B. Skrzydlewski, *Pałace problemy seksualności*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2003, s. 49.

¹² *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie. Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej*, s. 30, https://www.niebieskałinia.pl/spaw/docs/wyniki_badan_20071113_obop.pdf (dostęp: 7.07.2019).

¹³ *Ibidem*, s. 33.

¹⁴ M. Miedzik, J. Godlewska-Szurkova, J. Rutkowski (współpraca), *Raport cząstkowy. Zadanie nr 1. Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, WYG PSDB Sp. z o.o., Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Projekt Predefiniowany „Rodzina polska – wolna od przemocy” Program PL 14 „Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie i przemocy ze względu na płeć”, Norweski Mechanizm Finansowy 2009–2014, https://archiwum.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Pomoc%20spoleczna/przemoc%20w%20rodzinie/RC1-3.pdf (dostęp: 7.07.2019).

¹⁵ Centrum Badania Opinii Społecznej, *Komunikat z badań. Przemoc i konflikty w domu*, s. 9, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_048_19.PDF (dostęp: 7.07.2019).

wyniki raportu badań TNS OBOP z 2010 r. wykazały, że aż 23% uczestników wspomnianego badania było zdania, że nie istnieje pojęcie gwałtu dokonanego przez żonę na mężu¹⁶.

Zatrważający wprost obraz społecznej percepcji przemocy seksualnej wobec mężczyzn wyłonił się z badań przeprowadzonych przez A. Podemską¹⁷. Autorka ta wykazała między innymi, że aż 41,3% respondentów z grupy uczniów, mężczyznę zgwałconego przez kobietę uważało za „wyjątkowego farciarza”. Co czwarty ankietowany (25,1%) z losowo wybranej grupy reprezentantów społeczeństwa był zdania, że eksploatacja seksualna mężczyzny świadczy o jego słabości, 13% respondentów powątpiewało w istnienie zjawiska przemocy seksualnej wobec mężczyzny, podając, że mężczyzny nie sposób zmuszać do seksu, bowiem zawsze jest na to gotów. W populacji uczniów co trzeci (35,4%) stał na stanowisku, że zgwałcony przez kobietę heteroseksualny mężczyzna, by pogodzić się z faktem, iż padł ofiarą przestępstwa, nie potrzebuje specjalistycznej pomocy. Ponad 15% osób z tej grupy było zdania, że erekcja u mężczyzny wyklucza uznanie stosunku za przestępstwo, przeciwnie – jest potwierdzeniem zgody na współżycie¹⁸.

Jedną z form przemocy seksualnej jest molestowanie. W tabeli 2 przedstawiono dane odnośnie liczby osób, które w przeprowadzonym w 2018 r. przez CBOS badaniu podały, iż były obiektem molestowania seksualnego. Z uwagi na zakres tematyczny niniejszego opracowania, analizie poddano wyłącznie informacje odnoszące się do mężczyzn. Na ich podstawie stwierdzono, że mężczyźni dwukrotnie rzadziej niż kobiety doświadczają molestowania seksualnego. Najwięcej ofiar to osoby młode, w wieku 18–24 lata (10%) oraz 25–34 lata (14%). Większość z nich zamieszkuje średnie lub duże aglomeracje miejskie, posiada średnie (9%) lub wyższe wykształcenie (14%).

Czynnikiem zwiększającym ryzyko doznania przez mężczyznę przemocy seksualnej jest również osadzenie w warunkach izolacji penitencjarnej. Choć – jak podaje W. Kędziński – gwałty, w tym dokonywane w tzw. podkulturze więziennej, współcześnie są zjawiskiem marginalnym z tendencją malejącą¹⁹, należy poświęcić temu zagadnieniu nieco uwagi. Najczęściej podczas odbywania kary pozbawienia wolności gwałceni przez współwięźniów są skazani za przestępstwa uznawane za hańbiące, tj. przestępstwa seksualne lub czyny lubieżne na małoletnich, homoseksualiści (lub mężczyźni uznani za homoseksualnych), ci, którzy narazili się grupie podkulturowej, współpracowali z organami ścigania lub byli w tych organach zatrudnieni, osoby słabe i nieporadne życiowo²⁰.

¹⁶ M. Makara-Studzińska, A. Madej..., *op. cit.*, s. 582.

¹⁷ A. Podemska, *Mężczyzna jako ofiara przestępstwa zgwałcenia. Studium z zakresu socjologii prawa*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ” 2015, nr 10(1).

¹⁸ *Ibidem*, s. 110.

¹⁹ W. Kędziński, *Auto- i alloagresywne zachowania i postawy występujące wśród więźniów oraz sposoby zapobiegania im*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2015, nr 1(1), s. 46.

²⁰ M. Pyska, *Drugie życie więzienia*, s. 130, <http://m.wspia.eu/file/21412/16-PYSKA.pdf> (dostęp: 7.07.2019).

Tabela 2. Ofiary molestowania seksualnego wg badania przeprowadzonego przez CBOS w 2018 r.

Cechy społeczno-demograficzne		Osoby, które zadeklarowały, że były obiektem molestowania seksualnego	
		Mężczyźni	Kobiety
		[w procentach]	
Ogółem		8	16
Wiek	18–24	10	11
	25–34	14	20
	35–44	8	18
	45–54	4	18
	55–64	2	18
	powyżej 65	7	8
Miejsce zamieszkania	wieś	5	6
	miasto do 19 999	5	9
	miasto 20 000–99 999	11	15
	miasto 100 000–499 999	10	20
	miasto 500 000 i więcej mieszkańców	15	25
	podstawowe/gimnazjalne	3	5
Poziom wykształcenia	zasadnicze zawodowe	6	7
	średnie	9	15
	wyższe	14	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie Centrum Badania Opinii Społecznej, Komunikat z badań. *Molestowanie seksualne*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_098_18.PDF, s. 12 (dostęp: 7.07.2019).

W tabeli 3 zaprezentowano dane dotyczące liczby gwałtów oraz innych form przemocy seksualnej wobec mężczyzn tymczasowo aresztowanych, skazanych, ukaranych, mających miejsce na terenach polskich zakładów karnych na przestrzeni lat 2004–2012.

W latach 2004–2006 zaobserwowano spadek częstości przestępstw zgwałcenia. Wzrost częstości popełniania tego czynu zabronionego zaobserwowano na przestrzeni lat 2007–2009. Od 2010 r. sukcesywnie odnotowywano spadek liczby dokonanych na współosadzonych zgwałceń. Zestawiając ze sobą liczbę zdarzeń z liczbą uczestniczących w nich osób stwierdzić należy znaczną dysproporcję, co pozwala domniemywać o zbiorowym charakterze gwałtów, których najwięcej miało miejsce w latach 2008–2009. Analizując przypadki znęcania się, obejmującego również inne niż gwałt formy przemocy seksualnej, stwierdza się, że najwięcej tego typu zdarzeń miało miejsce w latach 2006–2007 (odpowiednio: 83 i 89 przypadków).

Tabela 3. Gwałty i znęcanie się, w tym także inne poza gwałtem formy przemocy seksualnej wśród tymczasowo aresztowanych, skazanych, ukaranych w zakładach karnych w latach 2004–2012

Rok	Zgwałcenia				Znęcanie się, w tym także inne poza gwałtem formy przemocy seksualnej			
	Liczba zdarzeń	Odsetek w populacji	Liczba uczestników	Odsetek w populacji	Liczba zdarzeń	Odsetek w populacji	Liczba uczestników	Odsetek w populacji
2012	2	0,002	4	0,005	53	0,063	160	0,200
2011	4	0,005	14	0,017	67	0,081	210	0,254
2010	5	0,006	8	0,010	65	0,078	201	0,243
2009	10	0,012	24	0,028	66	0,077	217	0,254
2008	9	0,011	27	0,031	78	0,091	220	0,256
2007	6	0,007	19	0,021	89	0,099	300	0,334
2006	5	0,006	14	0,016	83	0,095	278	0,318
2005	6	0,007	21	0,025	73	0,088	247	0,298
2004	8	0,010	30	0,037	58	0,072	220	0,249

Źródło: M. Łukaszek, *Ryzykowne zachowania seksualne mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Rocznik Lubuski” 2014, t. 40, s. 163.

W okresie od 2004 r. do 2007 r. zjawisko wykazywało wyraźną tendencję wzrostową, zaś w latach 2008–2010 sukcesywnie malało. W 2011 r. w stosunku do roku poprzedzającego odnotowano o 2 zdarzenia więcej. W 2012 r. w porównaniu z 2011 r. liczba odnotowanych przypadków znęcania się nad współosadzonymi, włączając w to stosowanie innych niż gwałt form przemocy seksualnej, zmniejszyła się o 14.

Badania przeprowadzone w australijskich więzieniach wykazały, iż ofiarami czynnej napaści seksualnej padło co najmniej 10% osadzonych płci męskiej w wieku 18–25 lat, przy czym znikomy odsetek pokrzywdzonych zgłaszał doświadczenie gwałtu²¹. Spośród 2018 osadzonych biorących udział w badaniach, 6,9% deklaroowało, że byli ofiarami zastraszeń na tle seksualnym, zaś 2,6% – że zostali zmuszeni do kontaktów seksualnych²². Poszkodowani przebywali w zakładzie karnym od kilku miesięcy²³, „rekrutowani” byli

²¹ R. Kowalczyk, K. Miszewski, W. Merk, *Zjawisko prostytucji w zakładach karnych* [w:] R. Kowalczyk, M. Leśniak (red.), *Prostytucja. Studium zjawiska*, Oficyna Wydawnicza Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 228.

²² *Ibidem*, s. 231–232.

²³ *Ibidem*, s. 232.

spośród osób młodych, drobnej postury, nie wykazujących predylekcji do stosowania przemocy²⁴.

Doświadczenie przemocy seksualnej w warunkach osadzenia jest przeżyciem zwiększającym prawdopodobieństwo zastosowania przemocy seksualnej wobec innych mężczyzn już po odzyskaniu wolności. R.R. Hazelwood wyróżnił sześć rodzajów gwałtu: przywracający władzę, potwierdzający władzę, „złość-odwet”, „złość-podniecenie”, okazjonalny, zbiorowy²⁵. Część z mężczyzn, którzy w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności podejmowali czynności seksualne ze współosadzonymi wbrew własnej woli, po opuszczeniu jednostki penitencjarnej może dążyć do kompensowania sobie upokarzających doświadczeń (rzeczywistych lub wymaganych²⁶), np. poprzez dokonanie gwałtu na innym mężczyźnie. Motywacją sprawcy jest w tym przypadku chęć odwetu za doznane krzywdy, wyładowania emocjonalnego, najczęściej złości, upokorzenia, frustracji²⁷ – gwałt „złość-odwet”.

Rys ram ochrony prawnej ofiar przemocy seksualnej w Polsce

Jak już sygnalizowano, ofiary eksploatacji seksualnej sporadycznie zgłaszają ten fakt organom ścigania. Należy zatem podjąć w tym miejscu kwestię regulacji prawnych dotyczących niesienia pomocy mężczyznom, którzy doświadczyli napaści seksualnej. Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego opracowania, przytoczone zostaną jedynie wybrane.

Koniecznym jest odwołanie się do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁸. Przepis art. 31 § 1 i § 2 Konstytucji RP stanowi, że wolność człowieka podlega ochronie prawnej i nikt nie może być zmuszany do czynienia tego, czego nie nakazuje mu prawo. W tym ujęciu stosowanie przemocy seksualnej wobec mężczyzny jest równoznaczne z naruszeniem jego wolności w zakresie swobody podejmowania decyzji odnośnie własnego postępowania. Kolejnym zapisem Konstytucji RP stojącym na straży praw osób wykorzystywanych seksualnie jest art. 40, podnoszący, że nikt nie może być poddawany poniżającemu traktowaniu. Podobnie art. 47, który gwarantuje każdemu prawo do ochrony prawnej min. czci, decydowania o swoim życiu osobistym. Nie ulega wątpliwości, że doświadczenie przemocy seksualnej poniża ofiarę, urąga jej godności, uniemożliwia do-

²⁴ *Ibidem*, s. 228.

²⁵ K. Pospiszyl, *Przestępstwa seksualne. Geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenia przed powrotnością*, PWN, Warszawa 2006, s. 32–33.

²⁶ *Ibidem*, s. 32.

²⁷ M. Oleśniewicz, *Profilowanie nieznanymi sprawców zgwałceń na podstawie modus operandi*, „Gospodarka. Rynek. Edukacja” 2018, nr 2(19), s. 53.

²⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483), dalej: Konstytucja RP.

wolną organizację życia osobistego. Eksploatacja seksualna mężczyzny wyczerpuje ponadto znamiona przestępstwa z art. 197 oraz 199 § 1 kodeksu karnego²⁹. Przepis art. 197 § 1 k.k. dla osoby doprowadzającej drugiego człowieka do obcowania płciowego z użyciem przemocy, groźby lub podstępnie przewiduje karę pozbawienia wolności od 2 do 12 lat³⁰. Z kolei w przypadku wymuszenia na ofierze poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej (art. 197 § 2 k.k.) sprawca podlega karze pozbawienia wolności na okres od 6 miesięcy do 8 lat. Jeżeli osób dokonujących gwałtu na mężczyźnie jest kilka, tj. dwie i więcej, każda z nich podlega karze pozbawienia wolności na okres nie krótszy aniżeli 3 lata (art. 197 § 3, ust. 1 k.k.), a jeżeli działają ze szczególnym okrucieństwem – minimum 5 lat (art. 197 § 4 k.k.). Stosowanie przemocy seksualnej narusza prawa zapisane w artykułach 3 i 5 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, tj. prawo do bezpieczeństwa własnej osoby oraz traktowania w sposób nie poniżający drugiego człowieka³¹ oraz prawa wskazane w art. 7, 9 § 1, 17, 26 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych³². Zapis art. 7 MPPOP zakazuje poddawania kogokolwiek okrutnemu, poniżającemu traktowaniu. Ponadto, art. 9 § 1 MPPOP każdemu człowiekowi gwarantuje prawo do wolności i osobistego bezpieczeństwa – ponieważ dystyngtywną cechą przemocy seksualnej jawi się przymus, jej stosowanie w sposób rażący narusza wolność i bezpieczeństwo ofiary, a także jej cześć i dobre imię (art. 17 MPPOP). Istotną z punktu widzenia podejmowanej w niniejszym opracowaniu problematyki wydaje się być treść art. 26 MPPOP, stanowiąca: wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez żadnej dyskryminacji do jednakowej ochrony prawnej – oznacza to, że każda ofiara przemocy seksualnej, bez względu na płeć, ma prawo do ochrony prawnej i każdy sprawca, niezależnie od tego, czy jest mężczyzną czy kobietą, podlega stosownej karze za popełniony czyn.

Podsumowanie

Zgodzić się należy z W. Jedlecką, która jest zdania, iż w przemocy seksualnej nie tyle chodzi o sam stosunek, co o ugruntowanie władzy³³. Współzycie jest nie tyle celem samym w sobie, co środkiem do zaakcentowania nadrzędności.

²⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (tekst jednolity: Dz.U. z 2018 r., poz. 1600), dalej: k.k.

³⁰ *Ibidem*, s. 78.

³¹ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*,

http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 07.07.2019), dalej: PDPC.

³² *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*,

https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Obywatelskich_i_Politycznych.pdf (dostęp: 7.07.2019), dalej: MPPOP.

³³ W. Jedlecka... *op. cit.*, s. 20.

Zdecydowana większość opracowań koncentruje się na mężczyznach jako sprawcach przemocy seksualnej, wobec czego stwierdza się niedostatek prac poświęconych problemowi doświadczania przemocy seksualnej przez mężczyzn. Dane odnośnie skali zjawiska dostępne w istniejących opracowaniach traktować należy z dużą dozą ostrożności, skłaniając się ku postrzeganiu ich w kategoriach dolnej granicy. Część społeczeństwa bowiem wciąż postrzega problem przemocy seksualnej wobec mężczyzn przez pryzmat stereotypów, a niekiedy wręcz neguje jego istnienie. Ponadto ofiary bardzo niechętnie ujawniają ten proceder, a to z kolei przekłada się na nierzeczywisty obraz sytuacji. Panowie poszkodowani przez swoje partnerki, partnerów, przełożonych, współosadzonych rzadko mówią o tym, co ich spotkało. Czują się napiętnowani, obawiają się utraty zajmowanego stanowiska, nasilenia się ataków ze strony oprawcy, ale też swoistej „środowiskowej kastracji” – postrzegania ich jako słabych, niepełnowartościowych mężczyzn, niezdolnych do partycypowania w społeczeństwie zgodnie z oczekiwaniami przypisanymi im z racji płci.

Każdy mężczyzna, niezależnie od wieku, miejsca zamieszkania, wykształcenia czy zajmowanego stanowiska, może paść ofiarą przemocy seksualnej. Dane zawarte w tabeli 2 pokazały, że najczęściej poszkodowanych eksploatacją seksualną panów miało wykształcenie średnie i wyższe – na tej podstawie można postawić tezę, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia rośnie także świadomość odnośnie tego, jakie zachowania kwalifikować należy w kategoriach przemocy seksualnej i na co bezwzględnie nie można się godzić. I z tego dobrodziejstwa świadomości trzeba korzystać. Im bardziej wyedukowane społeczeństwo, tym większa szansa na właściwą reakcję i pomoc poszkodowanym.

Malejąca liczba czynów zabronionych czy w postaci zgłoszeń przemocy domowej, czy też przestępstw przeciwko wolności seksualnej, dokonywanych na mężczyznach sugeruje, że aktualne rozwiązania legislacyjne dobrze spełniają swoją funkcję. Stosowanie przemocy seksualnej kwalifikowane jako przestępstwo przeciwko wolności i obyczajności w dziedzinie stosunków seksualnych jest ścigane z urzędu³⁴. Ma to zapewnić pokrzywdzonemu spokój, poczucie bezpieczeństwa, należną ochronę oraz zapobiec wywieraniu presji o zaniechanie składania wniosku o ściganie³⁵. Zmuszanie innej osoby do określonego zachowania się, w tym wypadku do podejmowania czynności seksualnych, jest ponadto przykładem przestępstwa przeciwko wolności w sferze swobody podejmowania i realizacji decyzji woli – ściganym z urzędu³⁶. Ponad wszelką wątpliwość każdy z mężczyzn, który doświadczył przemocy seksualnej czuje się pokrzywdzony, ma świadomość, że jego dobra zostały naruszone. Choć nie wyraził zgody na spółkowanie czy też jego surogaty, utrwalanie swojego wizerunku podczas wykonywania czynności sek-

³⁴ A. Marek, V. Konarska-Wrzošek, *Prawo karne*, wyd. 12, C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 548.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, s. 539–540.

sualnych, nie zgłasza danego zajścia, a tym samym uniemożliwia organom ścigania pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej. Jak już sygnalizowano, najczęściej u podłoża takiego zachowania leży wstyd. Nierzadko wiąże się to także z obawą o reakcję sprawcy, o ewentualną ponowną napaść. Mężczyźni, którzy doznali przemocy seksualnej w warunkach izolacji penitencjarnej często odstępują od powiadamiania o tym, co ich spotkało, albowiem powątpiewają w skuteczność wymiaru sprawiedliwości. Doświadczenie przemocy seksualnej w warunkach osadzenia zwiększa ryzyko jej stosowania już po odzyskaniu wolności. Dawna ofiara może stać się sprawcą, próbuje dokonać odwetu za doznane krzywdy i upokorzenia, często na zupełnie niewinnych osobach.

Bibliografia

- Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków 2012.
- Kędzierski W., *Auto- i alloagresywne zachowania i postawy występujące wśród więźniów oraz sposoby zapobiegania im*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2015, nr 1(1).
- Kowalczyk R., Miszewski K., Merk W., *Zjawisko prostytucji w zakładach karnych* [w:] R. Kowalczyk, M. Leśniak (red.), *Prostytucja. Studium zjawiska*, Oficyna Wydawnicza Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.
- Łukaszek M., *Ryzykowne zachowania seksualne mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Rocznik Lubuski” 2014, t. 40.
- Makara-Studzińska M., Madej A., *Przemoc wobec mężczyzn*, „Hygeia Public Health” 2015, nr 50(4).
- Marek A., Konarska-Wrzosek V., *Prawo karne*, wyd. 12, C.H. Beck, Warszawa 2019.
- Oleśniewicz M., *Profilowanie nieznanymi sprawców zgwałceń na podstawie modus operandi*, „Gospodarka. Rynek. Edukacja” 2018, nr 2(19).
- Podemska A., *Mężczyzna jako ofiara przestępstwa zgwałcenia. Studium z zakresu socjologii prawa*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ” 2015, nr 10(1).
- Pospiszył I., *Przemoc w rodzinie* [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Tom 2*, PWN, Warszawa 2008.
- Pospiszył K., *Przestępstwa seksualne. Geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenia przed powrotnością*, PWN, Warszawa 2006.
- Rode D., *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Skrzydlewski W.B., *Pałace problemy seksualności*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2003.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (tekst jednolity: Dz.U. z 2018 r., poz. 1600).

Źródła internetowe

- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Komunikat z badań. Przemoc i konflikty w domu*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_048_19.PDF (dostęp: 7.07.2019).
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Komunikat z badań. Molestowanie seksualne*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_098_18.PDF (dostęp: 7.07.2019).
- Jedlecka W., *Formy i rodzaje przemocy*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2017, z. XI, M. Sadowski, Al. Spychalska, K. Sadowa (red.), *Przemoc w prawie i polityce*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 19, http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/89196/Wroclawskie_Studia_Erazmianskie_Studia_Erasmiana_Wratislaviensia_2017_11_Przemoc_w_prawie_i_polityce.pdf (dostęp: 7.07.2019).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, https://amnesty.org/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Obywatelskich_i_Politycznych.pdf (dostęp: 7.07.2019).
- Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie. Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej*, https://www.niebieskalinia.pl/spaw/docs/wyniki_badan_20071113_obop.pdf (dostęp: 7.07.2019).
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 7.07.2019).
- Pyska M., *Drugie życie więzienia*, <http://m.wspia.eu/file/21412/16-PYSKA.pdf> (dostęp: 7.07.2019).
- Miedzik M., Godlewska-Szurkowska J., Rutkowski J. (współpraca), *Raport cząstkowy. Zadanie nr 1. Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, WYG PSDB Sp. z o.o., Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Projekt Predefiniowany „Rodzina polska – wolna od przemocy” Program PL 14 „Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie i przemocy ze względu na płeć”, Norweski Mechanizm Finansowy 2009–2014, https://archiwum.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Pomoc%20spoleczna/przemoc%20w%20rodzinie/RC1-3.pdf (dostęp: 7.07.2019).
- <https://sjp.pwn.pl/slowniki/przemoc.html> (dostęp: 7.07.2019).
- <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.pdf> (dostęp: 7.07.2019).

Autor
mgr Magdalena Wójcik
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki
Katedra Pedagogiki Chrześcijańskiej

4. WYBRANE PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA SENIORÓW W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

Kamil Lorek

Streszczenie

Tekst odnosi się do skutków ważnego procesu społecznego, jakim jest starzenia się społeczeństw (wzrost liczby ludzi w podeszłym wieku). Wywołuje on poważne potrzeby dostosowania przestrzeni miejskiej do potrzeb seniorów. Ma to znaczenie przede wszystkim w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa seniorom, ochrony praw człowieka, ale także odnosi się do stosunków konsumenckich.

Słowa kluczowe: seniorzy, mieszkanie, miasto, przestrzeń życia.

Wprowadzenie

Obserwując współcześnie zjawisko starzenia się społeczeństwa coraz częściej zwraca się uwagę na problemy i trudności, z jakim spotykają się ludzie starsi. Podejmuje się również odpowiednie działania, które mają na celu wspomóc seniorów w usuwaniu doświadczanych przez nich barier. Świadczyć może o tym między innymi to, że w niektórych miastach utworzono stanowiska pełnomocników prezydentów do spraw seniorów. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego do 2050 r. liczba osób powyżej 80. roku życia wzrośnie dwukrotnie – do ponad 3,5 mln, a 60% ludzi w podeszłym wieku będzie zamieszkiwać miasta¹.

W świetle powyższego warto odnieść się również między innymi do sfery bezpieczeństwa publicznego seniorów, a mianowicie do przestrzeni miejskiej, która nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ ludzie starsi z uwagi na naturalne uwarunkowania wynikające ze starzenia się organizmu – cechują się mniejszą zdolnością do poruszania, a nierzadko mogą nawet mieć z tym duże trudności.

Problematyka przystosowania przestrzeni miejskiej do potrzeb seniorów była poruszana w literaturze krajowej i zagranicznej. W piśmiennictwie krajowym problematykę

¹ *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*, GUS 2014, s. 37.

tę analizują m.in. J. Kołata², A. Labus³ czy J. Sadlik⁴, natomiast w zagranicznym np. J. van Hoof, J.K. Kazak, J.M.Perek-Białas, S.T.M. Peek⁵.

Opracowanie ma na celu podsumowanie wybranych ważnych zagadnień związanych z przystosowaniem przestrzeni miast do potrzeb społeczeństwa, w którym przybywa ludzi w podeszłym wieku. W tekście zawarto także uwagi co do potencjalnych zagrożeń, jakie mogą powstać na skutek niewłaściwego przygotowania miast dla seniorów.

Problem dostosowania przestrzeni miejskiej do potrzeb seniorów

Zagadnienia przygotowania miast do potrzeb ludzi w podeszłym wieku dotyczą możliwych, bardzo poważnych konsekwencji, przede wszystkim z zakresu sfery ochrony praw i wolności człowieka, ale warto mieć na względzie także aspekt rynkowy. Zważyć bowiem należy, iż brak aktywności seniorów poza obszarem mieszkania/ domu, wychodzenia na zewnątrz, może oznaczać, iż niemala część członków tejże grupy może doświadczyć trudności z zakupem/nabyciem różnego rodzaju towarów i usług w takim zakresie, w jakim by chciała i mogła przy uwzględnieniu swych możliwości finansowych. Naturalnym wydaje się bowiem to, że gdy ktoś nie wychodzi z domu, to ma ograniczony obszar percepcji, która przecież jest szczególnie ważna przy kształtowaniu zachowań zakupowych (nabywczych) osób w różnym wieku. Jeżeli nawet pozna te oferty innym sposobem (np. poprzez ulotki reklamowe dostarczane do domu), to jednak jego chęć czy dążenie do ich nabycia często mogą być dużo mniejsze. Sytuacja ta stwarza ryzyko zmniejszenia liczby potencjalnych konsumentów. Zatem skutki niedostosowania przestrzeni publicznej do potrzeb seniorów odnosić się mogą również do sfery rynkowej.

W powyższym kontekście należy również wskazać, iż problem ten może pogłębiać izolacja cyfrowa seniorów, która skutkuje brakiem możliwości nabywania towarów lub usług drogą elektroniczną. Według badań CBOS⁶, najważniejszym kryterium wykluczenia cyfrowego jest wiek, a spośród ludzi powyżej 65. roku życia tylko około 15% korzysta z Internetu.

² J. Kołata, *Kształtowanie miejsc publicznych wobec przemian struktury wiekowej społeczności miejskiej na przykładzie Poznania – rozprawa doktorska*, Wydział Architektury, Politechnika Poznańska, Poznań 2016, http://repozytorium.put.poznan.pl/Content/411218/Joanna_Zofia_Kolata_Kształtowanie_miejsc_publicznych_wobec_przemian_struktury_wiekowej_spolecznosci_miejskiej_na_przykladzie_Poznania.pdf (dostęp: 30.08.2019).

³ A. Labus, *Odnowa miast w kontekście starzenia się społeczeństwa na przykładzie wybranych miast europejskich XXI wieku*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica” 2013, nr 297, s. 7–22.

⁴ T. Buffel, Ch. Phillipson, T. Scharf, *Ageing in Urban Environments: Developing 'Age-Friendly' Cities*, „Critical Social Policy” 2012, vol. 32(4), s. 597–617.

⁵ J. van Hoof, J.K. Kazak, J.M. Perek-Białas, S.T.M. Peek, *The Challenges of Urban Ageing: Making Cities Age-Friendly in Europe*, „International Journal of of Environmental Research and Public Health” 2018, 15, 2473, 2018, s. 1–17.

⁶ Komunikat z badań CBOS, *Internauci 2015*, 2015, nr 90, Warszawa 2015 r., s. 2.

Przestrzeń miejska wobec seniorów

Większość osób starszych nie chce przenosić się do specjalnych budynków dostosowanych do potrzeb seniorów, ale chcą pozostać we własnym domu, w którym dotychczas przebywali⁷. Z tego względu konieczne wydają się w szczególności takie działania, które ukierunkowane byłyby na dostosowywanie miejsc zamieszkania do procesu starzenia się⁸. Podkreśla się, że całe środowisko, w tym budynki mieszkalne, centra handlowe, dworce, lotniska, przestrzeń miejska powinny być projektowane i wznoszone z uwzględnieniem potrzeb ludzi starszych oraz tego, że osoby te mogą odbierać informacje inaczej niż osoby w młodszym wieku⁹ (na skutek procesu starzenia się organizmu słabną siły fizyczne, a nierzadko również i zdolności umysłowe).

W literaturze wśród czynników¹⁰ utrudniających funkcjonowanie seniorom w przestrzeni miast wskazuje się między innymi na: niewłaściwe umieszczenie przystanków, pojemników na odpady, zbyt wysokie krawężniki, zbyt małą liczbę toalet miejskich, parków, brak lub niewłaściwe oznakowanie miejsc. Należy nadmienić, iż na zachowanie zdrowej i aktywnej starości wpływ ma (oprócz służby opieki zdrowotnej) między innymi także brak poczucia bezpieczeństwa publicznego, bariery urbanistyczne, architektoniczne, brak wind, wąskie korytarze, wejścia niedostosowane do ludzi o ograniczonych zdolnościach psycho-fizycznych¹¹. Z badań PolSenior 2 wynika, że wiele osiedli w Polsce, w których mieszkało dużo seniorów, nie jest dostosowana do potrzeb ludzi w podeszłym wieku¹². Okoliczności te mogą więc doprowadzać do sytuacji, w której część seniorów rzadko będzie wychodzić z domu, zaprzestanie kontaktów społecznych, a w konsekwencji będzie marginalizowana, czy wręcz nawet wykluczona. Należy nadmienić, że na bezpieczeństwo seniorów składają się nie tylko rozwiązania techniczne, ale także kultura społeczeństwa i odpowiednie postawy społeczne wobec tej grupy społecznej (np. ustępowanie miejsce siedzącego w autobusie czy tramwaju). Mając to na względzie, wydaje się jednak, iż w żaden sposób nie można zapewnić bezpieczeństwa seniorom ograniczając się jedynie do kształtowania postaw społecznych bez wykonywania koniecznych prac technicznych na terenie miast.

⁷ M. Magdziak, *Miasto dostępne dla osób starszych*, „Studia KPZK” 2017, nr 176, s. 197; *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, CBOŚ, Komunikat z badań, BS/157/2009, Warszawa, listopad 2009, s. 11.

⁸ S. Dudek-Mańkowska, *Mieszkanie dla seniora – formy budownictwa senioralnego oraz stan ich rozwoju w Polsce*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście” 2017, nr 2(30), s. 29.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ M. Magdziak, *op. cit.*, s. 199–200.

¹¹ M. Zrałek, *Tworzenie warunków sprzyjających aktywności ludzi starszych*, [w:] *Osoby starsze w przestrzeni życia społecznego. Praca zbiorowa*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2014 r., s. 34–35; *Global Age-friendly Cities: a Guide*, World Health Organisation 2007, <https://www.who.int> (dostęp: 18.07.2019), s. 5.

¹² M. Niezabitowski, *Znaczenie miejsca zamieszkania w życiu ludzi starszych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2014 nr 24(1), s. 81–101.

Na potrzebę projektowania przestrzeni miejskiej z uwzględnieniem potrzeb seniorów wskazuje również Rzecznik Praw Obywatelskich, jednocześnie podkreślając, że niektóre z władz lokalnych dawniej, jak również obecnie, nie dostosowują swych działań do potrzeb seniorów, narażając ich tym samym na ograniczenie samodzielności i udziału w życiu publicznym¹³. Rzecznik Praw Obywatelskich wyjaśnia¹⁴, iż taki stan wynika głównie z braku wiedzy i wsparcia ekspertów, a nie ze złej woli władz. To stwierdzenie świadczy o tym, jak ważnym i potrzebnym jest wskazywanie na problemy, z jakim spotyka się na co dzień w przestrzeni miast wrażliwa grupa społeczna jaką są seniorzy.

Mieszkania dla osób starszych

Niewątpliwie procesy wydłużania się ludzkiego życia i wzrostu liczby osób starszych wymagają odpowiedniego przystosowania mieszkań czy domów do potrzeb osób w podeszłym wieku. Mieszkania dla seniorów powinny im zapewnić wypoczynek i być dostosowane do ich bardzo często ograniczonej sprawności¹⁵. Jak już wskazano, z badań wynika, że większość seniorów w Polsce preferuje spędzenie starości w dotychczasowym miejscu zamieszkania. Z tego względu autor jest zdania, że projektując nowe budynki, architekci powinni mieć na uwadze, że przynajmniej w części z nich mogą zamieszkiwać osoby starsze. Warto również pochylić się nad rozwiązaniami, które mogłyby wesprzeć przystosowanie dotychczasowych mieszkań do uwarunkowań wynikających ze starości. Dotyczyć to może zarówno rozwiązań technicznych, jak również ewentualnych dotacji finansowych.

Wśród cech typu mieszkania dla seniora, wymienić można między innymi: umiejscowienie na parterze lub z możliwością dojazdu windą, poręcze na korytarzach i w łazienkach, odpowiednie dostosowanie łazienki¹⁶. W tym miejscu warto odnieść się do pojęcia osiedli senioralnych, które dotyczy tych osiedli, które składają się z mieszkań senioralnych, a dodatkowo osiedle takie wyposażone jest w stale dyżurującą pielęgniarzkę i technikę¹⁷. Rozwiązanie to jest niejako pomiędzy mieszkaniem samodzielnym a domem pomocy społecznej i stanowić może najlepsze wyjście dla osób, które wymagają codziennego wsparcia, ale nie mogą lub nie chcą liczyć na pomoc swojej rodziny i jednocześnie nie chcą mieszkać w domu pomocy społecznej. Warto wspomnieć o mieszkaniach wspomaganych¹⁸, które umożliwiają samodzielne, niezależne funkcyj-

¹³ *Przestrzeń publiczna przyjazna seniorom Poradnik RPO*, Warszawa 2015, s. 5.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ B. Szatur-Jaworska, *Polityka społeczna wobec ludzi starych – propozycja wskaźników oceny*, [w:] J. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Proces starzenia się ludności potrzeby i wyzwania*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2002, s. 33.

¹⁶ S. Bobbe, *Mieszkania i osiedla senioralne – co to właściwie jest?*, <http://regiodom.pl/> (dostęp: 23.06.2019).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ S. Duda-Mańkowska, *op. cit.*, s. 32–33.

nowanie seniora przy wsparciu asystentów, wolontariuszy, a funkcjonują również w ramach usługi publicznej świadczonej w ramach pomocy społecznej. Mieszkania wspomagane dla osób w podeszłym wieku były tworzone w programach, jak np. „Nie Sami” w Stargardzie Szczecińskim, czy „Mieszkanie na Winogradach” w Poznaniu, a ponadto tego typu lokale zaczynają być oferowane przez deweloperów¹⁹.

Z drugiej jednak strony Rzecznik Praw Obywatelskich w swoim raporcie przytacza, że seniorzy krytykują zły stan techniczny zamieszkiwanych lokali komunalnych²⁰. Budynki te nie są dostosowane do potrzeb seniorów, brakuje w nich wind, toalety znajdują się na korytarzach. Jak informuje Rzecznik Praw Obywatelskich, gminy często odmawiają seniorom zamiany lokalu na położony na parterze bądź niższym piętrze, uzasadniając to niewielką liczbą dostępnych lokali w budynku oraz brakiem prawnego obowiązku uwzględniania potrzeb osób z niepełnosprawnością przy wyznaczaniu lokali komunalnych. Ponadto, Ombudsman na podstawie informacji uzyskanych od Najwyższej Izby Kontroli w swoim raporcie²¹ z 2018 roku zwrócił uwagę także na to, że władze samorządowe nie korzystają w wymaganym stopniu z możliwości tworzenia mieszkań wspomaganych i innych form zamieszkiwania seniorów będących alternatywą wobec domów opieki społecznej

Rozważając tematykę z zakresu tworzenia mieszkań dostosowanych do seniorów, czy oferowanych wyłącznie osobom w podeszłym wieku, należy mieć na uwadze, że rozwiązania polegające na budowaniu osiedli dedykowanych jedynie seniorom (zarówno tym samodzielnym, jak również wymagającym wsparcia) choć są dobrym i pożądanym pomysłem, to w pewnych skrajnych sytuacjach mogą być czymś niekorzystnym dla samych osób starszych. Przy założeniu, że takie osiedla byłyby jedyną formą mieszkania dla seniorów, istnieje ryzyko, że ta grupa społeczna może zostać w pewien sposób odizolowana od reszty społeczeństwa. Jeżeli bowiem takie osiedla będą zamieszkiwać jedynie osoby w podeszłym wieku, a ich podstawowe potrzeby będą zaspokajane przez specjalistów dostępnych na miejscu, to nie można wykluczyć ewentualnego odseparowywania się takich grup od reszty społeczeństwa. W tym miejscu warto przytoczyć stwierdzenie wiceprezydenta Poznania Tomasza Lewandowskiego, że miasto tworząc lokale przystosowane dla potrzeb seniorów stara się o to, by były one zlokalizowane w różnych miejscach, tak żeby ludzie starsi sąsiedowali z młodszymi i nie byli skupieni w jednym miejscu²². Wiceprezydent podkreślił także, że w jego opinii dużo lepszym rozwiązaniem dla samych seniorów jest sąsiedowanie z ludźmi od nich młodszymi. Ponadto, podczas I Forum Rynku Seniora jego uczestnicy skrytykowali koncepcję niektó-

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Informacja dla Komisji Polityki Senioralnej o sytuacji osób starszych z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2018, s. 29.

²¹ *Ibidem*, s. 27.

²² B. Dąbkowski, *Miasto nie chce tworzyć getta dla seniorów*, z dnia 12.06.2017, „Głos Wielkopolski” <https://plus.gloswielkopolski.pl/> (dostęp: 23.06.2019).

rych inwestorów polegającą na budowie mieszkań dla ludzi w podeszłym wieku w jakimś miejscu oddalonym miasta i wskazali na konieczność unikania budowy „gett dla seniorów”²³. Jednocześnie podkreślili oni konieczność takiego projektowania infrastruktury miejskiej, by była przyjazna dla osób starszych.

Mając powyższe na względzie nie można przecież także wykluczyć i tego, że seniorzy w zdecydowanej większości będą chcieli zamieszkiwać w jednym miejscu blisko siebie, na osiedlach seniorów. W świetle przytoczonych wcześniej w niniejszym opracowaniu wyników badań, wydaje się to mało prawdopodobne.

W świetle powyższego, szczególnie ważne są: przystosowywanie całej przestrzeni miejskiej do potrzeb seniorów, tworzenie ofert mieszkań dla seniorów na każdym osiedlu oraz oczywiście szereg działań z zakresu integracji międzypokoleniowej. Równocześnie wydaje się, że jeżeli ta grupa społeczna będzie chciała zamieszkiwać na własnych osiedlach to koniecznym jest przygotowywanie budynków odpowiadających potrzebom osób starszych. Wtedy jeszcze większego znaczenia w aspekcie zapobiegania izolacji tejże grupy będzie mieć potrzeba integracji międzypokoleniowej oraz przystosowania całej przestrzeni miejskiej do potrzeb seniorów.

Podsumowanie

Przystosowanie przestrzeni miejskiej jest ważne i potrzebne dla zapewnienia bezpieczeństwa seniorów. Tworząc tę przestrzeń oraz mieszkania dla seniorów należy mieć również na uwadze, ażeby nie spowodować innych problemów społecznych, jak na przykład ewentualnej izolacji tej grupy społecznej. Jest to więc zadanie bardzo poważne, wymagające zaangażowania nie tylko środków finansowych, ale także dużego nakładu pracy, specjalistycznej wiedzy i staranności. Zapewnienie seniorom odpowiedniego przygotowania przestrzeni miasta do ich potrzeb przyczyni się do zwiększenia ich mobilności, a w konsekwencji samodzielności w zaspokajaniu własnych potrzeb. Biorąc pod uwagę zachodzący proces starzenia się społeczeństw oraz przewidywania Głównego Urzędu Statystycznego aspekty te nabierają jeszcze większego znaczenia. Zarówno władze samorządowe, jak również deweloperzy powinni mieć na względzie potrzeby osób w podeszłym wieku oraz kształtować swoje ofert tak, żeby zaspokoić oczekiwania seniorów, w tym mieć na uwadze prewencję ewentualnej izolacji tej grupy społecznej.

Bibliografia

- Buffel T., Phillipson Ch., Scharf T., *Ageing in Urban Environments: Developing 'Age-Friendly' Cities*, „Critical Social Policy” 2012, vol. 32(4).
- Dudek-Mańkowska S., *Mieszkanie dla seniora – formy budownictwa senioralnego oraz stan ich rozwoju w Polsce*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście” 2017, nr 2(30).

²³ *Z myślą o seniorach: projektujmy tak, aby nie tworzyć getta*, z dnia 3.07.2015, <http://www.ryneksejora.pl/> (dostęp: 23.06.2019).

- Informacja dla Komisji Polityki Senioralnej o sytuacji osób starszych z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2018.
- Komunikat z badań CBOS *Internauci 2015*, 2015, nr 90, Warszawa 2015.
- Labus A., *Odnowa miast w kontekście starzenia się społeczeństwa na przykładzie wybranych miast europejskich XXI wieku*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica” 2013, nr 297.
- Magdziak M., *Miasto dostępne dla osób starszych*, „Studia KPZK” 2017, nr 176.
- Niezabitowski M., *Znaczenie miejsca zamieszkania w życiu ludzi starszych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2014 nr 24(1).
- Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, CBOS, Komunikat z badań, BS/157/2009, Warszawa, listopad 2009.
- Przestrzeń publiczna przyjazna seniorom Poradnik RPO*, Warszawa 2015.
- Sadlik J., *Projektowanie dla osób starszych i niepełnosprawnych*, „Środowisko Mieszkaniowe” 2017, nr 19.
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*, GUS 2014.
- Szatur-Jaworska B., *Polityka społeczna wobec ludzi starych – propozycja wskaźników oceny*, [w:] J. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Proces starzenia się ludności potrzeby i wyzwania*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2002.
- Van Hoof J., J.K. Kazak, Perek-Białas J.M., S.T.M. Peek S.T.M., *The Challenges of Urban Ageing: Making Cities Age-Friendly in Europe*, „International Journal of of Environmental Research and Public Health” 2018, 15, 2473.
- Zrałek M., *Tworzenie warunków sprzyjających aktywności ludzi starszych*, [w:] *Osoby starsze w przestrzeni życia społecznego Praca zbiorowa*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2014.

Źródła internetowe

- Bobbe S., *Mieszkania i osiedla senioralne – co to właściwie jest?*, <http://regiodom.pl> (dostęp: 23.06.2019).
- Chomiuk M., *ITS: osoby po 50 roku życia najszybciej rosnącą grupą kierowców*, z dnia 17.04.2018, <https://www.bankier.pl> (dostęp: 10.08.2019).
- Dąbkowski B., *Miasto nie chce tworzyć getta dla seniorów*, z dnia 12.06.2017, „Głos Wielkopolski” <https://plus.gloswielkopolski.pl/> (dostęp: 23.06.2019).
- Global Age-friendly Cities: a Guide*, World Health Organization, 2007, <https://www.who.int> (dostęp: 18.07.2019).
- Kołata J., *Kształtowanie miejsc publicznych wobec przemian struktury wiekowej społeczności miejskiej na przykładzie Poznania – rozprawa doktorska*, Wydział Architektury, Politechnika Poznańska, Poznań 2016, http://repozytorium.put.poznan.pl/Content/411218/Joanna_Zofia_Kolata_Kształtowanie_miejsc_publicznych_wobec_przemian_struktury_wiekowej_spoolecznosci_miejskiej_na_przykladzie_Poznania.pdf (dostęp: 30.08.2019).
- Z myślą o seniorach: projektujmy tak, aby nie tworzyć getta*, z dnia 03.07.2015, <http://www.rynekseniora.pl> (dostęp: 23.06.2019).

Autor
mgr Kamil Lorek
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Wydział Filozofii i Socjologii
Zakład Socjologii Ogólnej i Badań nad Migracjami

5. TERAPIA TAŃCEM W FUNKCJONOWANIU OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA PRZYKŁADZIE DZIAŁALNOŚCI ŚRODOWISKOWEGO DOMU SAMOPOMOCY W SEROCKU

Marta Seredyńska

Streszczenie

Publikacja omawia metodę pracy, którą jest terapia tańcem wykorzystywana do pracy z różnego rodzaju grupami – także z osobami niepełnosprawnymi ruchowo i intelektualnie. Zdecydowanie jest to forma wspomagająca codzienne funkcjonowanie wskazanej grupy oraz tradycyjne metody terapeutyczne, pozwalająca łączyć w swojej specyfice elementy pedagogiczne z artystycznymi. Celem opracowania jest analiza możliwości zastosowania jednej z technik terapii przez sztukę – choreoterapii w praktyce funkcjonowania Środowiskowego Domu Samopomocy w Serocku.

Słowa kluczowe: choreoterapia, terapia tańcem, osoby niepełnosprawne.

Wprowadzenie

Kulturoterapia to ważny element rehabilitacji – zarówno tej o charakterze leczniczym, jak i społecznym, zawodowym czy psychologicznym. Wśród tych, dla których taki rodzaj terapii może mieć szczególne znaczenie będzie grupa osób z niepełnosprawnościami. Warto pamiętać, że „kulturoterapia zakłada nie tylko korzystanie z kulturalnego dorobku społeczeństwa, lecz także jego współtworzenie”¹. Poprzez uczestnictwo w szeroko pojętym życiu kulturalnym społeczeństwa, dochodzi do rozwoju kompetencji poznawczych oraz poszerzenia otwartości na zewnętrzne bodźce. Dlatego też jest ono istotne także w działalności placówek świadczących usługi na rzecz osób z niepełnosprawnościami. Zaznaczyć należy jednak, że tego rodzaju aktywność podejmowana może być na różne sposoby, do których należy uczestniczenie w wydarzeniach kulturalnych w charakterze widzów, jak również tworzenie własnych dzieł.

W skład wieloaspektowo rozumianej kulturoterapii wchodzi przede wszystkim takie komponenty, jak: arteterapia (w szerokim znaczeniu terapia przez twórczość, uściślając – terapia przy udziale sztuk plastycznych), teatroterapia (terapia przez sztuki teatralne), muzykoterapia (terapia przez muzykę), dramoterapia (terapia przez teatr), choreoterapia (terapia przez taniec), biblioterapia (terapia przez piśmiennictwo, literaturę, lekturę książ-

¹ Zob. D. Klimczak, A. Sojka, *Jesteśmy. Aktywizacja twórcza i społeczna osób z zaburzeniami psychicznymi*, Fundacja Instytutu Wydawniczego „Maximum”, Kraków 2010, s. 28.

zek). Hospitalizacja przy wykorzystaniu sztuki potrafi dostarczać osobom z niepełnośprawnościami środków pozwalających poznawać, uporządkować, wyrażać czy rozumieć swoje emocje. Jej istotą jest terapeutyczny skutek (wynik) działalności polegającej na tworzeniu czegoś – nie sam efekt finalny jest tu ważny, a proces dochodzenia do niego, pozwalający na dokonanie zmiany w uczestniku zajęć. W Polsce tego typu praktyki odbywają się najczęściej w ramach Warsztatów Terapii Zajęciowej, wspieranej przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)². Jednakże nie jest to jedyna możliwość – coraz więcej pojawia się inicjatyw oddolnych czy projektów organizacji pozarządowych oraz propozycji projektów organizowanych przez poszczególne instytucje, dzięki dodatkowym środkom, pochodzącym na przykład z programów grantowych. Niniejszy tekst prezentuje zjawisko z zakresu kulturoterapii, którym jest choreoterapia oraz wskazuje jej założenia. Celem pracy jest omówienie idei (techniki) terapii tańcem oraz zaprezentowanie jej skuteczności na przykładzie działań przeprowadzonych w Środowiskowym Domu Samopomocy w Serocku.

Sytuacja osób z niepełnosprawnością w Polsce

Osoby niepełnosprawne nie stanowią jednorodnej grupy zarówno pod względem płci, wieku, rodzaju czy stopnia niepełnosprawności. Możemy wyróżnić jej rodzaje. Najbardziej ogólną klasyfikacją jest tu rozróżnienie pomiędzy niepełnosprawnością fizyczną i umysłową, z których każda odznacza się innym zespołem cech. W Polsce za osobę z niepełnosprawnością uważa się „osobę, której sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa utrudnia trwale lub okresowo, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych”³, na co wskazuje także Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych⁴.

Według danych przytoczonych w raporcie *Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych*, zleconym przez PFRON, w Polsce ponad 3 mln osób posiada orzeczenie o niepełnosprawności⁵. Niepełnosprawność może być zarówno wrodzona, jak i pojawić się podczas jednego z etapów rozwoju człowieka. Jak wskazuje wspomniany raport, zjawisko to intensyfikuje się wraz z wiekiem, dlatego też wśród osób z niepełnosprawnościami

² Zob. Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, <https://www.pfron.org.pl> (dostęp: 23.06.2019).

³ M. Papiernik, *Sytuacja życiowa osób niepełnosprawnych mieszkających w Polsce i czynniki ją determinujące*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2011, nr 1, s. 156.

⁴ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. 1997 Nr 50, poz. 475).

⁵ M. Sochańska-Kawiecka, Z. Kołakowska-Seroczyńska, D. Zielińska i in., *Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych*, PFRON, Warszawa 2017, s. 21.

znacznie wyższy jest odsetek seniorów niż innych grup wiekowych. Dominującą kategorią jest także niepełnosprawność nabyta, która dotyczy ponad 87% osób (która jest konsekwencją urazu, wypadku, długotrwałej choroby).

Zaznaczyć należy, że w Polsce osoby z niepełnosprawnością nie pozostają bez wsparcia instytucjonalnego. Na poziomie centralnym kluczową rolę odgrywa Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, a także PFRON. Rządowa pomoc obejmuje m.in. działania, takie jak: usuwanie barier funkcjonalnych, edukacja i szkolenia, zatrudnienie, zapobieganie niepełnosprawności, rehabilitacja, regulacje prawne, działalność badawcza, przygotowywanie normalizacji, współpraca z organizacjami samorządowymi i pozarządowymi; działania w sferze kultury, sztuki i sportu. Z kolei na poziomie lokalnym, za realizację zadań skierowanych do osób z niepełnosprawnościami odpowiada samorząd terytorialny. Dzięki niemu zagwarantowana im jest pomoc psychologiczna, materialna i socjalna, a także różne formy aktywizacji. Możliwość rozwoju osobistego zapewniana jest podczas Warsztatów Terapii Zajęciowej, gdzie istotny jest rozwój osobisty jej uczestników. Jedną z form oddziaływania wykorzystywaną podczas tego typu zajęć jest właśnie choreoterapia.

Terapia tańcem – wyjaśnienie pojęcia

Taniec i teatr jako sztuki pokrewne posiadają wspólne cechy, szczególnie jeśli chodzi o potencjał zaangażowania emocjonalnego oraz fizycznej obecności. W Polsce funkcjonuje zjawisko terapii poprzez działania teatralne, co prowadzi także do profesjonalizacji oraz powstawania konkretnych grup, pracujących regularnie. Interesujące jest, iż pierwszy w Polsce ogólnopolski teatr niepełnosprawnych – „Teatr N” powstał w 2002 r. na scenie Teatru Ateneum, z inicjatywy Leszka Plocha, prezesa Fundacji Krzewienia Kultury Artystycznej Osób Niepełnosprawnych w Warszawie. Pierwszym, stworzonym przez zespół spektaklem była adaptacja *Alicji w Krainie Czarów* Lewisa Carrolla. Jednym z bardziej znanych jest z kolei Teatr 21, działający w Warszawie i zrzeszający osoby z zespołem Downa i autyzmem. Z takimi osobami pracują także instruktorzy choreoterapii. Wśród wielu form terapii zajęciowej wydaje się ona szczególną propozycją, ze względu na pracę nad własnym rozwojem. Zgodnie z definicją Amerykańskiego Stowarzyszenia Terapii Tańcem (ADTA) – opiera się ona na wykorzystaniu ruchu jako procesu, który zwiększa fizyczną, psychiczną i duchową integrację człowieka⁶. Poszczególne elementy – ruch i rytm stają się drogą do uzyskania harmonii ciała i umysłu, ułatwiają poznanie siebie i swoich emocji, a także porozumiewanie się z innymi ludźmi. Nadrzędną cechą jest tu wyrażanie siebie za pomocą ruchu, a także przedstawienie przejawów życia zewnętrznego oraz wewnętrznych przeżyć. Współczesna terapia tańcem

⁶ Zob. *About Dance/Movement Therapy*, http://www.adta.org/About_DMT/ (dostęp: 7.06.2019).

narodziła się z połączenia praktyk tańca współczesnego i różnych kierunków psychologii i psychoterapii, szczególnie tych zorientowanych na wyrażanie emocji i świadomość ciała.

Podstawowe założenie terapii tańcem to wzajemne powiązania ciała i umysłu. To na nim opierają się wszystkie techniki i koncepcje. Poprzez ruch możemy uwalniać emocje, które są w nas, a także doświadczać i uzyskiwać większą samokontrolę i świadomość cielesną⁷. Choreoterapia rozpatrywana jest jako psychoterapia tańcem oraz taniec terapeutyczny, którego celem jest najczęściej poprawa nastroju pacjentów, zwiększenie świadomości ciała, odniesienie korzyści społecznych⁸. Marek Szalkiewicz wymienia elementy, które powinny znaleźć się na tego typu zajęciach⁹. Należą do nich: taniec (różne jego rodzaje), ćwiczenia muzyczno-oddechowe, zabawy ruchowe i improwizacje. Skonstruowanie zajęć w oparciu o wszystkie te elementy pozwala zarówno na ćwiczenie koordynacji swojego ciała, jak również wzbogacenie ekspresji oraz integrację z innymi uczestnikami.

Działalność Środowiskowego Domu Samopomocy w Serocku

Serock znajduje się w województwie mazowieckim, w powiecie legionowskim, nad Jeziorem Zegrzyńskim. Od wielu lat działa tam Integracyjne Centrum Opieki, Wychowania, Terapii – zespół placówek prowadzonych przez partnerskie stowarzyszenia: Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizującego, a także Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Do jednej z takich placówek należy Środowiskowy Dom Samopomocy, który powstał w 2010 roku¹⁰. Przeznaczony jest on dla osób z zaburzeniami psychicznymi oraz niepełnosprawnością intelektualną, mających trudności w zachowaniu integracji społecznej i wymagających wsparcia w przewyższaniu trudnych sytuacji życiowych. Zaspokaja więc niezbędne potrzeby swoich podopiecznych (oferuje około 30 miejsc) oraz daje możliwość rehabilitacji. Placówka nie jest jednak przeznaczona do przebywania w niej na stałe – nie jest to całodobowy dom opieki, a miejsce oferujące wsparcie dzienne, w ciągu dni roboczych

Wybrane do analizy miejsce zaspokaja potrzeby mieszkańców lokalnej społeczności w szczególności w zakresie rehabilitacji osobistej i społecznej w różnych sferach funkcjonowania, zmierzającej głównie do poprawy zaradności i samodzielności życiowej, a także integracji. Ważna jest tu także praca nad budowaniem w świadomości osoby

⁷ Zob. Z. Pędzich (red.), *Psychoterapia tańcem i ruchem. Teoria i praktyka*, GWP, Gdańsk 2014.

⁸ Zob. Z. Pędzich (red.), *Psychoterapia tańcem i ruchem. Terapia indywidualna i grupowa*, GWP, Gdańsk 2014.

⁹ M. Szalkiewicz, *Choreoterapia jako forma pracy z osobami niepełnosprawnymi*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 27(2), s. 65.

¹⁰ Zob. Środowiskowy Dom Samopomocy w Serocku, <http://www.integracjaserock.pl> (dostęp: 25.06.2019). Autorka opracowania w jego dalszej części opisuje projekt w oparciu o materiały znajdujące się na stronie internetowej Środowiskowego Domu Samopomocy w Serocku.

z niepełnosprawnością realnego wizerunku siebie, jak i przełamywanie stereotypów postrzegania tej grupy w społeczeństwie. Środowiskowy Dom Samopomocy w Serocku daje swoim podopiecznym szansę wyrównywania różnic społecznych, m.in. poprzez oferowanie różnego rodzaju zajęć – terapeutycznych, rehabilitacyjnych, rozwijających pasje, kształtujących relacje z osobami z bliskiego otoczenia. Nie jest to jednak jedyna oferta tej placówki – proponowane są zajęcia plastyczne, muzyczne, dotyczące wykonywania prostych czynności z zakresu gospodarstwa domowego, pozwalające utrzymać sprawność fizyczną¹¹.

Zaznaczyć należy, że zajęcia taneczne z podopiecznymi Środowiskowego Domu Samopomocy prowadzone przez doświadczonego artystę i pedagoga – Mikołaja Mikołajczyka były innowacją, wprowadzoną przez dyrekcję placówki w celu pomocy i rozwijania potencjału jej podopiecznych. Mimo że instytucja ta prowadzi stałą działalność już od wielu lat, po raz pierwszy do współpracy zaproszony został artysta, który prowadził warsztaty we współpracy z terapeutami zatrudnionymi w tym miejscu. Takie połączenie pozwoliło uczestnikom czuć się bezpiecznie podczas zajęć (znali bowiem obecnych na nich terapeutów), a zarazem doświadczyć nowych form wyrazu. Zajęcia warsztatowe miały miejsce w 2014 i 2015 r. i zakładały nie tylko rozwój koordynacji ruchowej oraz integrację całej grupy, ale i prezentację prac przed innymi podopiecznymi, nie uczęszczającymi na warsztaty. Efekty pokazano w Sali Widowiskowej Legionowskiego Ratusza, podczas jubileuszu 95-lecia Towarzystwa Przyjaciół Dzieci¹².

W terapii tańcem istotne są trzy różne sposoby (metody) pracy, które mogą być wykorzystywane przez prowadzących poszczególne spotkania. Możliwe jest zastosowanie sposobu pracy zorientowanego na przeżycia, który pobudza twórczą postawę oraz zainteresowanie nowymi doświadczeniami poprzez wykonywanie improwizacji ruchowych, co pozwala na rozwijanie kreatywności. Z kolei metoda pracy skoncentrowana na konflikcie polega na „inicjowaniu ruchów w celu dostrzeżenia ich relacji z wydarzeniami życiowymi, uświadomienia sobie przez osobę niepełnosprawną symboliki ruchu i zrozumienia przeżyć związanych z osobistą historią”¹³. Jest także sposób pracy skoncentrowany na ćwiczeniach, który pozwala na ujawnienie indywidualizmu, pomaga w kształtowaniu więzi z własnym ciałem oraz wzbogaca ruchową ekspresję. Analizując działania podejmowane przez M. Mikołajczyka w Środowiskowym Domu Samopomocy wskazać można, że zastosowana została tu głównie ostatnia koncepcja, wzbogacona o pracę skoncentrowaną na przeżyciach¹⁴.

Jak już zostało wspomniane, założeniem prowadzonych działań z zakresu terapii tańcem było, by zajęcia odbywały się przez kilka miesięcy i zakończone zostały publiczną

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ M. Szalkiewicz..., *op. cit.*, 67.

¹⁴ Zob. Środowiskowy Dom Samopomocy w Serocku, <http://www.integracjaserock.pl> (dostęp: 25.06.2019).

prezentacją. Kryterium w jej konstruowaniu było zaangażowanie wszystkich podopiecznych biorących udział w zajęciach tanecznych oraz wybór prostej formy, możliwej do wykonania dla wszystkich, biorąc pod uwagę ograniczenia posiadane przez osoby z niepełnosprawnościami. Dlatego też efektem końcowym był spektakl zatytułowany *Projekt Alicja w Krainie Czarów*, inspirowany tekstem Lewisa Carolla. W skonstruowanej przez artystę pracy nie zostało zastosowane rozróżnienie na poszczególnych bohaterów. W każdym bowiem dostrzec można cechy różnych postaci. Mikołajczyk w ten sposób pozwolił na pokazanie indywidualizmu podopiecznych placówki w Serocku. Zwrócenie uwagi na istnienie poszczególnych, alternatywnych światów, funkcjonujących w książce Carolla pozwoliło na zatarcie granicy pomiędzy pełno- i niepełnosprawnością, na zniwelowanie istniejących granic i podziałów¹⁵.

Interesujące jest jednak, w jaki sposób zbudowane zostało poczucie wspólnotowości oraz proces integracji uczestników. Jedną z bardziej charakterystycznych postaci *Alicji w Krainie Czarów* jest Biały Królik, który wprowadza tytułową bohaterkę do magicznego świata i jest jej przewodnikiem. Podczas zrealizowanego spektaklu podopieczni z Serocka tańczyli wspólnie w białych czapkach z króliczymi uszami, przez co prezentowali się jako pewnego rodzaju zbiorowość, mocno zintegrowana grupa podkreślająca swój status osób z dysfunkcją. Nie jest to jednak wykluczające, wspólnotowy ruch prezentowany przez całą grupę pozwala na lepsze zrozumienie jej potrzeb. Mikołajczyk zastosował także ćwiczenia oparte na pracy w parach – ruchu, w którym podstawą jest dotyk drugiej osoby. W tym przypadku istotny wydaje się sposób pracy zorientowany na przeżycia – sytuacja, w której osobom z niepełnosprawnością zaproponowano pracę w parach mogła pozwolić im na lepsze poznanie drugiej osoby, dostrzeżenie jej potrzeb, emocji. Podobny efekt wywołać mógł dotyk własnego ciała, który istotny był w kontekście zarysowania na nim figur geometrycznych.

„W terapii tańcem nie chodzi o piękno ruchu, czy mistrzowskie opanowanie techniki i formy, ale o rozwój zdolności odczuwania i wyrażania siebie oraz spotkania z drugim człowiekiem i grupą”¹⁶ – pisał Mateusz Wiszniewski. Zdecydowanie największą wartością zajęć z zakresu terapii tańcem, zaproponowanych podopiecznym Środowiskowego Domu Samopomocy w Serocku, była możliwość samego spotkania się podczas ćwiczeń oraz występu. Interesujące jest także to, że zastosowano zabieg w postaci pracy z kamerą, by nagrane materiały wykorzystać przy prezentacji spektaklu. Wideo to ukazuje całą biorącą udział w przedsięwzięciu grupę, w której poszczególne osoby opowiadają o swoich marzeniach¹⁷.

¹⁵ Autorka pozyskała wiedzę na temat działań zrealizowanych w Środowiskowym Domu Samopomocy dzięki m.in. przeprowadzonemu indywidualnemu wywiadowi z artystą prowadzącym warsztaty w placówce.

¹⁶ M. Wiszniewski *Uzdrowiający taniec. Terapeutyczne zastosowania tańca i ruchu*, Studio Astropsychologii, Białystok 2003, s. 23.

¹⁷ Materiał zamieszczony został w serwisie YouTube.com.

Tego typu inicjatywa okazała się bardzo dobrym rozwiązaniem oraz dowiodła, że terapia tańcem posiada szerokie zastosowanie. Co ciekawe, w marcu 2015 r. grupa wzięła również udział w konkursie Form Teatralnych i Medialnych IV Przeglądu Twórczości Osób Niepełnosprawnych, odbywającym się w ramach „IV Dni Osób Niepełnosprawnych Miasta Legionowa i Powiatu Legionowskiego”. By zaznaczyć, że ten projekt zintegrował ich i rozwinął ich umiejętności, nazwali się „MOBILNI”. Podopieczni Środowiskowego Domu Samopomocy udowodnili, że warto realizować tego typu inicjatywy otrzymując Grand Prix konkursu¹⁸.

Podsumowanie

Choreoterapia to rodzaj pomocy pozwalającej osobom z dysfunkcjami na nabycie zdolności poznawczych, poprawę orientacji w przestrzeni oraz świadomości własnej cielesności. Sprawia również, że osoby uczestniczące w tego typu zajęciach lepiej funkcjonują w społeczeństwie, przyczynia się „do poprawy samopoczucia i stanu zdrowotnego, a także umożliwia im nawiązywanie relacji z innymi osobami”¹⁹. Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu zjawisko odnoszące się do terapeutycznych właściwości ruchu podkreśla, że może on służyć różnym celom, także tym o charakterze społecznym czy pedagogicznym i psychologicznym. Istotna jest tu przede wszystkim integracja, pozwalająca na budowanie wspólnoty oraz rozwój osobisty każdego uczestnika.

Opisany w tekście przykład Środowiskowego Domu Samopomocy z Serocka, który jako instytucja miejska zaproponował swoim podopiecznym zajęcia ruchowe jako formę terapii, bardzo dobrze odzwierciedla jej skuteczność. Osoby uczestniczące w zajęciach przez kilka miesięcy uczyły się wyrażać swoje emocje za pomocą ruchu, pracować w grupie, akceptować drugą osobę oraz siebie. Poprzez artystyczne działania rozwinęli się zarówno ruchowo, jak psychicznie. Można jednak zastanowić się nad następstwami realizacji tego typu działania. W tym przypadku trwało ono zaledwie rok i nie zostało zaplanowane jako cykliczne. Może to nieść za sobą konsekwencję – zakończenie procesu pracy nie gwarantuje, że osoba, która rozwijała się podczas zajęć nadal będzie pracować. W takiej sytuacji jednak warto podkreślić charakter pracy – prowadzenie warsztatów przez artystę przy wsparciu lokalnych terapeutów sprawia, że po zakończeniu przez niego pracy z ruchem, mogą oni kontynuować ją według jego zaleceń. Przykład ten bowiem wskazuje, jak ważne dla osób z dysfunkcjami jest poznanie i badanie własnego ciała oraz rozwijanie różnego rodzaju umiejętności poprzez ruch.

¹⁸ Zob. Środowiskowy Dom Samopomocy w Serocku..., *op. cit.*

¹⁹ M. Szalkiewicz..., *op. cit.*, s. 62.

Bibliografia

- Klimczak D., Sojka A., *Jesteśmy. Aktywizacja twórcza i społeczna osób z zaburzeniami psychicznymi*, Fundacji Instytutu Wydawniczego „Maximum”, Kraków 2010.
- Papiernik M., *Sytuacja życiowa osób niepełnosprawnych mieszkających w Polsce i czynniki ją determinujące*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2011, nr 1.
- Pędzich Z. (red.), *Psychoterapia tańcem i ruchem. Teoria i praktyka*, GWP, Gdańsk 2014.
- Pędzich Z. (red.), *Psychoterapia tańcem i ruchem. Terapia indywidualna i grupowa*, GWP, Gdańsk 2014.
- Sochańska-Kawiecka M., Kołakowska-Seroczyńska Z., Zielińska D. i in., *Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych*, PFRON, Warszawa 2017.
- Szalkiewicz M., *Choreoterapia jako forma pracy z osobami niepełnosprawnymi*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 27(2).
- Wiszniewski M., *Uzdrowiający taniec. Terapeutyczne zastosowania tańca i ruchu*, Studio Astropsychologii, Białystok 2003.

Akty prawne

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. 1997 Nr 50, poz. 475).

Źródła internetowe

- About Dance/Movement Therapy*, http://www.adta.org/About_DMT/ (dostęp: 7.06.2019).
- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, <https://www.pfron.org.pl> (dostęp: 23.06.2019).
- Środowiskowy Dom Samopomocy w Serocku, <http://www.integracjaserock.pl> (dostęp: 25.06.2019).

Autor
mgr Marta Seredyńska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Nauk Politycznych
i Studiów Międzynarodowych

6. KSZTAŁCENIE PROOBRONNE W POLSCE – DOŚWIADCZENIA I WYZWANIA

Radostaw Kondracki

Streszczenie

Celem opracowania jest analiza i ocena roli kształcenia proobronnego młodzieży w systemie oświaty w Polsce. Cel pracy osiągnięto poprzez analizę retrospektywną rozwiązań w zakresie kształcenia proobronnego w Polsce w latach 1946–2019. Przeanalizowano podstawy prawne tego kształcenia oraz programy nauczania. W konkluzji stwierdzono, że programy edukacyjne dotyczące edukacji wojskowej powinny być opracowane i koordynowane przez Ministerstwo Obrony Narodowej i realizowane przy współpracy Ministerstwa Edukacji Narodowej. Szkoła powinna stwarzać takie warunki edukacji uczniów, aby cechowały je konsekwentne i wychowawczo pożądane zachowania, wynikające z poczucia więzi ze szkołą, najbliższym środowiskiem i krajem.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, młodzież, kształcenie proobronne, wojskowe klasy mundurowe.

Wprowadzenie

Młodzież w każdym społeczeństwie jest grupą, która w przyszłości będzie odgrywała istotną rolę w kształtowaniu stosunków społecznych. Wiadomo także, że wpojone wartości i sposoby myślenia w trakcie socjalizacji w okresie młodości mogą być trwałe i wpływać na zachowanie ludzi w ich dorosłym życiu¹.

Celem pracy jest analiza i ocena roli kształcenia proobronnego młodzieży w systemie oświaty w Polsce. Świadomość obronna społeczeństwa jest wartością ogromnie pożądaną, wyrażającą się między innymi w poparciu idei bezpieczeństwa i pokoju oraz podejmowaniu przedsięwzięć służących umacnianiu systemu obronnego państwa.

Kształcenie proobronne młodzieży ma wpływ na przyszłe przygotowanie społeczeństwa do racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych i militarnych oraz aktywne uczestniczenie w różnorodnych przedsięwzięciach obronnych, realizowanych przez organy administracji państwowej, samorządu terytorialnego i organizacji społecznych.

¹ Zob. J. Garlicki, *Spoleczeństwo przyszłości. Reformy systemowe i perspektywy kraju w świadomości młodego pokolenia Polaków*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1995, s. 14.

Jeżeli kształcenie proobronne w szkole miałyby stanowić jeden z zasadniczych elementów powszechnego szkolenia społeczeństwa, należałoby rozważyć poszerzenie podstawy programowej a podjęty problem powinien stać się obiektem badań naukowych².

Kształcenie proobronne w Polsce – zarys historyczny

Termin „kształcenie proobronne” określa proces obejmujący ogół czynności nauczycieli (instruktorów, dowódców) i uczniów (studentów, żołnierzy, słuchaczy, pracowników) prowadzących do opanowania przez tych drugich określonego zakresu wiedzy obronnej oraz nabycia praktycznych umiejętności, nawyków z tej dziedziny, ale także rozwinięcia u nich zdolności, zainteresowań, postaw, przekonań, poglądów i opinii związanych z szeroko rozumianą obronnością³.

Kształcenie proobronne młodzieży zostało wprowadzone w 1946 r. Wraz z powołanym Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej⁴ wprowadzono w systemie oświaty przedmiot nauczania o nazwie przynależność wojskowa oraz wychowanie fizyczne. W roku 1948 r. Sejm uchwalił Ustawę o powszechnym obowiązku przynależności zawodowego, wychowania fizycznego i przynależności wojskowej młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu⁵, tym samym została powołana Powszechna Organizacja „Służba Polsce”. Głównym zadaniem powołanej instytucji było organizowanie udziału młodzieży w realizacji szkolenia zawodowego, rozwijania sprawności fizycznej oraz przygotowania jej do obrony kraju. Nad przebiegiem działalności Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” nadzór miał Związek Młodzieży Polskiej⁶. W 1952 r. wprowadzono powszechnie nowy przedmiot nauczania o nazwie przynależność obronna⁷, który zastąpił przynależność wojskową. W 1955 r. rozwiązano Powszechną Organizację „Służba Polsce”, gdyż nie spełniała nadziei pokładanych w niej przez ówczesnych decydentów⁸. Z uwagi, iż problematyka obronności terytorium kraju była spostrzegana przez władzę jako ważny element systemu bezpieczeństwa, w 1967 r. przyjęto ustawę o powszechnym obowiązku obrony

² M. Kaliński, *Edukacja obronna w Polsce*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2005, s. 92–93.

³ J. Kunikowski, *Słownik terminów wiedzy obronnej i edukacji dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Pedagogicznego w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 67.

⁴ Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o utworzeniu urzędów i rad wychowania fizycznego i przynależności wojskowej (Dz.U. Nr 3, poz. 25), data uchylenia: 12.03.1948 r.

⁵ Ustawa z 25 lutego 1948 o powszechnym obowiązku przynależności zawodowego, wychowania fizycznego i przynależności wojskowej młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu. (Dz.U. Nr 12, poz. 90) data uchylenia: 1.12.1956 r.

⁶ M. Kaliński, *Tradycje i współczesność przynależności wojskowej młodzieży szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 21.

⁷ Uchwała nr 95/52 Prezydium Rządu z 1 marca 1952 w sprawie organizacji przynależności wojskowej młodzieży, data uchylenia: 21.11.1967 r.

⁸ M. Kaliński, *Tradycje i współczesność przynależności wojskowej młodzieży szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 21.

Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁹. Kształcenie obronne zostało wprowadzone do powszechnego systemu edukacji oraz tym samym przedmiot nauczania przysposobienie obronne był głównym źródłem wiedzy obronnej. Przysposobienie obronne przechodziło wiele zmian w obszarze treści kształcenia, które dostosowywane były do sytuacji politycznej w kraju i na świecie. Od 2009 r. w szkołach zastąpiono przedmiot przysposobienie obronne przedmiotem nauczania pod nazwą edukacja dla bezpieczeństwa¹⁰. Przedmiot ten w głównej mierze skupia się na wpojeniu uczniom umiejętności i podstaw w zakresie:

- rozpoznania bezpośredniego zagrożenia zdrowia i życia ludzkiego;
- ratownictwa w nagłych stanach zagrożenia życia i wypadkach;
- samopomocy i udzielania poszkodowanym pierwszej pomocy przedmedycznej;
- posługiwania się sprzętem ratowniczym oraz środkami zastępczymi;
- posługiwania się podręcznymi środkami przeciwpożarowymi;
- organizowania pomocy;
- alarmowania o zagrożeniu i wzywania pomocy zawodowej;
- zachowania się podczas ewakuacji z terenu zagrożonego;
- posługiwania się wybranymi przyrządami rozpoznania skażeń i środkami ochrony przed skażeniami¹¹.

Duża część treści kształcenia proobronnego została uwzględniona w treściach innych przedmiotów nauczania, takich jak:

- wiedza o społeczeństwie – przedmiot składający się z trzech modułów, z których jeden w całości został poświęcony wychowaniu obywatelskiemu. W celach edukacyjnych tego modułu zawarto między innymi pogłębianie poczucia przynależności do wspólnoty obywateli państwa polskiego, kształtowanie świadomości istnienia obowiązków wobec własnej ojczyzny, w tym w szczególności obowiązku jej obrony oraz dbałości o jej dobre imię, kształtowanie poczucia wartości i przydatności indywidualnego i grupowego działania na rzecz społeczności lokalnej, stawianie wymagań w zakresie właściwej postawy uczniów wobec godła i hymnu państwowego oraz w czasie uroczystości szkolnych i państwowych, pomoc w rozpoznaniu własnych praw i obowiązków, ukazywanie praktycznych zastosowań zasad i procedur demokratycznych w społeczności szkolnej, kształtowanie poczucia odpowiedzialności za siebie i innych;

⁹ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, (Dz.U. Nr 44, poz. 220).

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, (Dz.U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17) data uchylenia: 1.09.2012 r.

¹¹ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012, s. 154.

- historia – oprócz poznawania historii własnego kraju w celach kształcenia ujęto także pogłębianie rozumienia pojęć i wartości niezbędnych do zrozumienia życia politycznego, gospodarczego i społecznego oraz pogłębianie i umacnianie postawy patriotyzmu. Uczeń w toku nauki powinien nabyć umiejętności rozpoznawania miejsca człowieka w czasie historycznym, jego relacji z przyrodą, społecznością lokalną, ojczyzną, kręgiem kulturowym, innymi narodami i religiami;
- język polski – jednym z celów edukacyjnych uczyniono wspomaganie umiejętności komunikowania się uczniów i wprowadzanie ich w świat kultury, zwłaszcza przez kształcenie sprawności mówienia, słuchania, czytania i pisanie w zróżnicowanych sytuacjach, ważnych dla życia w państwie demokratycznym i obywatelskim, rozwijanie zainteresowania uczniów językiem jako składnikiem dziedzictwa kulturowego, wprowadzanie w tradycję kultury narodowej¹².

W treści zmian zakresu tematycznego edukacji dla bezpieczeństwa odchodzi się od tradycyjnie pojmowanego bezpieczeństwa, utożsamianego ze zdolnością do przeciwdziałania zagrożeniom zewnętrznym, kojarzonym zazwyczaj z działaniami wojennymi. Kierunek kształcenia został przeniesiony ze zdecydowanie proobronnego na bezpieczeństwo ogólne i przygotowanie na wypadek zagrożenia życia i zdrowia.

W tabeli 1 zaprezentowano nazwy przedmiotów nauczania i ich podstawy prawne wyznaczające kierunki kształcenia proobronnego w Polsce w latach 1946–2019.

Tabela 1. Kształcenie proobronne w systemie oświaty w Polsce w latach 1946–2019

ROK	NAZWA PRZEDMIOTU
	AKT PRAWNY WPROWADZĄCY I NORMUJĄCY PRZEDMIOT
1946	Przysposobienie Wojskowe, Wychowanie Fizyczne <i>Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o utworzeniu urzędów i rad wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego (Dz.U. Nr 3, poz. 25) [uchylono: 12.03.1948 r.]</i>
1948	Przysposobienie Wojskowe, Wychowanie Fizyczne <i>Ustawa z 25 lutego 1948 o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu (Dz.U. Nr 12, poz. 90) [uchylono: 1.12.1956 r.]</i>
1952	Przysposobienie obronne <i>Uchwała nr 95/52 Prezydium Rządu z 1 marca 1952 w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego młodzieży [uchylono: 21.11.1967 r.]</i>
1967	Przysposobienie obronne <i>Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. Nr 44, poz. 220)</i>

¹² Por. K. Henning, *Wychowanie patriotyczne. Pedagogika – polityka bezpieczeństwa – polityka historyczna*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2017, s. 235–236.

ROK	NAZWA PRZEDMIOTU
2009	Edukacja dla bezpieczeństwa <i>Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17) [uchylono 1.09.2012 r.]</i>
2012	Edukacja dla bezpieczeństwa <i>Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. poz. 977)</i>
2017	Edukacja wojskowa <i>Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu „Edukacja wojskowa” wprowadzony w dniu 23 sierpnia 2017 r. i obowiązujący od 1 września 2017 r. tylko i wyłącznie do szkół, które zgłosiły się do udziału w projekcie innowacyjnym zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki (Dz.U. z 2017 r. Nr 5, poz. 506)</i>

Źródło: opracowanie własne.

Kształcenie proobronne w wojskowych klasach mundurowych

W 1998 r. Ministerstwo Edukacji Narodowej i Ministerstwo Obrony Narodowej rozpoczęły prace nad nowym eksperymentalnym system nauczania przygotowanym wyłącznie dla wojskowych klas mundurowych. Nowy program wprowadzono w 1999 r. tylko w wybranych szkołach średnich¹³. Do eksperymentu przystąpiło 18 szkół, które zawarły porozumienie z wojskiem. Niestety tylko 12 szkół rozpoczęło kształcenie w roku szkolnym 1999/2000, natomiast pozostałe szkoły w roku szkolnym 2000/2001.

Ministerstwo Obrony Narodowej przewidziało korzyści dla absolwentów wojskowych klas mundurowych w postaci:

- na wniosek absolwenta komendant wojskowej komendy uzupełnień ma możliwość wcielenia poborowego do wybranej przez niego jednostki wojskowej;
- absolwent ma zagwarantowane przyjęcie w pierwszej kolejności po zdaniu egzaminu do szkół wojskowych w przypadku równorzędnej oceny z innymi kandydatami;
- absolwent ma zagwarantowane przyjęcie w pierwszej kolejności do służby nadterminowej i kontraktowej.

Wojskowe klasy mundurowe cieszyły się bardzo dużym zainteresowaniem. W roku szkolnym 2000/2001 zgłosiło się 100 szkół ponadpodstawowych, które wyraziły chęć uczestnictwa w programie eksperymentalnym¹⁴.

¹³ Decyzja Nr 126/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie przeprowadzenia eksperymentu z zakresu edukacji obronnej młodzieży.

¹⁴ M. Kaliński, *Eksperyment z klasami profilowanymi wojskowo*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2002, s. 46.

Program eksperymentalny zakładał przyszłe efekty i zarazem korzyści z kształcenia proobronnego, w następującej postaci:

- racjonalizacja działań państwa w zakresie szkolenia wojskowego młodzieży poprzez wyodrębnienie z niej najwartościowszych postaw wobec problematyki obronnej;
- znaczące zwiększenie możliwości oddziaływania na postawy przynajmniej części młodego pokolenia wobec problemów obronnych;
- poprawa ogólnego stanu przygotowania młodego pokolenia do służby wojskowej poprzez wykształcenie w niej nawyków i zachowań właściwych dla społeczności żołnierskiej;
- intensyfikacja szkolenia rezerw dowódczych, stworzenie możliwości szkolenia podoficerów rezerwy w ramach przysposobienia wojskowego;
- obniżenie kosztów szkolenia zarówno żołnierzy, rezerwowych kadr dowódczych, a także specjalistów dla potrzeb sił zbrojnych, wynikających ze względnie niskich kosztów szkolenia w ramach przysposobienia wojskowego;
- usprawnienia szkolenia specjalistycznej kadry dowódczej dla potrzeb Wojsk Obrony Terytorialnej poprzez wykorzystanie potencjału szkół średnich;
- racjonalne wykorzystanie środków finansowych przeznaczonych przez wojsko na kształcenie kadr podoficerskich;
- lepsza selekcja młodzieży pragnącej związać swoje kariery zawodowe z wojskiem;
- silniejsze oddziaływanie na opinie publiczną, a także na postawy i zachowania proobronne¹⁵.

Program eksperymentalnego nauczania wojskowych klas mundurowych zakończył się w roku 2003.

Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu widząc bardzo duże zainteresowanie profilowanymi klasami o różnych specjalnościach nauczania, takich jak: klasy policyjne, klasy wojskowe, klasy strażackie itp., umożliwiło na podstawie Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki¹⁶ nauczanie poprzez programy autorskie zatwierdzane przez dyrektorów szkół.

Wprowadzenie swobody w podejmowanie działań, szczególnie w wojskowych klasach mundurowych, doprowadziło do bardzo rozbieżnych programów pod względem treści kształcenia proobronnego. Główną przyczyną był brak koordynacji i nadzoru nad spójnością przekazywanych treści przez stosowne instytucje państwowe.

Ministerstwo Obrony Narodowej widząc potrzebę kształcenia proobronnego młodzieży stworzyło w 2017 r. – w porozumieniu z Ministerstwem Edukacji Narodowej

¹⁵ M. Kaliński, *Przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2000, s. 22.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki, (Dz.U. Nr 56, poz. 506) data uchylenia: 1.09.2017 r.

– dla szkół ponadgimnazjalnych pilotażowy program nauczania przedmiotu edukacja wojskowa¹⁷. Nad przebiegiem realizacji programu nadzór sprawuje Akademia Sztuki Wojennej. Program w całości koordynuje Biuro do Spraw Proobronnych. Wprowadzenie jednolitego i skoordynowanego programu kształcenia proobronnego w systemie oświaty dla wojskowych klas mundurowych daje możliwość spójnego i aktualnie obowiązującego w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej szkolenia wojskowego.

Absolwenci szkół biorący udział w projekcie, mogą liczyć na:

- odbycie skróconej służby przygotowawczej dla ochotników, kończącej się złożeniem przysięgi wojskowej i przeniesieniem do rezerwy;
- preferencje w trakcie naboru do Wojsk Obrony Terytorialnej oraz innych rodzajów służby wojskowej;
- przyjęcie na studia wojskowe na preferencyjnych warunkach – dodatkowe punkty rankingowe w trakcie rozmów kwalifikacyjnych;
- stałe konsultacje (już w toku realizacji programu) przedstawicieli Wojskowych Komend Uzupełnień w zakresie możliwości przyjęcia do służby wojskowej oraz wskazywania możliwości podjęcia służby adekwatnych do potrzeb Sił Zbrojnych i uwarunkowań kandydata¹⁸.

Program cieszy się bardzo dużym zainteresowaniem ze strony szkół i samych uczniów. Zrealizowano już dwie edycje w i planowana jest trzecia edycja, do której zgłosiło się 123 szkoły¹⁹. Biuro do spraw proobronnych typuje szkoły tak, aby na obszar administrowany przez Wojskowe Komendy Uzupełnień przypadała przynajmniej jedna szkoła z wojskowymi klasami mundurowymi, przy jednoczesnej możliwości przydzielenia jednostki wojskowej, która udziela wsparcia szkoleniowego w procesie kształcenia proobronnego²⁰.

Przedmiot nauczania o nazwie edukacja wojskowa skierowany jest do uczniów uczęszczających do wytypowanych szkół. Pomimo zwiększającej się liczby szkół biorących udział w programie kształcenia proobronnego, nie jest on dostępny dla każdego ucznia.

Ministerstwo Obrony Narodowej w 2017 r. podjęło próbę wprowadzenia nowego przedmiotu wychowanie proobronne mającego obowiązywać od roku szkolnego 2019/2020 zastępującego edukację dla bezpieczeństwa, który byłby dostępny dla wszystkich uczniów w Polsce²¹. Propozycja została przesłana przez Ministerstwo

¹⁷ Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu „Edukacja wojskowa”, http://bdsp.wp.mil.pl/plik/file/Program_nauczania_EW_-_zatwierdzony_w_MON_23.08.2017_r._poziom.pdf (dostęp: 17.07.2019).

¹⁸ <https://bdsp.wp.mil.pl/pl/pages/o-programie-mon-2018-01-11-7/> (dostęp: 17.07.2019).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ P. Gliška, *Czy w szkołach będzie wychowanie proobronne?*, <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/23355?t=Czy-w-szkolach-bedzie-wychowanie-proobronne-#> (dostęp: 30.07.2019).

Obrony Narodowej do Ministerstwa Edukacji Narodowej. Podjęte prace międzyresortowe nad projektem nie zostały wprowadzone do podstawy programowej nauczania w systemie oświaty.

Podsumowanie

Misja wychowania społeczeństwa w duchu patriotyzmu jest zadaniem niezwykle trudnym. Umacnianie bezpieczeństwa państwa wymaga odpowiednio zorganizowanego systemu przygotowania szerokiego rzesz społeczeństwa do obrony kraju. Dlatego kształcenie proobronne powinno być traktowane jako całokształt działań dydaktycznych i wychowawczych, ukierunkowanych zarówno na dzieci, młodzież oraz dorosłych. Starania powinny zmierzać do osiągnięcia trwałych zmian w sferze wiedzy, umiejętności oraz systemie wartości społeczeństwa. Wysoka świadomość obronna obywateli przekłada się bezpośrednio na wysoką zdolność do obrony własnego kraju.

Kształcenie proobronne w systemie bezpieczeństwa państwa powinno mieć na celu między innymi kształtowanie pożądanego stanu świadomości obronnej nie tylko młodego pokolenia, lecz całego społeczeństwa. Celowe jest uświadomienie nam wszystkim, że nadszedł czas, by wreszcie zrozumieć wspólnotę celów i zadań realizowanych zarówno przez ogniwa militarne, jak i pozamilitarne w zakresie kształcenia proobronnego. Istotnym jest rozumienie terminu „edukacja obronna”, jako celowych działań towarzyszących ogółowi procesów kształcących, wychowawczych i oświatowych mających na celu modelowanie świadomości społecznej w aspekcie umiejętności i wiedzy, związanych z właściwym zachowaniem się zarówno w sytuacjach zagrożeń militarnych, jak i powstałych w wyniku wypadków i klęsk każdego rodzaju²².

Bibliografia

- Garlicki J., *Spółczesność przyszłości. Reformy systemowe i perspektywy kraju w świadomości młodego pokolenia Polaków*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1995.
- Henning K., *Wychowanie patriotyczne. Pedagogika-polityka bezpieczeństwa-polityka historyczna*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2017.
- M. Kaliński, *Edukacja obronna w Polsce*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 1999.
- M. Kaliński, *Eksperyment z klasami profilowanymi wojskowo*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2002.
- Kaliński M., *Przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2000.
- Kaliński M., *Tradycje i współczesność przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.

²² Kucharski M., *Edukacja obronna. Polska i świat*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź 2013, s. 43.

Kucharski M., *Edukacja obronna. Polska i świat*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź 2013.

Kunikowski J., *Słownik terminów wiedzy obronnej i edukacji dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytet Humanistyczno-Pedagogiczny w Siedlcach, Siedlce 2017.

Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.

Akty prawne

Decyzja Nr 126/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie przeprowadzenia eksperymentu z zakresu edukacji obronnej młodzieży.

Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o utworzeniu urzędów i rad wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego (Dz.U. Nr 3, poz. 25).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki (Dz.U. Nr 56, poz. 506).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. poz. 977).

Uchwała nr 95/52 Prezydium Rządu z 1 marca 1952 w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego młodzieży.

Ustawa z 25 lutego 1948 o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu (Dz.U. Nr 12, poz. 90).

Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. Nr 44, poz. 220).

Źródła internetowe

Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu „Edukacja wojskowa”, http://bdsp.wp.mil.pl/plik/file/Program_nauczania_EW_-_zatwierdzony_w_MON_23.08.2017_r._poziom.pdf (dostęp: 17.07.2019).

Glińska P., *Czy w szkołach będzie wychowanie proobronne?*, <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/23355?t=Czy-w-szkolach-bedzie-wychowanie-proobronne-#> (dostęp: 30.07.2019).

<https://bdsp.wp.mil.pl/pl/pages/o-programie-mon-2018-01-11-7/> (dostęp: 17.07.2019).

Autor
mgr Radosław Kondracki
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
Wydział Humanistyczny

7. EDUKACJA ALTERNATYWNA – INNE OBLCICZE EDUKACJI XXI WIEKU

Jolanta Martuszevska

Streszczenie

Edukacja alternatywna występuje w krajach o ustroju demokratycznym lub go budującym. Rodzi się z odwagi do tworzenia lepszego świata. Aby dostrzec potencjał edukacji alternatywnej nie trzeba rewolucji oświatowej, bowiem jakość ludzkiego życia staje się jej celem samym w sobie. Celem opracowania jest: analiza rozwiązań oferowanych przez edukację alternatywną w kontekście tradycyjnego modelu kształcenia i wychowania oraz postępu technologicznego. Zastosowano metodę krytycznej analizy literatury.

Słowa kluczowe: edukacja alternatywna, szkoła alternatywna, rola nauczyciela, rola ucznia.

Wprowadzenie

Współczesne czasy mogą jawić się jako pozbawione ładu opartego na prawdziwych fundamentach – wartościach. Widoczne jest duże tempo zmian w wielu dziedzinach życia, we wszystkich sferach ludzkiej egzystencji. Nauczyciele coraz rzadziej stanowią autorytet dla swoich podopiecznych. Młode pokolenia sprawnie przystosowują się do nowych wyzwań cywilizacyjnych w świecie wyraźnie rozwiniętej technologii. Realia XXI wieku powodują, iż funkcjonowanie szkół, instytucji edukacyjnych, które powołano w minionych epokach do opieki nad młodymi ludźmi i ich wychowania jest zobligerowane do zmian – otwarcie się na nowe modele nauczania, w tym na edukację alternatywną.

Tematyka omawiana w pracy poruszana jest przez instytucje funkcjonujące w Polsce i za granicą m.in. Instytut Badań Edukacyjnych¹ (IBE); Ośrodek Rozwoju Edukacji² (ORE), Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za granicą³ (ORPEG). Problem edukacji alternatywnej jest również często omawiany na kartach piśmiennictwa krajowego i zagranicznego.

¹ IBE prowadzi badania naukowe nad funkcjonowaniem i efektywnością systemu edukacji w Polsce. Uczestniczy w krajowych i międzynarodowych projektach badawczych, przygotowuje raporty, ekspertyzy, <http://www.ibe.edu.pl/pl/o-instytucie/misja> (dostęp: 21.08.2019).

² ORE organizuje szkolenia dla nauczycieli, <https://www.ore.edu.pl/2014/01/relacja-z-konferencji-regionalnej-w-warszawie/> (dostęp: 21.08.2019).

³ ORPEG umożliwia kształcenie dzieci obywateli czasowo przebywających za granicą poprzez kształcenie na odległość, uczenie się *on-line* bądź korzystania z oferty dydaktycznej szkolnych punktów konsultacyjnych, <http://www.orpeg.pl> (dostęp: 21.08.2019).

Z raportu Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju⁴ (ang. *Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD*) z 2013 r. wynika, że w miejscach pracy znacząco wzrosło zapotrzebowanie na umiejętności interpersonalne oraz związane z kreatywnością. Współczesna szkoła nie kształtuje wystarczająco skutecznie tego typu umiejętności. Z badań Banku Światowego wynika, że tzw. *soft skills* są najbardziej deficytowym zestawem umiejętności poszukiwanym przez pracodawców⁵.

Spór o edukację alternatywną jest swego rodzaju przejawem walki o wolność w kształceniu i wychowaniu młodego pokolenia. Podtrzymywany w treściach kształcenia nauczycieli czy wychowawców, występuje w wielu publikacjach teoretyków i praktyków oświatowych, w mediach oraz podczas konferencji. Temat edukacji alternatywnej – z jednej strony kontrowersyjny, z drugiej zaś intrygujący – jest poruszany niemal nieustannie. Niemniej, takie działania będzie wpisywać się w dobro wspólne, z którego każdy z nas może skorzystać w przyszłości.

Edukacji alternatywnej nie należy utożsamiać z subkulturą, gdyż jest czymś znacznie szerszym niż sytuowanie się poza, czy na marginesie życia oświatowego w społeczeństwie. Edukacja zakłada wyzwolenie lub przejście od istniejącego stanu edukacji do wzbogacenia go gruntownie w inne jej wizje i projekty, a następnie realizacji. Należy zaznaczyć, iż nie poprzez rekonstrukcje, lecz poprzez dojście do czegoś, co jeszcze nie istnieje zostaną otwarte nowe możliwości. Ten typ edukacji bazuje na bezpośrednich interakcjach między nauczycielem, dzieckiem i rodzicem odwołując się do bezinteresowności, dialogu, prawa do samorealizacji, wolności i wyobraźni.

Celem opracowania jest analiza rozwiązań oferowanych przez edukację alternatywną w kontekście tradycyjnego modelu kształcenia i wychowania oraz postępu technologicznego. Przedstawiono edukację alternatywną jako proces kształcenia przez doświadczenie, które formuje naszą tożsamość.

⁴ OECD Skills Outlook 2013, First Results from the Survey of Adult Skills, 2013, OECD, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264204256-en>; EPSC, The Social Dimension of Economic and Monetary Union: Towards Convergence and Resilience, 2015, issue 5, 18 June, https://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/strategic_note_issue_5.pdf (dostęp: 20.08.2019); *Charakterystyka kompetencji proinnowacyjnych i ich determinant [w:] Szkoła dla innowatora. Kształtowanie kompetencji proinnowacyjnych. Praca zbiorowa*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Kalisz 2018, s. 13, https://www.gov.pl/documents/910151/911704/Szko%C5%82a_dla_innowatora_-_publikacja.pdf/d0f793a9-66eb-2318-8d95-1d13f28ff436 (dostęp: 19.08.2019).

⁵ Europe 2020 Poland: *Fueling Growth and Competitiveness in Poland Through employment, skills and innovation*, Warszawa 2011, <http://siteresources.worldbank.org/POLANDEXTN/Resources/304794-1300479015951/Europe2020Poland.pdf> (dostęp: 20.08.2018); *Charakterystyka kompetencji..., op. cit.*, s. 13.

Wybrane definicje edukacji alternatywnej

Szkoła alternatywna to rodzaj placówki oświatowej (formalnie zarejestrowanej), stanowiącej alternatywę wobec koncepcji realizowanej w szkołach prowadzonych przez organy administracji publicznej. Do szkół alternatywnych zaliczamy m.in. wolne szkoły typu Waldorff, szkoły odwołujące się do systemu pedagogicznego M. Montessori, czy C. Freineta, a także część szkół prowadzonych przez stowarzyszenia społeczne bądź religijne⁶.

Szkoły (i przedszkola) odwołujące się do pedagogiki Marii Montessori zakładają, iż uczenie się powinno bazować na zainteresowaniach dziecka i być realizowane z pomocą wszystkich zmysłów. „System ławkowy” jest symbolem szkoły opartej o przymus. Szkoły Waldorfskie cechuje dbałość o rozwój trzech sfer: myślenia, uczuć i woli oraz duża ilość działań artystycznych⁷.

Wielka Interaktywna Encyklopedia Multimedialna określa, iż „szkoła alternatywna jest współczesnym modelem szkoły opartym na odmiennym od tradycyjnego systemie kształcenia i wychowania. Model ten powstał w wyniku krytyki konwencjonalnych metod edukacyjnych (wydłużone mnożenie wykładanych przedmiotów, autorytaryzm nauczycieli, błędy metodyczne itp.). W szkole alternatywnej uczniowie utrzymują szerokie kontakty z różnymi środowiskami społecznymi, pobierają naukę zarówno w szkole, jak i poza nią oraz łączą ją z pracą, a ponadto mają wpływ na dobór treści, metod i środków nauczania stosownie do wykazywanych zainteresowań i planów życiowych. Szkoły alternatywne są zróżnicowane pod względem programowym i organizacyjnym, wspólny natomiast jest ich cel: przekształcenie skostniałej szkoły tradycyjnej w placówkę otwartą na innowacje oraz sprzyjającą wszechstronnemu rozwojowi uczniów”⁸.

Na całym świecie pojęcie edukacji alternatywnej postrzega się jako występujące wyłącznie w sektorze oświaty niepublicznej (prywatnej). W *Oksfordzkim słowniku edukacyjnym*⁹ edukację alternatywną (*alternative schooling*) definiuje się jako edukację, która jest odmienna od obowiązującej w szkole publicznej/państwowej w obszarze programu nauczania i/lub podejścia do nauczania oraz uczenia się. Powszechnie znane są przykłady tego nauczania bazujące na teoriach edukacyjnych Steinera, Montessori i Neilla. Takie podejścia do edukacji są niezachwianie skoncentrowane na uczniu i kładą nacisk na naukę odkrywania oraz na prawo ucznia do samostanowienia. Zamiast postępować

⁶ B. Milerski, B. Śliwerski, *Leksykon*, PWN, Warszawa 2009, s. 13.

⁷ M. Foks, *Wszystko, co potrzebujesz wiedzieć o edukacji alternatywnej, a nawet nie wiesz, jak o to zapytać*, *Aleteia* dnia 13.11.2017, <https://pl.aleteia.org/2017/11/13/wszystko-co-potrzebujesz-wiedziec-o-edukacji-alternatywnej-a-nawet-nie-wiesz-jak-o-to-zapytac/> (dostęp: 31.08.2019).

⁸ WIEM, *Wielka Interaktywna Encyklopedia Multimedialna CD-ROM*, 2007, <http://portal-wiedzy.onet.pl> (dostęp: 26.07.2019).

⁹ S. Wallace, *A Dictionary of Education*, Oxford University Press, Oxford 2014, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199212064.001.0001/acref-9780199212064-e-46?rskey=aScdlr&result=49> (dostęp: 19.08.2019).

wg wyłącznie jedynie zewnętrznie narzuconego programu kształcenia, planowanie zajęć oraz nauczanie w formach alternatywnego nauczania uwzględniają przede wszystkim potrzeby ucznia i związek z jego rozwojem społecznym, emocjonalnym i osobowościowym. Jako punkt wyjścia obierają treści, które są przedmiotem bezpośredniego zainteresowania ucznia.

L. Klessa twierdzi, iż „(...) edukacja alternatywna jest sprzeciwem wobec narzuconych wartości, jedynie słusznych rozwiązań, a także wobec szkolnych leków i nudy, w dzisiejszej roli nauczyciela i metodyki. Szkoła alternatywna to szkoła otwarta na to, co ją otacza, co postępowe i twórcze, co pobudza uczniów do samodzielnej aktywności poznawczej, co kształtuje i rozwija ich zainteresowania, zaspokaja różnorakie potrzeby, uczy samodzielności i wdraża do samokształcenia. W odróżnieniu od tradycyjnej rozwija ona wyobraźnię i intuicję, twórcze myślenie i przedsiębiorczość, uczy umiejętności organizacji pracy, podejmowania ryzykownych decyzji i poznawania zasad sprawnego działania. Jest to możliwe dzięki zajmowaniu się w tej szkole problemami nie oderwanymi od realnego życia”¹⁰. Niniejsza definicja jest wiodąca dla prezentowanego opracowania oraz najbliższa autorce.

Zaznaczyć należy, iż nacisk na rozwój indywidualny zamiast na standardy krajowe oznacza, że wymienione przykłady alternatywnych świadczeń mogą być trudne do pogodzenia z wymaganiami narzuconymi czy wystandaryzowanymi poziomami programu nauczania.

Edukacja alternatywna

W najbardziej radykalnej formie alternatywnego nauczania Szkoły Summerhill (Summerhill School) przybierająca postać demokratycznej wspólnoty/zbiorowości nauczającej/uczącej się, uczniowie i nauczyciele są uważani za równych sobie. Jednakże, alternatywne nauczanie może również obejmować edukację domową lub nauczanie według programu ukształtowanego przez przesłanki ideologiczne bądź wyznania religijne¹¹. Mimo to, wymienione nurty edukacji alternatywnej stoją w opozycji wobec realiów i ich rozwiązań w szkolnictwie państwowym, a ich projekty są w pełni realizowane przez jej uczestników.

Raport rządowy z 2018 roku¹² obrazuje skalę zastosowania edukacji alternatywnej w Polsce. Wskazuje on, że model szkoły tradycyjnej nie sprzyja kreatywności oraz innowacjom. „Od szkół nie oczekuje się, aby były organizacjami uczącymi się. Wielu nauczycieli, którzy nadal są aktywni zawodowo, wychowywało się w starym niedialogo-

¹⁰ L. Klessa, *Edukacja alternatywna*, „Edukacja i Dialog” 1996, nr 6, s. 13–15; M. Chrost, J. Karbowniczek (red.), *Edukacja elementarna w Teorii i Praktyce. Edukacja alternatywna*, Instytut Nauk o Wychowaniu Akademii Ignatianum, Kraków 2013, t. 30, nr 4, s. 8.

¹¹ S. Wallace (red.), *A Dictionary of Education*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 14.

¹² *Charakterystyka kompetencji...*, *op. cit.*

wym modelu, który nie dopuszcza możliwości zmiany i korekty zachowania. (...) Podstawą budowy modelu organizacji uczących się jest współpraca. Tymczasem nauczyciele są przyzwyczajeni do pracy w pojedynkę”¹³.

Analiza bazy aktów prawnych (ISAP 2015) wykazała, iż w 2015 roku liczba aktów prawnych dotyczących zarządzania szkołą wyniosła aż 46. Średnia roczna zmian dokonywanych aktach prawnych w 1998 roku (początek reformy oświaty) osiągnęła wartość 661¹⁴. Przytoczone dane potwierdzają fakt, iż niewątpliwie znaczącą barierą dla rozwoju szkół jest duża liczba zmian w prawie oświatowym. „Przeładowanie” programu nauczania w szkołach stało się problemem już w końcu XIX wieku. Już wtedy zwrócono uwagę, że jest to jedna z przyczyn przeciążenia umysłowego uczniów¹⁵. Twierdzono, iż nawet zdolniejsi uczniowie potrzebują ogromnych nakładów pracy i uporczywej pomocy korepetytora, aby sprostać wymaganiom programów szkolnych¹⁶. W ten sposób utrwalano w dziecku nawyk liczenia na kogoś, polegania na kimś, zamiast liczenia tylko na własne siły. Zwolennicy edukacji domowej apelowali do rodziców, by kształcili dzieci w domu, twierdząc, iż „póki nie mamy idealnej szkoły, nie może być mowy o zniesieniu edukacji domowej”¹⁷.

Nauka domowa w odróżnieniu od szkolnej pozwala na swobodny rozkład dnia nauki, wybór metod i środków nauczania, pomocy i podręczników. Rodzice lub edukatorzy domowi mogą z łatwością wprowadzać pomysły dydaktyczne, stosować się do wskazówek publicystów pedagogicznych, iść z duchem postępu nauk pedagogicznych i metodyki nauczania. Naukę domową można dostosować do poziomu umysłowego, zdolności i zainteresowań każdego z uczniów. Jest to szczególnie istotne w wypadku, gdy dziecko wykazuje zdolności ponadprzeciętne lub jest chore, opóźnione w rozwoju fizycznym

¹³ *Ibidem*, s. 105.

¹⁴ Polska szkoła jako miejsce kształtowania kompetencji proinnowacyjnych [w:] *Szkoła dla innowatora. Kształtowanie kompetencji proinnowacyjnych. Praca zbiorowa*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Kalisz 2018,

https://www.gov.pl/documents/910151/911704/Szko%C5%82a_dla_innowatora_-_publikacja.pdf/d0f793a9-66eb-2318-8d95-1d13f28ff436 (dostęp: 19.08.2019), s. 109.

¹⁵ K. Richel, *Przeciążenie umysłowe* „Życie” 1890, nr 21, s. 357–359; *W sprawie przeciążenia uczniów w szkołach średnich* „Szkoła” 1876, nr 28, s. 293–294, 301–302; *O nadmiernym obciążeniu młodzieży w naszych gimnazjach* „Muzeum” 1890, s. 503–517; M. Nawrot-Borowska, *Dom czy szkoła? Wady i zalety nauczania domowego, szkolnego na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, UKW, Bydgoszcz 2013, s. 42 [w:] M. Chrost, J. Karbowniczek (red.), *Edukacja elementarna w teorii i praktyce. Edukacja alternatywna*, Instytut Nauk o Wychowaniu Akademii Ignatianum, Kraków 2013, t. 30, nr 4, s. 42.

¹⁶ Karol, *Pokłosie. Mozoły szkolne*, „Kłosy” 1887, nr 1139, tom XLIV, s. 274; M. Nawrot-Borowska..., *op. cit.*, s. 43.

¹⁷ A. Lor, *W obronie korepetytorów* „Tygodnik Ilustrowany”, Warszawa 1898, s. 950.

i umysłowym, wymaga szczególnej troski, zainteresowania, indywidualnego prowadzenia¹⁸. W nauczaniu domowym zasada indywidualizmu jest stosowana z dużą łatwością, natomiast ze względu na „przeładowany” materiałem program nauczania w szkole jest znacznie trudniejsza w realizacji. Faktem jest, iż w edukacji domowej nauczyciel ma możliwość dokładniej poznać swego ucznia, a ich wzajemny kontakt jest bliższy, często przyjacielski¹⁹. Nauczyciel/rodzic ma szansę niezrozumiałe fakty wyjaśnić, powtórzyć, w szkole brakuje na to czasu.

Nauczyciele powinni być kształceni nie tylko w zakresie umiejętności rozwijania kreatywności u uczniów, ale także być uświadamiani w przedmiocie zagrożeń i przeszkód, jakie dla rozwoju kreatywności uczniów mogą pojawiać się w procesie edukacyjnym. Nie ma rozstrzygających dowodów naukowych na to, że to „szkoły zabijają kreatywność”. Być może spadek kreatywności dzieci następuje wraz z wiekiem²⁰.

Z badań wynika²¹, iż polska szkoła nie kształtuje wśród uczniów w wystarczającym stopniu kompetencji „wychodzenia poza schematy”. Większy nacisk należy położyć na kształtowanie umiejętności myślenia w niestandardowy sposób. Edukacja alternatywna pozwala na „myślenie poza schematami”. W szkołach występuje również problem z kształtowaniem motywacji uczniów, co przejawia się w niskich ocenach, takich umiejętnościach jak: zdolność oparcia się pokusie do natychmiastowej nagrody i oczekiwania na późniejsze wynagrodzenie oraz zdolność pracy nad kilkoma pomysłami jednocześnie bez przedwcześnie wybierania „właściwych”²². Szkoła alternatywna stanowi lepszą propozycję (rozwiązanie) dla polskiego systemu kształcenia, który jest anachroniczny i wadliwy.

Rola nauczyciela

Trzeba zaznaczyć, iż każda z propozycji alternatywnych (antypedagogika, pedagogika humanistyczna itd.) wobec tradycyjnego systemu oświaty powinna zawierać nową wizję działalności nauczyciela. W wielu publikacjach²³ możemy przeczytać, iż nauczyciel w swoim zawodzie nie jest kimś takim, jak każdy inny w wykonywanej przez siebie

¹⁸ A. Szyćówna, *Nauczanie domowe*, s. 86–92 [w:] F. Scholtz, *Wady charakteru dziecięcego i ich leczenie*, Wydawnictwo „Przeglądu Pedagogicznego” Warszawa 1982; M. Nawrot-Borowska..., *op. cit.*, s. 43.

¹⁹ S. Karpowicz, *Indywidualność i jej kształcenie* [w:] S. Karpowicz, *Pisma pedagogiczne*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 134–135; M. Nawrot-Borowska..., *op. cit.*, s. 44.

²⁰ M. Boni (red.), *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009, s. 25, http://www.wrpo2007-2013.wielkopolskie.pl/zalaczniki1/2012/Raport_Polska_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf (dostęp: 20.08.2019).

²¹ *Polska szkoła...*, *op. cit.*, s. 110–118.

²² *Ibidem*, s. 118.

²³ Por. A. Kula, *Rola i obraz współczesnego nauczyciela*, Mielec 2003, <https://edukator.ore.edu.pl/94/> (dostęp 20.08.2019); K. Konarzewski (red.), *Sztuka nauczania*, PWN, Warszawa 2012, s. 160; A. Hyla, *Zawód nauczyciela – misja, pasja, oddanie, innowacyjność*, „Wy-

pracy. Nauczyciel to człowiek niewzruszonych zasad i szerokich horyzontów. To jednostka, która przyjaźnie podporządkuje siebie podopiecznym. To uczoney w swojej specjalności i wielki znawca duszy młodzieży. Umysł systematycznie, starannie planujący działania na podstawie naukowej wiedzy, ale przy tym szczerzy i spontaniczny w swoich odruchach. Bogata pełnowymiarowa osobowość, ale także człowiek, który całym swoim życiem – zarówno publicznym, jak i prywatnym – daje przykład wychowawczych cnót²⁴. Z punktu widzenia rodziców, nauczyciel ma nie stresować, nauczać skutecznie, wymagać, ale nie narzucać, utrzymać dyscyplinę, ale bez przymusu, być sprawiedliwy, szczerzy i spontaniczny. Przede wszystkim nie zaniedbywać zdolnych, a słabszym pomagać.

Z punktu widzenia dyrektora szkoły ma pracować z poświęceniem (doskonalić się zawodowo), działać na rzecz środowiska szkolnego, być na bieżąco z nowatorskim nauczaniem, pedagogiką. Znać szkolne i pozaszkolne losy każdego ucznia²⁵.

Wszystko to ma robić nie patrząc na zegarek, nie licząc pieniędzy, nie żądając lepszych warunków pracy, bo przecież przyszłość narodu leży w jego rękach, bo „Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”²⁶. Czyżby wyidealizowany zawód nauczyciela działał na niekorzyść wobec prawdziwych nauczycieli?

Edukacja nauczycielska nie nadąża za nurtem zmian. T. Lewowicki stwierdza, iż „w zbyt małym stopniu modyfikuje się typowe koncepcje tej edukacji”²⁷. Takie koncepcje jak ogólnokształcąca, specjalizacyjna, personalistyczna, wielostronna itp. Zważywszy na fakt, iż nie tylko się ich nie modyfikuje, ale i nie tworzy nowych, otwartych na alternatywną edukację.

Rola ucznia

Zmiany w kształceniu, doksztalcaniu i doskonaleniu nauczycieli są fragmentaryczne, powierzchowne, niespójne, bez braku koncepcji. Praktyka edukacji nauczycielskiej nie nadąża za wyzwaniem czasu i potrzebami edukacji alternatywnej zarówno w zakresie postaw, jak i metod, form kształcenia, a nade wszystko innych uwarunkowań udanej

chowanie Muzyczne” 2019, nr 2, s. 20–23; K.O. Stępień-Rejszel, *Zawód przyszłości – nauczyciel! O czym warto pamiętać podczas uczenia innych?*, „Wychowanie w Przedszkolu” 2019, nr 6, s. 61–64; K. Żegnałek, *Nauczyciel – misja czy zawód?*, „Nowa Szkoła” 2017, nr 3, s. 17–27; J. Dobrzyńska, *Szkoły demokratyczne i edukacja wolnościowa w Polsce*, „Wychowawca” 2018, nr 4, s. 8–11; M. Stańczyk, *Alternatywne formy edukacji*, „Dyrektor Szkoły” 2015, nr 9, s. 52–54.

²⁴ K. Konarzewski (red.), *Sztuka nauczania*, PWN, Warszawa 2012, s. 160.

²⁵ *Ibidem*, s. 161.

²⁶ *Ibidem*, s. 160.

²⁷ T. Lewowicki, *Nauczyciele i ich edukacja na przełomie XX i XXI wieku – ewolucja czy rewolucja?* [w:] Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Problemy pedeutologii na przełomie XX i XXI wieku*, Uniwersytet Opolski, Opole 2000, s. 17.

interakcji nauczyciel – uczeń²⁸. Nauczyciel XXI wieku jest często bezradny, przy tym niepewny i zagubiony, gdyż z jednej strony jest zobligowany wywiązać się z założeń podstawy programowej, z drugiej zaś reprezentuje konserwatywne wartości. Należy tutaj postawić pytanie: jaki system wartości nauki wynosi uczeń?

Wartość tworzą co najmniej trzy składniki²⁹:

1. *Wartość aktywności poznawczej sama w sobie*. Są uczniowie, których interesuje istota liczb niewymiernych, przepływu prądu w złożonych obwodach, przebieg II wojny światowej, poezja Leśmiana itp. Są oni gotowi poświęcić wiele czasu na zdobywanie nowych informacji czy opanowanie nowego materiału kosztem rozrywki lub pracy zarobkowej. Szkoła – o tyle, o ile sprzyja zaspokojeniu tych potrzeb poznawczych – będzie przez nich wysoko ceniona.
2. *Wartość szkoły jako instytucji w bieżącym życiu ucznia*. Wydarzenia szkolne, a zwłaszcza sukcesy i porażki, sprostanie wymaganiom nauczycieli mogą się wydawać uczniowi ważne tu i teraz – jako znaki jego osobistej wartości, wyznaczniki jego pozycji społecznej wśród rówieśników, powody nagród lub kar wymierzanych przez rodziców itp. Taki uczeń może pilnie odrobić lekcje i uczestniczyć w lekcjach nie dlatego, że interesuje go materiał nauczania, lecz po to, by zasłużyć na pochwałę nauczyciela, nie być gorszym od kolegów, spełnić oczekiwania rodziców itp.
3. *Perspektywiczna wartość wykształcenia udokumentowanego świadectwem czy dyplomem*. Są uczniowie, dla których ukończenie szkoły jest warunkiem spełnienia marzeń o przyszłości zawodowej, realizacji życiowych planów. Uczniowie tacy nie muszą interesować się większością przedmiotów szkolnych i lubić swojej szkoły, a mimo to mogą spełniać wymagania po to, by w przyszłości zostać lekarzami, pilotami albo po prostu uniknąć bezbarwnej, ograniczonej egzystencji swoich rodziców.

Stąd uczeń, który przypisuje kształceniu dużą wartość, spostrzega szkołę jako miejsce sensowne i interesujące. Przy czym, dzięki temu potrafi utrzymać wysoki poziom uczestnictwa, aspiracji i wytrwałości, mimo ostrej i napastliwej krytyki ze strony nauczyciela, kolegów czy absurdu pewnych wymagań. Taka wartość jest istotnym czynnikiem sukcesu oświatowego ucznia. Należy tutaj postawić pytanie: jaki wpływ na wartość szkoły wywiera środowisko pochodzenia społecznego ucznia (dom rodzinny)?

Gdyby wnioskować z wyborów młodzieży o wartościach panujących w jej rodzinach, główna różnica między rodzinami z niższych i wyższych warstw społecznych polegałaby na tym, że: pierwsze tworzą wizje konkretne i szczegółowe, drugie zaś widzą przyszłość jako zbiór różnorodnych możliwości. Rodziny z warstw niższych najczęściej wiedząc, jak powinien ułożyć się los dziecka, starają się dać mu jedynie to, co jest niezbędne, aby ich wizja się spełniła. Posyłają dziecko do odpowiedniej szkoły, która ma

²⁸ Z. Żukowska, *O potrzebie kształcenia i doskonalenia nauczycieli w zakresie alternatywnych koncepcji edukacyjnych* [w:] W. Mikołajewicz (red.), *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli dla edukacji alternatywnej*, Impuls, Kraków 2001, s. 15.

²⁹ K. Konarzewski..., *op. cit.*, s. 130–131.

przede wszystkim przygotować do zawodu wykonywanego w przyszłości. Rodziny z warstw wyższych raczej nie przewidują przyszłości dziecka, starają się tylko nie zamknąć mu drogi pewnych interesujących karier, których mogłoby kiedyś zapragnąć. Oznacza to w szczególności, że nie określają z góry żadnego okresu jego wykształcenia³⁰.

Szkoły XXI wieku

W *Raporcie Polska 2030* zapisano, iż jednym z kierunków reform oświaty powinna być indywidualizacja procesów nauczania³¹. „Jeden model szkoły, jeden sposób nauczania dla wszystkich powoduje, że szkoła nie jest dobra dla nikogo (...)”³². W wymienionym dokumencie zaznaczono istotę realizacji idei edukacji spersonalizowanej skupionej na dopasowaniu się każdego ucznia do oferowanego modelu nauczania. „Kariera zawodowa wymaga zmian i dostosowań, a model uczenia się przez całe życie uzupełnia nauka w każdych okolicznościach (*life wide learning*)”³³. Jednakże w szkołach wciąż brakuje realizacji tej idei. B. Dyrda twierdzi, iż w doświadczeniach i wspomnieniach wielu uczniów i osób dorosłych szkoła zamiast pielęgnować różnorodność, unikatowość i „inność”, stara się uśrednić, uprzeciętnić i dopasować do większości³⁴. Trudno nie zgodzić się z opinią B. Śliwerskiego, iż „tak w przypadku uczniów, wybitnie uzdolnionych, jak i niepełnosprawnych czy niedostosowanych społecznie konieczna jest wręcz duża indywidualizacja kształcenia, która pozwoli na dostosowanie programu nauczania oraz form i metod uczenia się do możliwości rozwojowych”³⁵. Aczkolwiek E. Piotrowski zwraca uwagę, iż „indywidualizacja procesu kształcenia powinna uwzględniać indywidualne możliwości ucznia, na które składają się: poziom inteligencji, możliwości twórcze, dominujący styl poznawczy rzutujący na sposób poznawczego funkcjonowania”³⁶.

Trudno nie zgodzić się ze słowami G. Gurnik, która posłużyła się metaforą, iż: „nie ma zakazu wchodzenia do sklepu, każdy klient ma wejść i wybrać z oferty coś na swoją miarę i możliwości. Nie selekcionuje się klientów, lecz oni selekcionują oferty”³⁷. Tym samym różnicując swoje potrzeby. Podobnie powinno funkcjonować to w szkole. Jednakże, kształcenie i doskonalenie nauczycieli nie uwzględnia nowych sposobów uczenia się, opisanych w teoriach i nurtach alternatywnego nauczania. Nauczyciele w praktyce

³⁰ K. Konarzewski..., *op. cit.*, s. 134–135.

³¹ M. Boni (red.), *Polska 2030...*, *op. cit.*, s. 220.

³² *Ibidem*, s. 101–109.

³³ *Ibidem*, s. 9.

³⁴ B. Dyrda, *Edukacyjne wspieranie rozwoju uczniów zdolnych. Studium społeczno-pedagogiczne*, Żak, Warszawa 2012, s. 15.

³⁵ B. Śliwerski, *Na ostrzu noża*, „Vox Educandi” 2005, nr 1(15), s. 3.

³⁶ E. Piotrowski, *Różnice indywidualne jako podstawa procesu indywidualizacji edukacji szkolnej* [w:] J. Grzesiak (red.), *Ewaluacja i innowacje w edukacji. Ewaluacja w dialogu – dialog w ewaluacji*, WPA UAM PWSZ, Kalisz–Konin 2008, s. 425.

³⁷ G. Gurnik, *Szkoła szans*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2006, s. 42.

edukacyjnej posiadają niewielką wiedzę o edukacji alternatywnej. W szkole systemowej utrudniona jest próba przenikania teorii i nurtów wychowania o edukacji alternatywnej tak, aby nauczyciel mógł odnaleźć własną alternatywę edukacyjną swojego przedmiotu nauczania i otworzyć się na inspirującą drogę do poznania własnej specjalności.

Szkoły alternatywne

Szkoły alternatywne, rozumiane jako kształcenie poza strukturami szkolnictwa państwowego lub samorządowego, występują w czterech środowiskach:

- 1) w domu – edukacja domowa;
- 2) w Internecie – szkoły w sieci;
- 3) w placówkach wolnej edukacji (*free schools*) – szkoły niezależne od polityki oświatowej państwa, tzw. szkoły oporu;
- 4) w przyrodzie – kształcenie i wychowanie, terapia odbywa się w tzw. szkołach bez murów, czyli w przestrzeni przyrodniczej, miejskiej, zindustrializowanej.

Ze względu na podmiot wyróżnia się trzy szkoły alternatywne³⁸:

- 1) Międzynarodowe lub krajowe stowarzyszenia oświatowe, ruchy społeczne, np. szkoły m.in.: Międzynarodowego Stowarzyszenia Montessori, Stowarzyszenia Montessori – Europa, Stowarzyszenie Przyjaciół Szkół Katolickich, daltońskie – Polskiego Stowarzyszenia Dalton, ruchu społecznego – Forum Inicjatyw Oświatowych, demokratyczne – Europejskie Stowarzyszenia Szkół Demokratycznych (EUDEC).
- 2) Kościoły, związki wyznaniowe, zakony, zgromadzenia sióstr zakonnych, np. szkoły – Opus Dei, montessoriańskie, żydowskie, jezuickie, salezjańskie; przedszkola: Sióstr Nazaretanek, Sióstr Felicjanek, Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP, niepubliczne Zgromadzenia Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny.
- 3) Pedagogów alternatywnych – pedagogów reformy, nowego wychowania, transformacyjnych nauczycieli, np. Szkoła Bednarska, Społeczne Liceum Ogólnokształcące Poltech, Społeczne Liceum Ogólnokształcące Jarosława Pytlaka.

Proces nauczania w ramach edukacji alternatywnej odbywa się głównie w sposób naturalny. Uczeń jest sobą bez strachu przed krytyką czy złą oceną, nie towarzyszy mu stres. Nauczanie odbywa się w atmosferze przyjaźni, wsparcia ze strony edukatorów. Uczniowie są pełni entuzjazmu, ciekawości, fantazji, radości oraz pasji. Skupieni na poznawaniu i badaniu przez doświadczenie.

Nauczanie poza szkołą odbywa się w oparciu o podstawę programową (edukacja domowa) w twórczej atmosferze wynikającej z naturalnego zainteresowania tematem, przedmiotem przy użyciu nowoczesnych środków przekazu, np. Internet, filmy, programy edukacyjne. Każdy krok wnosi coś nowego do doświadczenia, kształtując tożsa-

³⁸ B. Śliwerski, A. Rozmus, *Edukacja alternatywna próba syntezy i określenia współczesnej roli*, Impuls, Kraków-Rzeszów 2018, s. 31–32.

mość. Kształcenie skierowane jest w stronę uczniów o różnych zainteresowaniach, osiągnięciach, motywacjach. Indywidualizacja kształcenia jest jednym z głównych powodów wyboru tego typu nauczania. J. Morbitzer³⁹ twierdzi, iż uczenie się jest wewnętrznym imperatywem, płynącym z zainteresowań i ciekawości poznawczej. Jest radosnym i twórczym procesem dążenia do prawdy, formułowania pytań, „(...) formą zaspokajania „edukacyjnego głodu”. Edukacja alternatywna umożliwia rozwijanie swoich zainteresowań, talentów dzięki dysponowaniu większą ilością czasu, aby uczeń mógł rozwijać się zgodnie ze swoimi zainteresowaniami. Dzięki czemu w przyszłości nie spotka się z dylematem odpowiedzi na pytania: co chcę robić w życiu? na jaki kierunek studiów pójść? Na takie pytania jest w stanie sobie odpowiedzieć w dość krótkim czasie.

Przeładowany program nauczania w szkołach powoduje, że uczeń przyswaja wiedzę teoretyczną od sprawdzianu do sprawdzianu. Trudno nie zgodzić się z A. Karpińska⁴⁰, iż szkoła w odczuciu młodych ludzi jest instytucją z innej epoki. Nie nadąza za zmianami w społeczeństwie informacyjnym, nie wytrzymuje tempa rozwoju technologicznego i postępujących za tym zmianami na rynku pracy. Luka cyfrowa pomiędzy uczniami a szkołą powiększa się. Młodzież „zanurzona w świecie nowych mediów” traktuje nowoczesne technologie jako naturalną część swojego środowiska, zaś sposób nauczania w szkołach często jest dziewiętnastowieczny. Nic więc dziwnego, że „pokolenie ruchomego kciuka”⁴¹, traktuje szkołę, jak z minionej epoki.

Technologia przejmuje częściowo kontrolę nad naszym życiem i coraz częściej unieemożliwia zachowania nieodpowiedzialne czy popełnianie błędów (*fail safe*). W XXI wieku dyscyplina (samodyscyplina) nabiera innego znaczenia, np. systemy, które włączają automatyczne hamowanie w nowoczesnych samochodach w chwili zagrożenia, bez ingerencji kierowcy⁴². Innymi słowy, pobłażliwe traktowanie przez otoczenie społeczno-technologiczne w sytuacji niebezpiecznej powoduje brak samodyscypliny. Szkoła XXI wieku powinna posiadać kompetencje oparte na nowoczesnej wiedzy technologicznej, a także informacyjno-komunikacyjnej.

„Wielu naukowców i praktyków edukacji wyraża zaniepokojenie, jakie rozciąga przed światem system edukacji nastawiony na testy”⁴³. Uczniowie piszą sprawdziany

³⁹ J. Morbitzer, *Nowa kultura uczenia się – ku lepszemu edukacji w cyfrowym świecie*, „Nowa Szkoła 2015, nr 4, s. 8–18.

⁴⁰ A. Karpińska, *Dydaktyczne myślenie o szkole jako miejscu edukacyjnej szansy – dydaktyczne dylematy i strategie* [w:] A. Harbatski, E. Krzysztofik-Gogol (red.), *Edukacja w perspektywie wyzwań współczesności*, Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 30.

⁴¹ To żartobliwy termin podkreślający sprawność wyćwiczoną dzięki wysyłaniu smsów, za: G. Gurnik, *Szkoła szans*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2006, s. 44.

⁴² *Polska szkoła „szkoła dla innowatora” – w jakim kierunku powinny pójść zmiany?* [w:] *Szkoła dla innowatora. Kształtowanie kompetencji proinnowacyjnych*. Praca zbiorowa, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Kalisz 2018,

https://www.gov.pl/documents/910151/911704/Szko%C5%82a_dla_innowatora_-_publikacja.pdf/d0f793a9-66eb-2318-8d95-1d13f28ff436 (dostęp: 19.08.2019), s. 142.

⁴³ M. Boni (red.), *Polska 2030...*, *op. cit.*, s. 166.

w formie testów, co nie pozwala rozwinąć kreatywnego myślenia oraz w mniejszym stopniu pozwala na rozumowanie złożone, argumentowanie, dowodzenie, dostrzeganie zależności i związków. „(...) [W] mniejszym zakresie kształtowane są umiejętności pracy zespołowej, myślenia naukowego i matematycznego oraz posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi”⁴⁴. Technologia i internet powinna być wsparciem dla tradycyjnej klasy, dla nauczycieli oraz rodziców. Istnieje wiele przydatnych narzędzi (gry edukacyjne, platformy edukacyjne *online*, e-booki i czytniki itd.), aby nauka stała się nie tylko obowiązkiem, ale i przyjemnością. Zaangażowany, kreatywny i otwarty na edukację alternatywną nauczyciel może motywować uczniów do mądrego eksperymentowania z nowymi technologiami.

Podsumowanie

Funkcjonowanie alternatywnych szkół (demokratycznych, M. Montessori, C. Freineta, J. Korczaka, Akademia Dobrej Edukacji, itp.) jest potwierdzeniem tezy, iż niezbędna jest rewolucja w szkolnictwie, w wyniku rozwoju nowych technologii, sztucznych inteligencji zwróconych w stronę potrzeb uczniów. Współczesna edukacja potrzebuje zmian, innowacji programu nauczania, a także innego podejścia. Szkoła, jeśli stanie się miejscem:⁴⁵

1. zaspokajania potrzeb psychicznych ucznia (akceptacji, bezpieczeństwa, samorealizacji, szacunku, przyjaźni);
2. rozwijania i kształtowania kluczowych kompetencji (przedmiotowych, umiejętności uczenia się, innowacyjności, przedsiębiorczości, kompetencji społecznych);
3. będzie środowiskiem autentycznego uczenia się (poznawania siebie, swoich silnych stron, rozwoju talentów i koncentracji)

pomoże wykreować nową kulturę uczenia się i stać się w tym podobną do edukacji alternatywnej.

Poszukiwanie nowych, alternatywnych, innowacyjnych sposobów edukacji wymuszone zostało przez konieczność wyposażenia dzieci w wiedzę, umiejętności i kompetencje potrzebne do dostosowania się i nadążania za zmieniającym się światem⁴⁶.

Edukacja zajmuje większą część naszego życia. Uczenie się może stać się przygodą. Tylko od nas zależy, czy chcemy, aby ten stan nadal trwał. Podobnie jak edukacja alternatywna, która wobec realiów współczesności nie skończy się nigdy.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 142.

⁴⁵ J. Morbitzer..., *op. cit.*, s. 8–18.

⁴⁶ M. Chrost, J. Karbowniczek (red.), *Edukacja elementarna...*, *op. cit.*, s. 10.

Bibliografia

- Chrost M., Karbowniczek J. (red.), *Edukacja elementarna w teorii i praktyce. Edukacja alternatywna*, Instytut Nauk o Wychowaniu Akademii Ignatianum, Kraków 2013, t. 30, nr 4.
- Dobrzyńska J., *Szkoły demokratyczne i edukacja wolnościowa w Polsce*, „Wychowawca” 2018, nr 4.
- Dyrda B., *Edukacyjne wspieranie rozwoju uczniów zdolnych. Studium społeczno-pedagogiczne*, Żak, Warszawa 2012.
- Gurnik G., *Szkoła szans*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2006.
- Hyla A., *Zawód nauczyciela – misja, pasja, oddanie, innowacyjność*, „Wychowanie Muzyczne” 2019, nr 2.
- Karol, *Pokłosie. Mozoty szkolne*, „Kłosa” 1887, nr 1139, tom XLIV.
- Karpińska A., *Dydaktyczne myślenie o szkole jako miejscu edukacyjnej szansy – dydaktyczne dylematy i strategie* [w:] A. Harbatski, E. Krzysztofik-Gogol (red.), *Edukacja w perspektywie wyzwań współczesności*, Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Karpowicz S., *Indywidualność i jej kształcenie* [w:] S. Karpowicz, *Pisma pedagogiczne*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
- Klessa L., *Edukacja alternatywna*, „Edukacja i Dialog” 1996, nr 6.
- Konarzewski K. (red.), *Sztuka nauczania*, PWN, Warszawa 2012.
- Lewowicki T., *Nauczyciele i ich edukacja na przełomie XX i XXI wieku – ewolucja czy rewolucja?* [w:] Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Problemy pedeutologii na przełomie XX i XXI wieku*, Uniwersytet Opolski, Opole 2000.
- Lor A., *W obronie korepetytorów*, „Tygodnik Ilustrowany”, Warszawa 1898.
- Milerski B., Śliwerski B., *Leksykon*, PWN, Warszawa 2009.
- Morbitzer J., *Nowa kultura uczenia się – ku lepszemu edukacji w cyfrowym świecie*, „Nowa Szkoła” 2015, nr 4.
- Nawrot-Borowska M., *Dom czy szkoła? Wady i zalety nauczania domowego, szkolnego na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, UKW, Bydgoszcz 2013.
- O nadmiernym obciążeniu młodzieży w naszych gimnazjach*, „Muzeum” 1890.
- Piotrowski E., *Różnice indywidualne jako podstawa procesu indywidualizacji edukacji szkolnej* [w:] J. Grzesiak (red.), *Ewaluacja i innowacje w edukacji. Ewaluacja w dialogu – dialog w ewaluacji*, WPA UAM PWSZ, Kalisz–Konin 2008.
- Richel K., *Przeciążenie umysłowe*, „Życie” 1890, nr 21.
- Stańczyk M., *Alternatywne formy edukacji*, „Dyrektor Szkoły” 2015, nr 9.
- Stępień-Rejszel K.O., *Zawód przyszłości – nauczyciel! O czym warto pamiętać podczas uczenia innych?*, „Wychowanie w Przedszkolu” 2019, nr 6.
- Szycówna A., *Nauczanie domowe*, s. 86–92 [w:] F. Scholtz, *Wady charakteru dziecięcego i ich leczenie*, Wydawnictwo „Przeglądu Pedagogicznego” Warszawa 1982.
- Śliwerski B., *Na ostrzu noża*, „Vox Educandi” 2005, nr 1(15).
- Śliwerski B., Rozmus A., *Edukacja alternatywna próba syntezy i określenia współczesnej roli*, Impuls, Kraków-Rzeszów 2018.
- W sprawie przeciążenia uczniów w szkołach średnich*, „Szkoła” 1876, nr 28.
- Wallace S. (red.), *A Dictionary of Education*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Żegnałek K., *Nauczyciel – misja czy zawód?*, „Nowa Szkoła” 2017, nr 3.

Żukowska Z., *O potrzebie kształcenia i doskonalenia nauczycieli w zakresie alternatywnych koncepcji edukacyjnych* [w:] W. Mikołajewicz (red.), *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli dla edukacji alternatywnej*, Impuls, Kraków 2001.

Źródła internetowe

Boni M. (red.), *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009, s. 25, http://www.wrpo2007-2013.wielkopolskie.pl/zalaczniki1/2012/Raport_Polska_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf (dostęp: 20.08.2019).

Charakterystyka kompetencji proinnowacyjnych i ich determinant [w:] *Szkoła dla innowatora. Kształtowanie kompetencji proinnowacyjnych. Praca zbiorowa*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Kalisz 2018, s. 13, https://www.gov.pl/documents/910151/911704/Szko%C5%82a_dla_innowatora_-_publikacja.pdf/d0f793a9-66eb-2318-8d95-1d13f28ff436 (dostęp: 19.08.2019).

EPSC, *The Social Dimension of Economic and Monetary Union: Towards Convergence and Resilience*, 2015, issue 5, 18 June, https://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/strategic_note_issue_5.pdf (dostęp: 20.08.2019).

Europe 2020 Poland: *Fueling Growth and Competitiveness in Poland Through employment, skills and innovation*, Warszawa 2011, <http://siteresources.worldbank.org/POLANDEXTN/Resources/304794-1300479015951/Europe2020Poland.pdf> (dostęp: 20.08.2018).

Foks M., *Wszystko, co potrzebujesz wiedzieć o edukacji alternatywnej, a nawet nie wiesz, jak o to zapytać*, *Aleteia dnia 13.11.2017*, <https://pl.aleteia.org/2017/11/13/wszystko-co-potrzebujesz-wiedziec-o-edukacji-alternatywnej-a-nawet-nie-wiesz-jak-o-to-zapytac/> (dostęp: 31.08.2019).

<http://www.ibe.edu.pl/pl/o-instytucie/misja> (dostęp: 21.08.2019).

<http://www.orpeg.pl> (dostęp: 21.08.2019).

<https://www.ore.edu.pl/2014/01/relacja-z-konferencji-regionalnej-w-warszawie/> (dostęp: 21.08.2019).

Kula A., *Rola i obraz współczesnego nauczyciela*, Mielec 2003, <https://edukator.ore.edu.pl/94/> (dostęp 20.08.2019).

OECD Skills Outlook 2013, *First Results from the Survey of Adult Skills*, 2013, OECD, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264204256-en> (dostęp: 20.08.2019).

Polska szkoła „szkołą dla innowatora” – w jakim kierunku powinny pójść zmiany? [w:] *Szkoła dla innowatora. Kształtowanie kompetencji proinnowacyjnych. Praca zbiorowa*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Kalisz 2018, https://www.gov.pl/documents/910151/911704/Szko%C5%82a_dla_innowatora_-_publikacja.pdf/d0f793a9-66eb-2318-8d95-1d13f28ff436 (dostęp: 19.08.2019).

Polska szkoła jako miejsce kształtowania kompetencji proinnowacyjnych [w:] *Szkoła dla innowatora. Kształtowanie kompetencji proinnowacyjnych. Praca zbiorowa*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Kalisz 2018, https://www.gov.pl/documents/910151/911704/Szko%C5%82a_dla_innowatora_-_publikacja.pdf/d0f793a9-66eb-2318-8d95-1d13f28ff436 (dostęp: 19.08.2019), s. 109.

Wallace S., *A Dictionary of Education*, Oxford University Press, Oxford 2014, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199212064.001.0001/acref-9780199212064-e-46?rsk=AScdlr&result=49> (dostęp: 19.08.2019).

WIEM, Wielka Interaktywna Encyklopedia Multimedialna CD-ROM, 2007, <http://portal-wiedzy.onet.pl> (dostęp: 26.07.2019).

*Autor
Jolanta Martuszevska
Akademia Marynarki Wojennej*

8. INTERNET – PLATFORMA INDYWIDUALIZMU? PROBLEM AUTORSTWA TREŚCI W SIECI

Rafał Sowiński

Streszczenie

W opracowaniu dokonano analizy i oceny tendencji związanych z problemem autorstwa treści w internecie. Problematyka ta zostaje podjęta poprzez wskazanie na takie zjawiska, jak obieg wolnej kultury w Wikipedii, kreacja memów internetowych oraz działalność internetowych celebrytów. Główną tezą opracowania jest odniesienie się do kwestii współistnienia zróżnicowanych modeli autorstwa – od takich, które ignorują jednostkowy wkład, aż po takie, które podkreślają rolę jednostki.

Słowa kluczowe: internet, autorstwo, wolna kultura, memy internetowe, celebryci.

Wprowadzenie

Stwierdzenie, iż globalna sieć przyczyniła się do obiegu informacji na niespotykaną wcześniej skalę wydaje się już tak oczywiste, że zakrawa na banał. Skala tego zjawiska wciąż jednak ogromna – już w 2010 r. Eric Schmidt, ówczesny prezes zarządu firmy Google, szacował, że obecnie w ciągu dwóch dni powstaje więcej informacji, niż od początków cywilizacji do 2003 roku. Ta olbrzymia ilość danych to około 5 eksabajtów (5 trylionów bajtów). Oczywiście do swoich szacunków E. Schmidt włączył również informacje o mocno ulotnym i trywialnym charakterze, czyli wszelakie wiadomości, maile czy tweety¹. Niecałą dekadę później, w obliczu jeszcze większego upowszechnienia internetu², mediów społecznościowych oraz mobilnego dostępu do sieci, statystyki nadal robią oszałamiające wrażenie: wedle szacunków w ciągu jednego dnia Facebook powiększa się o 5 petabajtów danych, zaś Twitter – o 500 milionów tweetów. W roku 2025 internet ma generować 463 eksabajtów danych dziennie³.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że większość tych danych posiada bardzo wąską grupę docelową, najczęściej złożoną z grona znajomych autora danych. Część tych informacji zatacza jednak znacznie dalsze kręgi, dzięki ich pragmatycznemu

¹ M. Siegler, *Eric Schmidt: Every 2 Days We Create As Much Information As We Did Up To 2003*, 2010, <http://techcrunch.com/2010/08/04/schmidt-data/> (dostęp: 20.06.2019).

² Wciąż spotykamy się z dylematem, czy słowo „internet” należy rozpoczynać wielką czy małą literą. Zwolennicy pierwszego rozwiązania wskazują, że nazwa ta stanowi nazwę własną pewnej określonej sieci komputerowej. Przeciwnicy zwracają uwagę na podobieństwo internetu do innych mediów, np. telewizji czy radia. Autor pracy przychylił się do tej drugiej argumentacji i dlatego konsekwentnie – poza cytatami – stosuje zapis małą literą.

³ J. Desjardins, *How Much Data is Generated Each Day?*, 2019, <https://www.visualcapitalist.com/how-much-data-is-generated-each-day> (dostęp: 20.06.2019).

zastosowaniu („uwolnione” teksty naukowe, poradniki itp.), w wyniku wartości humorystycznej (wszelakie memy – żartobliwe komunikaty wizualne, które szerzej zostały omówione w dalszej części pracy) lub też po prostu w wyniku korzystnej ekspozycji (komentarze pod popularnymi treściami). Skala tych zjawisk skłania ku refleksji na temat roli autorstwa w internecie. Pojawia się pytanie: czy współczesny twórca treści (niezależnie od ich zasięgu i istotności) traktuje akt kreacji jako sposób budowy własnego wizerunku, może nawet osobistej marki, czy też raczej podobny jest do anonimowego średniowiecznego mnicha, piszącego bądź kopiującego w imię wyższego celu? Autor opracowania jest przekonany, że obie „strategie autorstwa” funkcjonują i będą funkcjonować obok siebie – stosowane zamiennie w zależności od rodzaju treści. Niniejsza publikacja z pewnością nie ma ambicji ukazania całokształtu zjawisk dotyczących problematyki autorstwa w sieci. Jej celem jest raczej wskazanie podstawowych pól refleksji. W toku argumentacji autor będzie odwoływał się do konkretnych przypadków analizowanych – w zakresie odpowiednim do tak krótkiej formy – w świetle literatury przedmiotu oraz artykułów publikowanych w sieci – internet jest wszak rzeczywistością refleksyjną oraz komentującą samą siebie.

Wikipedia: skarbnica globalnej wiedzy czy wspólnota narcystycznych ekspertów?

„Nikt nie wie wszystkiego, każdy wie coś. Całą wiedzę ma ludzkość” – słynne stwierdzenie Pierre’a Lévy’ego⁴ można śmiało uznać za ideologiczną podstawę funkcjonowania Wikipedii, darmowej międzynarodowej encyklopedii, której treść każdy może edytować, poprawiać i uzupełniać. Te cechy Wikipedii są zarazem jej siłą, jak i słabością: żadna drukowana encyklopedia nie mogłaby poświęcić tyle miejsca na rozbudowane artykuły dotyczące małych miejscowości lub ściśle hobbystycznych zainteresowań. Z drugiej strony, otwartość projektu pozwala na zamieszczanie treści zmanipulowanych, nieścisłych bądź po prostu błędnych. Nawet Larry Sanger, filozof uznawany za jednego ze współzałożycieli Wikipedii, krytykował ją za antyelitaryzm i pogardę dla ekspertów⁵. Mechanizm kreacji treści na Wikipedii można określić mianem crowdsourcingu, który oznacza partycypację szerokich zbiorowości w procesie tworzenia wiedzy i rozwiązań⁶.

⁴ P. Levy, *Collective Intelligence: Mankind’s Emerging World in Cyberspace*, Perseus Books, Cambridge 1997, s. 20.

⁵ G. Moody, *This Time, It’ll Be a Wikipedia Written by Experts*, 2006, <http://www.theguardian.com/technology/2006/jul/13/media.newmedia> (dostęp: 20.06.2019).

⁶ K. Krzysztofek, *Zwrot cyfrowy: ku pracy rozproszonej* [w:] A. Radomski, R. Bomba (red.), *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet/nowe media/ kultura 2.0*, E-naukowiec, Lublin 2013, s. 51.

Prawną podstawą istnienia Wikipedii jest jedna z odmian Creative Commons⁷, czyli takich licencji, które ograniczają tylko część praw autorskich do stworzonej treści⁸. W wyniku tego, że prawie każdy artykuł Wikipedii może być dowolnie edytowany (zmiany w części haseł są zablokowane m.in. ze względu na częste wandalizmy⁹), kwestia autorstwa staje się silnie „rozmazana”. Wprawdzie istnieje możliwość dokładnego prześledzenia zmian oraz tego, kto ich dokonywał – czy byli to zalogowani użytkownicy, czy też nie – jednak można założyć, że przeciętny odbiorca zadowolony będzie wyłącznie samą treścią hasła, w najlepszym wypadku również podanymi źródłami. Trudno zatem traktować działalność na Wikipedii jako metodę autopromocji. Z drugiej strony – każdy użytkownik ma możliwość założenia na niej własnego konta, dzięki któremu może prezentować informacje o sobie oraz własny wkład w zawartość encyklopedii, komunikować się z innymi oraz brać udział w głosowaniach. Założenie konta nie wymaga żadnej weryfikacji, niemniej część użytkowników decyduje się na podawanie nazwisk czy tytułów i stopni naukowych. Oczywiście w tym wypadku nadal nie następuje weryfikacja (przynajmniej nie w sposób systemowy). Interesującym przypadkiem obrazującym wynikające z tego stanu rzeczy zagrożenia jest sprawa redaktora anglojęzycznej Wikipedii podpisującego się pseudonimem Essjay. Użytkownik ów utrzymywał, że jest wykładowcą akademickim oraz posiada m.in. stopień naukowy doktora w zakresie teologii. Umożliwiło mu to rozsądzanie sporów w zakresie pewnych specjalistycznych haseł, ostatecznie zaś zaowocowało zatrudnieniem w związanej z Wikipedią firmie Wikia. Po pewnym czasie media ujawniły, że w rzeczywistości Essjay nie ukończył studiów i nie posiada żadnych stopni czy tytułów naukowych¹⁰. Przypadek ten pokazuje interesujący paradoks: wprawdzie idea całego projektu opiera się na egalitarnej współpracy amatorów, w której od autoprezentacji znacznie ważniejsze jest wspólne dzieło, jednak pojawiają się jednostki zdobywające szczególne uznanie społeczności. Jeśli owo uznanie wynika z rzeczywistych kompetencji użytkownika, wówczas nie jest to jeszcze tak rażące. Znacznie większy problem pojawia się wówczas, kiedy owe kompetencje są wyłącznie fałszywym elementem daleko idącej autokreacji.

⁷ *Wikipedia: Prawa autorskie*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Prawa_autorskie (dostęp: 20.06.2019).

⁸ L. Lessig, *Wolna kultura. W jaki sposób wielkie media wykorzystują technologię i prawo, aby blokować kulturę i kontrolować kreatywność*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2005, s. 367.

⁹ *Wikipedia: Strona zabezpieczona*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Strona_zabezpieczona (dostęp: 20.06.2019).

¹⁰ *Fake Professor in Wikipedia Storm*, 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/6423659.stm> (dostęp: 20.06.2019).

Replikacja „niecnych memów”, czyli zanik autorstwa

Innym zjawiskiem, które może stanowić przyczynek do rozważań nad kwestią autorstwa w internecie, są memy. Mem to pojęcie autorstwa Richarda Dawkinsa, które oznacza podstawową jednostkę transmisji kulturowej – informację w umyśle zdolną przenosić się do innych umysłów poprzez zachowania i wytwory kultury¹¹. W myśl tej idei za mem można uznać np. podawanie sobie dłoni na przywitanie, zaś religie czy ideologie polityczne można interpretować jako zestaw memów. Określenie to stało się jednak szczególnie popularnie w internecie – jest potocznie używane przez internautów na oznaczenie popularnego semiotycznego kompleksu transmitowanego *via* ICT¹², najczęściej w funkcji tak zwanego żartu internetowego¹³. Magdalena Kamińska słusznie zauważa, że kreacja memu polega nie tyle na jego wytworzeniu, co przekazywaniu – proces transmisji jest tu zatem znacznie ważniejszy od pierwotnego autorstwa: „(...) kreowanie memu internetowego niekoniecznie polega na jego wytwarzaniu, lecz przede wszystkim na przekazywaniu sobie przez użytkowników za pośrednictwem technologii cyfrowej memu, czyli pliku lub linka, który odsyła do jakiegoś tekstu kultury: strony www, klipu wideo lub animacji, zawiera powiedzenie, żart, pogłoskę, niezwykłego newsa, kolaż lub oryginalny obraz graficzny czy fotograficzny. Szczególnie ważną cechą memu jest łatwość jego rekontekstualizacji”¹⁴.

Każdy mem zawiera w sobie pewne konkretne znaczenia, które muszą przystawać do zróżnicowanych sytuacji – stąd można zaryzykować stwierdzenie, że konkretny mem to ta sama (mikro)opowieść przedstawiona na tysiące różnych sposobów i nie jest ważne, kto zrobił to po raz pierwszy (w ten sposób mem staje się podobny mitowi w rozumieniu Claude’a Lévi-Straussa¹⁵). Przykładem może być tutaj *Bad Luck Brian* – fotografia nastolatka, która w internetowym folklorze bywa używana jako komentarz do wybitnie nieprzyjemnych oraz wstydliwych wydarzeń i zbiegów okoliczności. Okazuje się, że można dotrzeć do informacji, kto i kiedy pierwszy wykorzystał owo zdjęcie w ten sposób¹⁶. Pierwsze użycie danego tekstu kultury w danym kontekście nie czyni go jednak memem, dopiero jego powtarzalność konstituuje ten status. Stąd ani autor zdjęcia (które powstało w zupełnie innym celu – pierwotnie znajdowało się w szkolnej kronice), ani osoba, która wykorzystała je jako internetowy żart nie są autorami memu. Mem jest konstruowany społecznie i tylko obieg społeczny podtrzymuje jego istnienie.

¹¹ M. Kamińska, *Niecne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*, Galeria Miejska Arsenał, Poznań 2011, s. 60.

¹² ICT to akronim od angielskiego wyrażenia *Information and Communication Technologies*, które oznacza technologie informacyjno-komunikacyjne.

¹³ M. Kamińska..., *op. cit.*, s. 61.

¹⁴ *Ibidem*, s. 62.

¹⁵ C. Lévi-Strauss, *Antropologia strukturalna*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000, s. 195.

¹⁶ *Know Your Meme*, <http://knowyourmeme.com/memes/bad-luck-brian> (dostęp: 20.06.2019).

Ja i tylko ja

Zarówno sformalizowana, oparta na ideologii wolnej kultury Wikipedia, jak i zupełnie spontaniczny proces wytwarzania i funkcjonowania memów zacierają kwestię autorstwa treści. Istnieją jednak takie (cyber)przestrzenie, w których publikowana treść jest ściśle powiązana z ich autorem – są to portale społecznościowe, w których użytkownicy tworzą profile reprezentujące swoje osoby, swoiste „awatary”, mające reprezentować ich w kontaktach z „awatarami” innych osób.

Obecnie sztandarowym przedstawicielem portali społecznościowych jest Facebook¹⁷, którego użytkownicy mogą komunikować się ze znajomymi, śledzić interesujące marki i organizacje, dołączać do grup tematycznych czy wreszcie prezentować swoje życie poprzez fotografie, nagrania audiowizualne i niedługie teksty. Wydawać by się mogło, że Facebook służy głównie podtrzymywaniu znajomości w stosunkowo wąskich, przyjacielsko-koleżeńskich kręgach. Mimo to istnieje możliwość znacznie szerszej interakcji. Każdy użytkownik może zgodzić się na „obserwowanie” własnego profilu – wtedy inni mają możliwość śledzić jego publiczne wpisy, jednocześnie zaś nie stają się jego „znajomymi”. Opublikowany w serwisie Dwutygodnik.com felieton Jasia Kapeli analizuje to zjawisko na przykładzie swoistych celebrytów polskojęzycznego Facebooka – osób z kręgu ogólnie pojętej kultury, które obserwuje kilka tysięcy (w najgorszym wypadku kilkaset) osób¹⁸. „Podsumowując: oligarchowie Facebooka to osoby o dużym poczuciu własnej wartości i zdecydowanych przekonaniach moralnych i estetycznych (tacy są nawet twórcy memów), przeważnie posiadające krytyczny, albo nawet bardzo krytyczny, stosunek do rzeczywistości i lubiące się nim dzielić. To wszystko, plus talent literacki i regularna praca, może sprawić, że kiedyś dołączycie do tego elitarnego grona”¹⁹ – tak J. Kapela podsumowuje swoje rozważania. Z tymi stwierdzeniami trudno się nie zgodzić (pomijając może fragment o „twórcach memów”, których kwestię poruszono już wcześniej). Kategorią, która może służyć do opisu tego typu osób, jest netokracja charakteryzowana jako nowa klasa społeczna posiadająca specyficzny rodzaj władzy – takiej, o której „(...) świadczy budowanie tożsamości opartej na przynależności do grupy, dostępie do informacji, umiejętności ich absorbowania i sortowania, po-

¹⁷ Pomimo pojawiających się często głosów o zbliżającym się upadku Facebooka, pozostaje on absolutnym liderem mediów społecznościowych w skali świata. W 2018 r. portal ten posiadał 2,32 mld użytkowników. Zob. *Facebook z rekordowymi wynikami za 2018 r. Ma 2,32 mld użytkowników*, 2019, <https://www.wirtualnemedia.pl/arttykul/facebook-z-rekordowymi-wynikami-za-2018-r-ma-2-32-mld-uzytkownikow> (dostęp: 20.06.2019).

¹⁸ Kapela J., *Sława: oligarchowie na Facebooku*, 2015, <http://www.dwutygodnik.com/arttykul/5671-slaw-a-oligarchowie-na-facebooku.html> (dostęp: 20.06.2019).

¹⁹ *Ibidem*.

dejmowania spojrzenia uogólniającego, zwracania uwagi, dzielenia się cennymi informacjami oraz otwartości i wspaniałomyślności”²⁰. Podobne wątki pojawiły się w rozważaniach Marty Juzy, która zauważa jednak swoisty konflikt między internetową elitą a „masami”²¹. Warto też wspomnieć o specyficznej formie internetowego celebryty, jakim jest jukstabryta. Pojęcie to, wprowadzone w pracy „Memosfera. Wprowadzenie do cyberkulturoznawstwa” przez M. Kamińską, oznacza osobę, która poprzez szereg internetowych narzędzi buduje społeczność, z którą utrzymuje pozorną „przyjacielską” bliskość²². W tym wypadku mowa o niesymetrycznych społecznościach (jeden „nadawca” i szeroka grupa „odbiorców”, często wchodzących również we wzajemne interakcje np. w Facebookowych grupach lub w komunikacji na YouTube²³), których centralne postaci również można by zaliczyć do swoistej netokracji.

Podsumowanie

Mimo bardzo zawężonego zakresu, powyższe rozważania wskazują, że dwie tendencje podejścia do roli indywidualnego twórcy będą raczej współistnieć niż konkurować. Osoba, która usilnie próbowałaby przekonać innych o swoim autorstwie pewnego konkretnego memu zapewne nic by dzięki temu nie osiągnęła – ten rodzaj tekstu kultury (może nawet swoistego gatunku literackiego?) karmi się własną rekontekstualizacją, niczym wirus ewoluuje i dostosowuje się do nowych warunków (aż do momentu wyczerpania formuły). Z kolei blogi i profile w portalach społecznościowych w całości skupione są wokół konkretnej jednostki i – o ile są prowadzone umiejętnie – mogą tworzyć wokół siebie krąg wiernych fanów, czasem również naśladowców. Te dwa bieguny twórczości w internecie – a możliwości jest przecież znacznie więcej: vlogi, podcasty, fanfiction, cypypasty, nawet komentarze pod artykułami – pokazują, że rola autora może być zarówno równie silna, jak w wypadku tradycyjnej literatury, jak i ignorowana – podobnie jak w przypadku legend czy mitów. Oprócz całkowitej kontroli treści i prób jej wykorzystywania dla własnych celów (np. kampanie reklamowe realizowane przez blogerów) lub jej całkowitego uwolnienia od „ciężaru” autorstwa, istnieje jeszcze trzecia możliwość, wspomniana wcześniej przy omawianiu zagadnienia Wikipedii – mianowicie idea wolnej kultury. Termin ów wprowadził w swojej książce L. Lessig. Wbrew po-

²⁰ A. Klimczuk, *Ekspersi i narcyzm kulturowy – próba analizy wzajemnych relacji* [w:] Sieradzan J. (red.), *Narcyzm*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011, s. 241.

²¹ M. Juza, *Elitarne i masowe formy komunikacyjnego wykorzystania Internetu* [w:] Ł. Jonak, P. Mazurek i in. (red.), *Re: internet – społeczne konteksty medium. Polskie konteksty i interpretacje*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 58–63.

²² M. Kamińska, *Memosfera. Wprowadzenie do cyberkulturoznawstwa*, Galeria Miejska Arsenal, Poznań 2017, s. 212.

²³ M. Majorek, *Kod YouTube. Od kultury partycypacji do kultury kreatywności*, Universitas, Kraków 2015, s. 141–145.

zorem nie oznacza on usunięcia prawnej kontroli nad obiegiem dzieł kultury, wręcz odwrotnie: jest to wizja wypełniona prawami własności i kontraktami²⁴. Autor uważa, iż właściwie wszystkie teksty kultury w pewnej mierze stanowią nawiązania do innych dzieł, niemożliwa jest więc twórczość bez elementów kopiowania – szczególnie istotne jest to w wypadku działalności naukowej, gdzie publikacje nie mogą funkcjonować bez jasných odniesień do wcześniejszego dorobku danej dziedziny²⁵. Z takim podejściem sprzeczna – w pewnym zakresie, rzecz jasna – jest jednak sytuacja prawna, dlatego L. Lessig założył fundację Creative Commons tworzącą różne rodzaje wolnych licencji. Istnieje sześć rodzajów takich licencji różniących się zakresem ograniczanych praw – różnice te dotyczą możliwości udostępniania adaptacji utworu (można na to zezwolić, uniemożliwić lub zezwolić pod warunkiem udostępniania na tych samych warunkach) oraz zezwolenia (lub nie) na komercyjne wykorzystanie utworu²⁶. Istnieje również możliwość zrzeczenia się wszelakich praw do utworu i przeniesienie go do domeny publicznej. Prężnie działająca społeczność ogólnie pojętej wolnej kultury – zarówno w postaci Wikipedii i jej siostrzanych projektów, muzyków udostępniających swoją twórczość na Jamendo.com czy naukowców decydujących się na publikację w internecie – wskazuje, że często niematerialne korzyści związane z autorstwem danych treści mogą być dla autorów ważniejsze niż ich ewentualna „monetyzacja”. Dla odbiorców korzystających z takich dzieł zapewne nie jest istotne, czy motywacją autora była narcystyczna potrzeba uznania, czy też raczej idealistyczne działanie na rzecz wspólnego dobra. Wolna kultura nie działa tak anarchicznie i anonimowo, jak obieg memów – kwestia autorstwa nadal pozostaje w niej istotna, ale jednocześnie nie stanowi czynnika petryfikującego spontaniczność reinterpretacji.

Bibliografia

- Juza M., *Elitarne i masowe formy komunikacyjnego wykorzystania Internetu* [w:] Ł. Jonak, P. Mazurek i in. (red.), *Re: internet – społeczne konteksty medium. Polskie konteksty i interpretacje*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- Kamińska M., *Memosfera. Wprowadzenie do cyberkulturoznawstwa*, Galeria Miejska Arsenal, Poznań 2017.
- Kamińska M., *Niečne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*, Galeria Miejska Arsenal, Poznań 2011.
- Klimczuk A., *Eksperci i narcyzm kulturowy – próba analizy wzajemnych relacji* [w:] Sieradzan J. (red.), *Narcyzm*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011.
- Krzysztofek K., *Zwrot cyfrowy: ku pracy rozproszonej* [w:] Radomski A., Bomba R. (red.), *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet/nowe media/ kultura 2.0*, E-naukowiec, Lublin 2013.

²⁴ L. Lessig, *Wolna kultura...*, *op. cit.*, s. 22.

²⁵ *Ibidem*, s. 51–55.

²⁶ *Creative Commons*, <http://creativecommons.org/choose/?lang=pl> (dostęp: 20.06.2019).

- Lessig L., *Wolna kultura. W jaki sposób wielkie media wykorzystują technologię i prawo, aby blokować kulturę i kontrolować kreatywność*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2005.
- Levy P., *Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace*, Perseus Books, Cambridge 1997.
- Lévi-Strauss C., *Antropologia strukturalna*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000.
- Majorek M., *Kod YouTube. Od kultury partycypacji do kultury kreatywności*, Universitas, Kraków 2015.

Źródła internetowe

- Creative Commons*, <http://creativecommons.org/choose/?lang=pl> (dostęp: 20.06.2019).
- Kapela J., *Sława: oligarchowie na Facebooku*, 2015, <http://www.dwutygodnik.com/arttykul/5671-slaw-a-oligarchowie-na-facebooku.html> (dostęp: 20.06.2019).
- Facebook z rekordowymi wynikami za 2018 r. Ma 2,32 mld użytkowników*, 2019, <https://www.wirtualnemedi-a.pl/arttykul/facebook-z-rekordowymi-wynikami-za-2018-r-ma-2-32-mld-uzytkownikow> (dostęp: 20.06.2019).
- Know Your Meme*, <http://knowyourmeme.com/memes/bad-luck-brian> (dostęp: 20.06.2019).
- Moody G., *This Time, It'll Be a Wikipedia Written by Experts*, 2006, <http://www.theguardian.com/technology/2006/jul/13/media.newmedia> (dostęp: 20.06.2019).
- Siegler M., *Eric Schmidt: Every 2 Days We Create As Much Information As We Did Up To 2003*, 2010, <http://techcrunch.com/2010/08/04/schmidt-data/> (dostęp: 20.06.2019).
- Spencer N., *How Much Data is Created Every Minute?*, 2012, <http://www.visualnews.com/2012/06/how-much-data-created-every-minute/> (dostęp: 20.06.2019).
- Fake Professor in Wikipedia Storm*, 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/6423659.stm> (dostęp: 20.06.2019).
- Wikipedia: Prawa autorskie*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Prawa_autorskie (dostęp: 20.06.2019)
- Wikipedia: Strona zabezpieczona*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Strona_zabezpieczona (dostęp: 20.06.2019).

Autor
mgr Rafał Sowiński
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Wydział Polonistyki

9. ZABURZENIA UROJENIOWE JAKO PRZESŁANKA PRZYJĘCIA PACJENTA DO SZPITALA PSYCHIATRYCZNEGO BEZ JEGO ZGODY

Anna Lisowska

Streszczenie

W opracowaniu scharakteryzowano zaburzenia urojeniowe jako przypadłość stanowiącą podstawę do przyjęcia pacjenta na oddział szpitala psychiatrycznego, bez wyrażenia jego zgody. Na łamach publikacji omówiono główne symptomy wymienionego zaburzenia psychicznego i ukazano go jako okoliczność niekiedy mogącą powodować zagrożenie dla życia lub zdrowia chorego bądź jego otoczenia. Ponadto w opracowaniu zbadano przesłanki pozwalające przyjąć osobę do szpitala psychiatrycznego, bez uzyskania jej zgody na to.

Słowa kluczowe: urojenia, zaburzenie psychiczne, psychoza, szpital psychiatryczny.

Wprowadzenie

Problemy ze zdrowiem psychicznym stanowią szczególną grupę przypadłości, które w mniejszym lub większym stopniu – zależnie od ich rodzaju – utrudniają codzienne funkcjonowanie jednostki. Zaburzenia psychiczne mogą niekiedy prowadzić do całkowitego wykluczenia osoby z aktywnego udziału zarówno w życiu zawodowym, jak i społecznym. Częściej jednak powodują szereg trudności przeszkadzających w wypełnianiu obowiązków dnia codziennego. Przykładowo ataki paniki występujące w zaburzeniu lękowym, którym towarzyszą m.in. kołatanie serca, zawroty głowy, ból w klatce piersiowej czy uczucie duszności mogą wywoływać u osoby strach przed samodzielnym wyjściem z domu związany z obawą doznania kolejnego napadu. Z kolei w przypadku doświadczania ciężkiego epizodu depresji i łączących się z nim objawów, chory może stać się niezdolny do zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb życiowych, typu konsumpcja i realizacja czynności higieniczno-pielęgnacyjnych. Jeszcze większe przeciwności wynikają z przeżywania zaburzeń psychicznych psychotycznych. Urojenia, omamy i halucynacje zniekształcają obraz rzeczywistości osoby, której bezpośrednio dotyczą. Jednostka, której towarzyszą omamy wzrokowe albo słuchowe zachowuje się adekwatnie do swoich doznań, gdyż nie uświadamia sobie, że stanowią one jedynie przejaw jej zaburzenia. To samo odnosi się do fałszywych przekonań determinujących postępowanie osoby chorej, która nie uzmysławia sobie, że są one oznaką jej psychozy. Doświadczanie objawów wytwórczych niejednokrotnie wiąże się z poważnym zagrożeniem dla życia lub zdrowia chorego albo jego otoczenia. Jednostki, u których występują

wymienione objawy najczęściej pozostają wobec nich całkowicie bezkrytyczne, co sprawia, że nie chcą skorzystać z pomocy specjalisty czy przyjmować leków. Mając to na względzie, polski ustawodawca nie mógł pozostać obojętny wobec sytuacji osób cierpiących na zaburzenia psychiczne psychotyczne. Z tego powodu na gruncie przepisów Ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. – o ochronie zdrowia psychicznego¹ przewidziano regulacje umożliwiające w niektórych przypadkach przyjąć do szpitala psychiatrycznego pacjenta bez wyrażenia przez niego na to zgody. To właśnie dopuszczalność przyjęcia do szpitala psychiatrycznego osoby doświadczającej zaburzenia urojeniowego, pomimo braku uzyskania jej zgody na hospitalizację, jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Zaburzenie urojeniowe w ujęciu ogólnym

Zaburzenie urojeniowe jako jednostkę diagnostyczną wyodrębniono zarówno na gruncie Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, jak i w Kryteriach Diagnostycznych DSM-5. Według pierwszej typologii zaburzenie urojeniowe definiowane jest jako przypadłość charakteryzująca się „(...) rozwojem albo pojedynczego urojenia, albo zespołu powiązanych ze sobą urojeń, które zwykle utrzymują się przez długi czas, czasem do końca życia”². Na łamach literatury podaje się, że w przypadku omawianej nieprawidłowości występowanie u chorego omamów słuchowych, urojeń oddziaływania czy spłylenia afektu zazwyczaj nie jest ani wyraziste, ani trwałe³. Co ważne, doświadczanie przez jednostkę wyraźnych i nieustępliwych omamów słuchowych oraz symptomów towarzyszących schizofrenii, w postaci urojeń oddziaływania czy istotnego spłylenia afektu wyklucza możliwość rozpoznania u niej zaburzenia urojeniowego⁴. Także diagnostyka wskazująca na występowanie u osoby choroby mózgu eliminuje dopuszczalność zdiagnozowania u niej omawianej przypadłości⁵. Nie zawsze jednak doznawanie przez chorego omamów słuchowych uniemożliwia rozpoznanie u niego zaburzenia urojeniowego, zwłaszcza, jeśli objawy te występują u osób starszych i nie mają typowo schizofrenicznego charakteru, a ponadto stanowią tylko nieznaczny element całego obrazu klinicznego⁶. Według Kryteriów Dia-

¹ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. – o ochronie zdrowia psychicznego (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 730), dalej u.o.z.p.

² *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10. Rewizja dziesiąta*, Tom I, wydanie 2008, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia 2012, s. 218.

³ J. Wciórka (tł.), *Leksykon terminów. Psychiatria i zdrowie psychiczne*, Światowa Organizacja Zdrowia 1994, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2001, s. 41.

⁴ *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10...*, *op. cit.*, s. 218.

⁵ *Ibidem*, s. 218.

⁶ *Ibidem*, s. 218.

gnostycznych DSM-5 jednym z warunków pozwalających stwierdzić, że u jednostki doszło do rozwoju omawianej postaci zaburzenia jest obecność urojenia lub ich większej ilości, które powinny utrzymywać się przez miesiąc lub dłużej⁷. Na podstawie kryteriów diagnostycznych Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 występowanie u osoby błędnych, niepodlegających skorygowaniu przeświadczeń lub sądów przez okres co najmniej trzech miesięcy daje podstawę do rozpoznania u niej uporczywych zaburzeń urojeniowych⁸. Co ważne, zgodnie z Kryteriami Diagnostycznymi DSM-5 u chorego z zaburzeniem urojeniowym „[p]oza wpływem urojenia (urojeń) lub jego konsekwencji funkcjonowanie nie ulega znaczącym ograniczeniom, a zachowanie nie jest wyraźnie dziwne lub dziwaczne”⁹.

Jako że urojenia stanowią główny przejaw omawianej przypadłości, warto poświęcić im chwilę uwagi. Angielski odpowiednik słowa „urojenie”, tj. *delusion* został zaczerpnięty z języka łacińskiego od czasownika *ludere*, tłumaczonego jako „bawić się”¹⁰. Na łamach literatury przez urojenie rozumie się „[f]ałszywe, niemożliwe do skorygowania przeświadczenie lub sąd, niezgodny z rzeczywistością ani podzielanymi społecznie przekonaniem typowymi dla wykształcenia i kultury danej osoby”¹¹. Owe błędne przekonania można podzielić na pierwotne i wtórne¹². Pierwsze z nich są charakterystyczne dla schizofrenii i innych pierwotnych postaci psychoz, a drugie stanowią konsekwencję doświadczenia odrębnych, poprzedzających zaburzeń psychicznych, szczególnie tych dotyczących nastroju¹³. Osoba doznająca urojeń nie jest w stanie dostrzec ich błędności, przez co traktuje je na równi z innymi wiarygodnymi i prawdziwymi sądami¹⁴. Ogólnie mówiąc fałszywe, niemożliwe do skorygowania przeświadczenia lub sądy, które występują u chorego stanowią rezultat jego niewłaściwego rozumowania¹⁵. Pośród urojeń wyróżnia się m.in. te: prześladowcze, wielkościowe, odnoszące, owładnięcia i nihilistyczne¹⁶. Diagnozując u osoby uporczywe zaburzenia urojeniowe należy pamiętać, że urojenia charakterystyczne dla schizofrenii wykluczają możliwość postawienia owego rozpoznania¹⁷. Ponadto, jako że według kryteriów diagnostycznych Międzynarodowej

⁷ Kryteria Diagnostyczne DSM-5, Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5. American Psychiatric Association, Edra Urban & Partner, Wrocław 2015, s. 41.

⁸ P. Gałecki, A. Szulc, *Psychiatria*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2018, s. 181.

⁹ Kryteria Diagnostyczne DSM-5, Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5. American Psychiatric Association..., *op. cit.*, s. 41.

¹⁰ J.N. Butcher, J.M. Hooley, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń DSM-5*, GWP Sopot 2018, s. 551.

¹¹ J. Wciórka (tł.), *Leksykon terminów, Psychiatria i zdrowie psychiczne*, Światowa Organizacja Zdrowia 1994, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2001, s. 41.

¹² *Ibidem*, s. 41.

¹³ K. Marwick, S. Birrell, *Psychiatria*, (S.K. Sidorowicz, red. wyd. II polskiego), Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2014, s. 80.

¹⁴ *Ibidem*, s. 80.

¹⁵ *Ibidem*, s. 80.

¹⁶ *Ibidem*, s. 81.

¹⁷ P. Gałecki, A. Szulc, *Psychiatria...*, *op. cit.*, s. 181.

Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 w uporczywych zaburzeniach urojeniowych możliwe jest okresowe występowanie objawów depresyjnych lub epizodu depresyjnego, to badając chorego winno się sprawdzić, czy objawy wytwórcze nie mijają u niego wraz z ustąpieniem symptomów afektywnych¹⁸. Zależnie od rodzaju towarzyszących jednostce urojeń można wyszczególnić różne postacie zaburzeń urojeniowych. W piśmiennictwie wyodrębnia się: zespół de Clerambaulta, Cotarda, Capgrasa, Fregoliego, patologiczną zazdrość, urojenia prześladowcze i indukowane zaburzenia urojeniowe¹⁹.

Według danych epidemiologicznych zaburzenia urojeniowe występują znacznie rzadziej niż schizofrenia, a wskaźnik ich rozpowszechnienia plasuje się na poziomie 0,03%²⁰. Zagrożenie ich rozwoju u osoby jest stosunkowo niskie i waha się pomiędzy 0,05 do 0,1%²¹. Dane epidemiologiczne wskazują, że zaburzenia urojeniowe nieznacznie częściej dotyczą płci żeńskiej, a średnia zapadalność na nie przypada pomiędzy 40. a 55. rokiem życia²².

Zagrożenie urojeniowe jako stan zagrażający życiu lub zdrowiu człowieka

Na podstawie przedstawionych informacji godzi się przyznać, że zaburzenie urojeniowe jako anomalia z występującymi objawami wytwórczymi może niekiedy zagrażać życiu lub zdrowiu chorego bądź jego otoczenia. Jak słusznie podkreśla się na łamach piśmiennictwa „[u]rojenia wpływają na funkcjonowanie pacjenta, który reaguje na ich treść”²³. Osoba, która wierzy w prawdziwość swoich urojeń postępuje tak, jak wtedy, kiedy byłyby one częścią rzeczywistości. Co więcej, utożsamianiu mylnych przeświadczeń lub sądów z realnością towarzyszy taki sam komponent emocjonalny, który występowałby wówczas, gdyby działały się one naprawdę. Przykładowo, człowiek żyjący w przeświadczeniu, że ktoś spiskuje przeciwko niemu, obserwuje go, nagrywa czy podsłuchuje może prowadzić działania skierowane przeciwko rzekomym oprawcom²⁴. Niewątpliwie w takiej sytuacji jednostka może czuć się zagrożona i być bardziej wyczulona na zachowania innych osób, często dokonując ich nadinterpretacji wynikającej z doświadczanego lęku wywołanego przez urojenie. Choć zaburzenia urojeniowe nie powodują istotnej dezorganizacji postępowania osoby nimi dotkniętej, ani nie wiążą się ze znacznymi deficytami cechującymi schizofrenię²⁵, to wypada przyznać, że niekiedy

¹⁸ *Ibidem*, s. 181.

¹⁹ B.K. Puri, I.H. Treasaden, *Psychiatria, Podręcznik dla studentów*, (Rybakowski J., Rybakowski F., red. wyd. I pol.), Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2014, s. 162–164.

²⁰ *Ibidem*, s. 162.

²¹ *Ibidem*, s. 162.

²² *Ibidem*, s. 162.

²³ P. Gałecki, A. Szulc, *Psychiatria...*, *op. cit.*, s. 181.

²⁴ *Ibidem*, s. 181.

²⁵ J.N. Butcher, J.M. Hooley, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń DSM-5...*, *op. cit.*, s. 551.

mogą nieść one poważne zagrożenie dla życia lub zdrowia osoby albo jej otoczenia. Wydaje się, że nie sposób wykluczyć, iż jednostka doświadczająca np. urojeń prześladowczych nie posunie się pod wpływem silnego lęku w obawie o własne życia do zabójstwa domniemanego dręczyciela bądź sama z powodu odczuwania długotrwałego napięcia nie będzie chciała popełnić samobójstwa. Co więcej, ze względu na charakter urojeń osoby nimi dotknięte najczęściej nie widzą potrzeby, aby skorzystać z pomocy specjalisty, gdyż swoje błędne przekonania uznają za rzeczywiste. Mając na uwadze specyfikę zaburzeń psychicznych psychotycznych polski ustawodawca nie mógł pozostać obojętny wobec sytuacji osób ich doznających. Przepis art. 23 ust. 1 u.o.z.p. normuje, że osoba chora psychicznie może być przyjęta do szpitala psychiatrycznego bez zgody wymaganej w art. 22 tylko wtedy, gdy jej dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że z powodu tej choroby zagraża bezpośrednio własnemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób. Tryb nagły uregulowany w art. 23 u.o.z.p. nie stanowi jednak jedynej możliwości przyjęcia pacjenta do szpitala psychiatrycznego bez jego zgody²⁶. Przepis art. 29 u.o.z.p. przewiduje dopuszczalność hospitalizacji osoby w tzw. trybie wnioskowym²⁷. Pozwala on na przyjęcie do szpitala psychiatrycznego bez zgody jednostki chorej psychicznie: 1) której dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że nieprzyjęcie do szpitala spowoduje znaczne pogorszenie stanu jej zdrowia psychicznego, bądź 2) która jest niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, a uzasadnione jest przewidywanie, że leczenie w szpitalu psychiatrycznym przyniesie poprawę jej stanu zdrowia (art. 29 ust. 1 pkt 1 i 2 u.o.z.p.). Oba wymienione tryby przyjęcia pacjenta do szpitala psychiatrycznego odnoszą się do osób, u których uprzednio zdiagnozowano już chorobę psychiczną. Nie zawsze jednak u jednostki doświadczającej zaburzeń psychicznych, których symptomy stwarzają zagrożenie dla życia lub zdrowia jej bądź otoczenia dochodzi do wcześniejszego postawienia diagnozy. W takich przypadkach chorego nie sposób zostawić samemu sobie bez udzielenia mu pomocy i zadbania o jego bezpieczeństwo. Z tego względu obowiązujące przepisy prawa pozwalają przyjąć do kilkakrotnie wspomnianej już placówki leczniczej jednostkę, bez jej zgody, której: zachowanie wskazuje na to, że z powodu zaburzeń psychicznych zagraża bezpośrednio swojemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób, a zachodzą wątpliwości, czy jest ona chora psychicznie (art. 24 ust. 1 u.o.z.p.). Zgodnie z wskazaniem taka hospitalizacja ma na celu wyjaśnienie, czy u przyjętej do szpitala psychiatrycznego osoby nie występuje choroba psychiczna.

Jak można zauważyć, we wszystkich przywołanych regulacjach prawnych użyto pojęcia „choroba psychiczna”. Z uwagi, iż współcześnie ani na gruncie Międzynarodowej

²⁶ K. Bobińska, P. Gałecki, *Art. 23* [w:] K. Bobińska, K.Z. Eichstaedt, P. Gałecki, *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, wyd. II, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, pkt 1, zd. 1–2.

²⁷ *Ibidem*, pkt 1 zd. 1–2.

Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, ani według Kryteriów Diagnostycznych DSM-5 wymieniony termin nie stanowi jednostki diagnostycznej, zastanawiający staje się jego zbiór desygnatów. Chcąc zrozumieć, czym jest choroba psychiczna, a tym samym, kim są osoby, które w myśl ustawy o ochronie zdrowia psychicznego mogą zostać przyjęte do szpitala psychiatrycznego bez wyrażenia przez nich zgody na uczynienie tego, należy się odwołać do art. 3 pkt 1 a) przywołanego aktu prawa. Zgodnie z nim osobą chorą psychicznie jest jednostka, która swoim zachowaniem wykazuje, że występują u niej zaburzenia psychiczne psychotyczne. Według wskazań psychopatologii, psychoza jest stanem, który cechuje utracenie kontaktu z realnością, przejawiającym się obecnością urojeń, omamów, a także różnych odbiegających od normy zachowań²⁸. Co ważne z uwagi na przedmiot niniejszej publikacji zespoły psychotyczne można pogrupować na endogenne, somatogenne i psychogenne, a wyróżniane w ich obrębie zespoły urojeniowe zaliczane są do pierwszego z wymienionych zbiorów²⁹. Mając na względzie przedstawione informacje winno się zgodzić, że zaburzenie urojeniowe można uznać za chorobę psychiczną, niekiedy stanowiącą podstawę do hospitalizacji pacjenta w szpitalu psychiatrycznym, pomimo braku uzyskania jego zgody w tym zakresie. Nie oznacza to jednak, że osoby cierpiące na zaburzenia psychiczne psychotyczne, w tym zaburzenia urojeniowe mogą być przyjmowane do szpitali psychiatrycznych dowolnie, bez żadnych ograniczeń. Procedurę psychiatrycznej hospitalizacji chorych cierpiących na zaburzenia psychiczne psychotyczne, którzy nie wyrazili na nią zgody unormowano w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego.

Podsumowanie

Dopuszczalność przyjmowania do szpitali psychiatrycznych osób doświadczających zaburzeń psychicznych o charakterze psychotycznym, którzy nie wyrazili na to zgody, nie powinna wzbudzać najmniejszych wątpliwości pod względem ich słuszności. Występowanie u jednostki urojeń, omamów lub halucynacji nie tylko utrudnia jej funkcjonowanie, ale niejednokrotnie może prowadzić do stanów zagrażających życiu lub zdrowiu chorego bądź jego otoczenia. Jedną z przypadłości psychicznych, która przejawia się urojeniami, a niekiedy także przemijającymi omamami słuchowymi jest stanowiące przedmiot niniejszego opracowania zaburzenie urojeniowe. Winno się zgodzić, że choć zaburzenia urojeniowe nie powodują istotnej dezorganizacji postępowania osoby nimi dotkniętej, ani nie wiążą się ze znacznymi deficytami cechującymi schizofrenię, to ze względu na występujące w nich pod postacią urojeń objawy wytwórcze mogą implikować stany zagrażające życiu lub zdrowiu chorego bądź jego otoczenia. Jako że jednostki doświadczające zaburzeń psychicznych psychotycznych, ze względu na ich charakter

²⁸ B.K. Puri, I.H. Treasaden, *Psychiatria, Podręcznik dla Studentów...*, op. cit., s. 19.

²⁹ S. Dąbrowski, T. Pietrzykowski, *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1997, s. 57–58.

najczęściej pozostają nieświadome tego, że towarzyszące im objawy stanowią przejaw ich schorzenia, a nie część rzeczywistości, nie widzą one potrzeby, żeby skorzystać z pomocy specjalisty. Co więcej, osoby z najbliższego otoczenia chorego często nie dysponują wystarczającą wiedzą na temat zaburzeń psychicznych, ani sposobów radzenia sobie z nimi. Z tego względu tak ważne jest poruszanie problematyki dotyczącej zaburzeń psychicznych, ich symptomów i metod leczenia oraz dopuszczalnych możliwości postępowania w przypadku zaistnienia sytuacji zagrażającej życiu lub zdrowiu chorego bądź jego otoczenia. Niejednokrotnie bowiem może przyczynić się to do uratowania najcenniejszego daru, jakim jest życie. Ponadto należy zauważyć, że choć czasem może wydawać się, iż postępując wbrew woli osoby cierpiącej na zaburzenia psychiczne psychotyczne działamy na jej niekorzyść, to tak naprawdę niesiemy jej pomoc, którą pewnie sami będąc w jej sytuacji byśmy od niej otrzymali, gdyby była ona zdrowa. Co więcej, zastanawiając się nad oświadczeniem woli osoby doświadczającej zaburzeń psychicznych z towarzyszącymi im objawami wytwórczymi, winno się mieć na uwadze, że często jest ona przejawem doznawanych przez nią urojeń, omamów i halucynacji, a nie wyrazem świadomej decyzji, którą podjęłaby będąc w pełni władz umysłowych. Z tego względu niekiedy postępowanie wbrew wyborom osoby cierpiącej na poważne zaburzenia psychiczne jest czymś najlepszym, co w danym momencie może się jej przydarzyć.

Bibliografia

- Bobińska K., Gałecki P., *Art. 23* [w:] Bobińska K., Eichstaedt K.Z., Gałecki P., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, wyd. II, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Butcher J.N., Hooley J.M., Mineka S., *Psychologia zaburzeń DSM-5*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2018.
- Dąbrowski S., Pietrzykowski T., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1997.
- Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2018.
- Kryteria Diagnostyczne DSM-5, Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5*, American Psychiatric Association, Edra Urban & Partner, Wrocław 2015.
- Marwick K., Birrell S., *Psychiatria*, (Sidorowicz S.K., red. wyd. II polskiego), Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2014.
- Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, Rewizja dziesiąta*, Tom I, wydanie 2008, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia 2012.
- Puri B.K. Treasaden I.H., *Psychiatria, Podręcznik dla studentów* (Rybakowski J., Rybakowski F., red. wyd. I pol.), Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2014.
- Wciórka J. (tł.), *Leksykon terminów, Psychiatria i zdrowie psychiczne*, Światowa Organizacja Zdrowia 1994, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2001.

Akty prawa

Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. – o ochronie zdrowia psychicznego (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 730).

Autor
mgr Anna Lisowska
Uniwersytet Łódzki
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Karnego Materialnego
Zakład Nauki o Przestępstwie

10. ROLA *DESIGNU* W TWORZENIU WSPÓŁCZESNEJ PRZESTRZENI HOTELOWEJ

Marzena Bobrzecka

Streszczenie

Przedmiotem opracowania jest *design* współczesnej przestrzeni hotelowej. W tekście podjęto próbę identyfikacji podstawowych uwarunkowań *designu* współczesnych hoteli. Tematyka ta jest ostatnimi czasy bardzo popularna, bowiem dzięki rozwojowi technologii, informatyzacji, ale także i świadomości społeczno-kulturalnej wyrosło zapotrzebowanie na konkurencyjność pomiędzy hotelami w zakresie atrakcyjności przestrzeni hotelowej. *Design* danego hotelu stanowi jego swoistą wizytówkę. W pracy podjęto próbę udzielania odpowiedzi na pytanie, czym jest *design* współczesnej przestrzeni hotelowej i jakie są jego podstawowe elementy w powiązaniu z rozwojem cywilizacyjnym oraz coraz większymi oczekiwaniami klientów hoteli.

Słowa kluczowe: *design*, hotel, hotelarstwo, przestrzeń hotelowa, projektowanie i aranżacja wnętrz.

Wprowadzenie

Design to wielowymiarowe i bardzo szerokie zjawisko, któremu nie udało się do tychczas przyporządkować jednej uniwersalnej definicji. *Design* znajduje się bowiem gdzieś na pograniczu kultury i sztuki, czy też handlu, gdzieś między pasją a pewną chęcią zysku. Ma on również bardzo szeroki zakres i obejmuje wiele dyscyplin. Można patrzeć na *design* z punktu widzenia konkretnego działania, pewnego ważnego procesu, czy też efektu końcowego. *Design* rozpatrywany może być w kategorii funkcji związanej z zarządzaniem, w kontekście fenomenu kulturowego albo przemysłu. Ponadto warto dodać, iż *design* jest nośnikiem wartości dodanej, czy też wręcz katalizatorem zmian społecznych i/lub politycznych. To wszystko często powoduje, że jest definiowany odmiennie w różnych państwach, a jego rozumienie zmienia się z biegiem upływającego czasu.

Najbliższym określeniem w języku polskim, jakim w kontekście podjętych w tej pracy rozważań można zastąpić termin *design*, jest pojęcie „wzornictwo”. Zgodnie z definicją przyjętą przez International Council of Societies of Industrial Design (ICSID, Międzynarodowa Rada Stowarzyszeń Wzornictwa Przemysłowego) termin *design* (czyli inaczej wzornictwo) oznacza twórczą działalność, która ma na celu określenie wieloa-

spektowych cech przedmiotów, usług, procesów, oraz ich całych systemów we wszystkich cyklach życia¹. *Design* stanowi więc najważniejsze uwarunkowanie humanizacji innowacyjnej technologii, jak również kluczowy czynnik wymiany zarówno kulturalnej, jak i gospodarczej. Ponadto musi też uwzględniać relacje strukturalne, organizacyjne, a także funkcjonalne i ekonomiczne, by móc w konsekwencji²:

- przynosić korzyści społeczności ludzkiej, która jest pojmowana indywidualnie i zbiorowo;
- wzmacniać prowadzenie polityki zrównoważonego rozwoju (etyka globalna);
- wspierać różnorodność kulturową, pomimo ogólnej globalizacji świata (etyka kulturalna);
- uwzględniać potrzeby końcowych użytkowników, czy też producentów i głównych aktorów rynku (etyka społeczna);
- oferować produkty, usługi, jak również systemy, które spójnie łączą wszelkie potrzeby intelektualno-badawcze i potrzeby estetyczne.

Tradycyjnie uznawano często *design* za działalność ograniczoną do stworzenia luksusowych i wyszukanych dóbr o wyjątkowej wartości estetycznej. Taka wąska definicja *designu* jako pewnej artystycznej kreacji luksusu, czy też stylowych wyrobów zastrzeżonych często dla elitarnych klientów ustępuje jednak w literaturze naukowej i menedżerskiej definicjom, które to sytuują go w obszarze stworzenia innowacyjnych rozwiązań, często wplecionych w estetyczną oprawę. Ponadto z tego punktu widzenia owy *design* staje się syntetycznym wyrazem wszelkich procesów zarządczych, innowacyjności produkcji, jak również kanałów dystrybucji i ogólnych relacji z klientami³.

Ponadto designerzy coraz częściej używają rozwiązań z pogranicza *designu* i technologii. Zmiany te wymuszone zostały głównie przez rozwój wszelkich dostępnych technologii mobilnych. Owe technologie w dużej mierze oddziałują na to, w jaki sposób goście korzystają z danej przestrzeni hotelowej. Lobby hotelowe obecnie zmienia się często w wielofunkcyjną przestrzeń. Wraz ze wzrostem liczby podróżujących osób w celach biznesowych, hotel powinien być miejscem przyjaznym do pracy. Dostępna sofa i stolik to już zdecydowanie za mało w dzisiejszych czasach. Coraz częściej w hotelu znaleźć można stanowiska do pracy, do relaksu, czy też automat do kawy.

Dodatkowo ogólna konkurencja w usługach hotelowych wzrasta z roku na rok. Aby przyciągnąć gości, inwestorzy konkurują nowymi formułami, w tym tematami przewodnimi swoich hoteli. Z kolei jeśli chodzi o sam wystrój, to zarówno w przestrzeniach ogólnodostępnych, jak i w pokojach hotelowych szuka się coraz częściej niestandardowych rozwiązań. Jednym z ostatnich trendów w tym zakresie jest włączanie łazienki

¹ Za: P. Rojek-Adamek, *Wymiary współczesnego design'u a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2016, nr 56, s. 26–27.

² J. Adamczyk, T. Nitkiewicz, *Programowanie zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2007, s. 65.

³ G. Lojaco, *Design e posizionamento delle imprese*, „Economia & Management” 2002, no. 4, s. 28.

w część pokoju, bądź też przenikanie się obu tych pomieszczeń przez użycie przeszklonych ścian działowych.

W ostatnim czasie znacząco zmieniło się także ogólne podejście do restauracji hotelowych. Co ważne, coraz częściej to właśnie konkretna restauracja hotelowa jest miejscem spotkań klientów również spoza hotelu. Taka przestrzeń staje się zatem bardzo szczególnym wyzwaniem twórczym dla architekta. Najnowsze technologie to element, którego w żaden sposób nie może zabraknąć w nowoczesnych hotelach. Przykładem są takie hotele, w których to za pomocą tabletu można obsługiwać oświetlenie w pokoju, czy też klimatyzację i multimedia, w taki sposób, aby móc dopasować zarówno wnętrze, jak i atmosferę pokoju do własnych indywidualnych potrzeb. Ponadto, takie urządzenie przenośne może służyć również jako klucz do drzwi pokoju hotelowego. Wszystko to ma znaczny wpływ na kształtowanie współczesnego *designu* przestrzeni hotelowych.

Autorka tekstu z wykształcenia jest kulturoznawcą i projektantem ceramiki. Zawodowo działa czynnie również jako projektant wzornictwa dla branży włókienniczej. Rozważania w tekście dotyczące *designu* wykładzin i dywanów, jak i ceramiki artystycznej bazują na jej doświadczeniu zawodowym i warsztacie pracy projektanta.

Uwarunkowania konkurencyjności hoteli

Hotel to miejsce charakteryzujące się bardzo dużą innowacyjnością oraz specyficzną zabudową. Obiekt budowlany posiadający co najmniej 10 pokoi może zostać nazwany hotelem. W innych przypadkach można spotkać się z motelami czy pensjonatami. Hotel to miejsce rekreacyjno-wypoczynkowe, gdzie standard oferowanych usług odznacza się wysokim poziomem. Nie mniej jednak infrastruktura turystyczna ocenia hotel jako bazę noclegową, gdzie poszczególne usługi świadczone są odpłatnie⁴.

Cena wynajmu pokoju uzależniona jest od standardu oraz miejsca lokalizacji zabudowy. Współcześnie większość baz noclegowych lokalizuje się w centrum miast, ponieważ wpływa to na komfort turystów wynajmujących pokój. Rozbudowany węzeł komunikacyjny oraz możliwość dotarcia w określone miejsca stwarza warunki do korzystania z usług hotelowych. Jest to dość ważny aspekt, ze względu na zmieniające się uwarunkowania turystyczne. Społeczeństwo z różnych względów korzysta z infrastruktury hotelowej, ponieważ najczęściej jest to jedyne rozwiązanie dopasowane do potrzeb oraz wymagań konsumentów. Analizując strukturę zarządzania można zauważyć, iż większość baz noclegowych stara się dopasować profil działania do współczesnych wymagań rynkowych oraz społecznych. Dzięki temu istnieje szansa na zwiększenie grona odbiorców, co pozytywnie wpływa na funkcjonowanie miejsc wypoczynkowych⁵.

⁴ M. Wajgner, A. Tylińska, *Podstawy działalności przedsiębiorstwa hotelarskiego*, WSiP, Warszawa 2013, s. 11–16.

⁵ P. Dominik, *Zarządzanie hotelem. Wybrane zagadnienia*, Difin, Warszawa 2015, s. 34–42.

Hotele jako miejsca noclegowe, wypoczynkowe, a także rekreacyjne muszą dysponować wysokim poziomem standardów ekonomicznych, które pozwalają na dostosowanie się do wymagań konsumenckich. Większość hoteli dysponuje pokojami jedno- oraz dwuosobowymi, co pozytywnie wpływa na komfort klientów. Warto zauważyć, iż pojęcie hoteli dawniej nie było tak szeroko rozumiane, jak dzisiaj, ponieważ wiele aspektów od tego momentu uległo bardzo dużym przeobrażeniom⁶. Analizując system zmian można zauważyć, iż wiele działań skierowana jest na podejmowanie decyzji o charakterze konkurencyjnym. Mimo iż wiele hoteli odznacza się wysokim wskaźnikiem innowacyjności, z uwagi na konieczność dopasowania się do potrzeb konsumenta, to poszczególne miejsca różnią się od siebie walorami turystycznymi, poziomem obsługi, czy nawet poziomem komfortu. Możliwość zastosowania elementów strategicznych pozwala na szerzenie się bazy noclegowej, która jest uznawana za podstawę ruchu turystycznego. Każdy hotel przybiera nieco inną strategię funkcjonowania, co wynika przede wszystkim z realizacji czynników o charakterze finansowym czy społecznym. Większość baz noclegowych musi sugerować się opinią klienta, a także tym, co należy jeszcze zmienić. Dzięki temu istnieje szansa na zastosowanie rozwiązań, które przyczynią się do podejmowania działań skierowanych na aspekty przedsiębiorcze⁷. W światowym hotelarstwie istotną rolę odgrywają *hotele butikowe*. Obecnie nie uzgodniono standardowej definicji *hotelu butikowego*. Według Lucienne Anhar pracującej w *HVS International – hotel butikowy* to obiekt wysokiego standardu, zaspokajający często luksusowe i wyrafinowane potrzeby klientów. Odbiorcami usług tego rodzaju hoteli są zazwyczaj stosunkowo zaможne osoby w wieku od 20 do 50 lat unikające pośpiechu i ceniące sobie kameralność. Pierwsze *hotele butikowe* powstały w latach 80. XX wieku w USA i Wielkiej Brytanii. Znajdują się zazwyczaj w centrach miast, często w zabytkowych budowlach. Są to najczęściej obiekty nienależące do żadnej sieci hotelowej, mimo tego ich standard nie odbiega od oferty hoteli pięciogwiazdkowych. Hotele te na ogół nie przekraczają 150 pokoi. Często posiadają indywidualny wystrój, zaprojektowany przez cenionych projektantów wewnątrz⁸.

Analizując standardy hotelowe trzeba stwierdzić, iż poszczególne miejsca różnią się od siebie uwarunkowaniami ekonomicznymi, ponieważ korzystają z technologii, które usprawniają strukturę noclegową⁹. W tym przypadku nie chodzi wyłącznie o poziom

⁶ C. Sarnecki, *W jaki sposób struktura organizacyjna hotelu determinuje układ sprawozdania wg USALI?*, <https://secco.com.pl/W-jaki-sposob-struktura-organizacyjna-hotelu-determinuje-uklad-sprawozdania-wg-USALI> (dostęp: 20.05.2019).

⁷ *Ibidem*.

⁸ L. Anhar, *The Definition of Boutique Hotels*, <https://www.hospitalitynet.org/news/4010409.html?query=lucienne+anhar+boutique+hotel> (dostęp: 7.07.2019).

⁹ D. Puciato, *Przedsiębiorstwo hotelowe. Aspekty ekonomiczne, finansowe i organizacyjne*, Difin, Warszawa 2016, s. 23–34.

wyposażenia, ale również podejście do klienta oraz przygotowanie oferty, która jest dostosowana do jego potrzeb. Warto zauważyć, iż większość baz zatrudnia pracowników ze znajomością języków obcych, gdyż w dużych miastach wynajem hoteli skierowany jest głównie do gości zza granicy, głównie przedsiębiorców czy znanych osób (np. polityków czy tzw. *celebrities*). Możliwość porozumienia się oraz znalezienia wspólnego rozwiązania decyduje o zastosowaniu elementów strategicznych, które w szczególności związane są z aspektami konkurencyjnymi. Między innymi dlatego hotele starają się wykorzystywać wszystkie możliwe narzędzia, aby możliwe było zrealizowanie polityki finansowej oraz ekonomicznej¹⁰. Aktualnie można zauważyć, iż znaczna część hoteli wykorzystuje elementy operacyjne, które nastawione są na realizację wartości tradycyjnych. Oznacza to, iż bazy noclegowe poza zorientowaniem na potrzeby konsumenta, muszą również wykorzystywać pośrednie elementy, które spowodują wzrost zainteresowania daną ofertą. W tym przypadku istnieje konieczność analizowania poszczególnych czynników oraz podejmowania decyzji, które usprawnią cały system gospodarczy¹¹.

Podział hoteli świadczy o bardzo wysokim stopniu konkurencyjności, co sprawdza się szczególnie w przypadku zastosowania innowacyjnych form współpracy z innymi podmiotami. Hotele tradycyjne przeznaczone są w szczególności dla osób, które nie mają wygórowanych oczekiwań względem bazy noclegowej. W pokoju najczęściej znajdują się podstawowe meble. Ponadto hotele tradycyjne znajdują zastosowanie w bazie podróżniczej, ponieważ turyści chcąc spędzić trochę czasu poza domem, wybierają miejsca, gdzie koszt pobytu nie jest wysoki. W tym przypadku baza gastronomiczna skupia się najczęściej na preferowaniu jednego posiłku, czyli śniadania¹².

Uwarunkowania projektowania i aranżacji wnętrza współczesnej przestrzeni hotelowej

Tożsamość miejsca w procesie projektowym obiektów hotelowych

Hotele ilustrują pewne kryterium świadomego projektowania ze szczególnym uwzględnieniem indywidualnych cech właściwych dla danego miejsca. Obiekty takie nasycone są kreatywną kompozycją, która często wynika z pierwotnej funkcji obiektu, jak również symboliką, regionalnymi materiałami i ogólnym wzornictwem, tradycyjnym detalem czy też lokalną technologią wykonania wnętrza. Wielu autorów na podstawie

¹⁰ https://www.goldenline.pl/grupy/Sport_i_rekreacja/hotel-hotelarze/struktura-organizacyjna,3250132/ (dostęp: 20.05.2019).

¹¹ M. Gessler, *151 Najlepszych Restauracji i Hoteli w Polsce*, Pascal, Warszawa 2015, s. 34–56.

¹² <http://www.palaczakow.pl/aktualnosci1/czym-jest-hotel-butikowy-i-dlaczego-warto-go-wybrac?nights=1> (dostęp: 20.05.2019).

badanej tożsamości danego miejsca tworzą ją od nowa, tym samym projektując nowe treści spójne z tym wszystkim, co jest dziedziczone i zastane¹³.

Przykładowo „Butikowy hotel”, czyli Hotel Het Arresthuis, Roermond w Holandii powstał w 2011 r., w dawnym więzieniu, którego to początki sięgają 1836 r. Wówczas było to jedno z najbardziej przerażających niderlandzkich więzień, które zamknięto w roku 2007. Główni architekci obiektu to grupa Van der Valk. W 2011 roku ze wszystkich 105 więziennych cel powstało aż 40 apartamentów dla gości, które to wychodzą na stary więzienny korytarz. Grupa Van der Valk nieznacznie wpłynęła na konstrukcję oraz architekturę monumentalnego więzienia. Wszystkie dostępne pokoje zostały zaprojektowane wyłącznie w nowoczesnym stylu i umeblowano je minimalistycznymi sprzętami, jednakże pozostawiono nadal kilka elementów, które stale przypominają historię tego miejsca, np. kraty i drzwi do pokoi, z kolei więzienny hol stanowi dominantę kompozycyjną, jak dawniej. Grupa Van der Valk we własnych założeniach projektowych bardzo ciekawie też zachowała proporcję pomiędzy elementami, które nawiązują do historii, czy też funkcji tego miejsca, a współczesną estetyką i zapotrzebowaniem klientów¹⁴.

Tożsamość miejsca pełni również istotną rolę w następnym przykładzie projektowym – Hotelu Casa Talia, który znajduje się w miejscowości Modica we Włoszech. Hotel ten powstał w latach 2001–2009. Zaprojektowany został przez małżeństwo architektów Marco Giunta i Vivianę Haddad. O tożsamości tego obiektu stanowią w szczególności zastosowane materiały, których historia oraz pochodzenie ściśle związane są z ogólnymi terenami południowej Sycylii. Casa Talia to kompleks dwunastu domów jednorodzinnych, które są rozmieszczone w kręgu wokół śródziemnomorskiego ogrodu. Cała struktura tego obiektu jest też nietypowa: kompozycja kilkunastu całkiem niezależnych domków odrestaurowanych z użyciem naturalnych, tradycyjnych materiałów tworzy tutaj spójną całość i znacznie emanuje śródziemnomorską estetyką. Wcześniej wspomniane małżeństwo architektów było zafascynowane całym bogactwem Sycylii i przy wykończeniu wnętrza zdecydowało się korzystać jedynie z naturalnych, znanych miejscowych materiałów, które stanowią dość niezwykle bogate dziedzictwo całego miejsca. We wnętrzu często pojawiają się elementy drewniane i kamienne, a także ceramika ręcznie malowana w tradycyjnie sycylijskie wzory. W hotelu zastosowano tradycyjną technikę tynków wapiennych, a także zwyczajowe wzorzyste płytki. Przy wznoszeniu obiektu wykonawcy korzystali tylko ze starych budowlanych technik w taki sposób, aby nie narużyć całej autentyczności tego miejsca¹⁵.

Z kolei hotel „HOT_elarnia” położony w Puszczykowie i zaprojektowany w 2010 r. przez architekta B. Koniecznego jest kolejnym istotnym przykładem obiektu

¹³ M. Żmudzińska-Nowak (red.), *Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich*, Politechnika Śląska Gliwice, Gliwice 2012, s. 200.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ J. Wrana, *Tożsamość miejsca: kryterium w projektowaniu architektonicznym*, Politechnika Lubelska, Lublin 2011, s. 65.

– tym razem w Polsce – gdzie tożsamość miejsca odegrała ważną rolę na etapie projektowania. Kompleks ten jest przykładem połączenia ciekawej oraz wyjątkowej architektury ze światowym *designem*, a także tradycji z nowoczesnością. Można tutaj zauważyć nowatorskie podejście niekonwencjonalnego dobrego połączenia polskiej kultury z nowoczesnymi światowymi trendami na skutek czego powstała elastyczna, a także spójna całość. Zewnętrzny obraz to dach złożony z grubej warstwy złocistej strzechy, jak również pobielane ściany oraz cokoły, które wykonano z kamienia polnego. Architektura wkomponowuje się wręcz idealnie w zastany pejzaż, tym samym wpisując się w kontekst przyrody, jak też nawiązuje do budynków dawniej mieszczących się na tych terenach. Wszelkie wpływy staropolskie zachowano również na zewnątrz budynku. Wnętrza wręcz przeciwnie, kontrastowo są bardzo nowoczesne, często nasycone stałą, betonem, szkłem oraz wysokiej klasy wzornictwem i sztuką¹⁶.

Transparentność wnętrza i zewnątrz budynku hotelowego

Relacja wnętrza budynku do przestrzeni zewnętrznej jest obecnie najważniejszym komponentem w projektowaniu architektonicznym głównie jako zintegrowanym całościowo zamysłem przestrzennym. Samo już otwarcie budynku na kontekst całego najbliższego otoczenia służy budowie pewnej ekspresji wizualnej, atrakcyjnej estetyki danego budynku i jego plastycznego wyrazu, lecz również kreacji wewnętrznych przestrzennych wrażeń związanych ze światłem. Uzyskanie takich efektów kompozycyjno-plastycznych oraz krajobrazowych jest możliwe dzięki zastosowaniu transparentności przegród, świadomego użycia konkretnego światła w budynku. Innym aspektem takich rozwiązań jest też pewna możliwość budowy przestrzeni uniwersalnej, w której to następuje zatarcie granic pomiędzy samym wnętrzem a zewnątrz projektowanego hotelu. Nie bez znaczenia jest w tym przypadku użycie odpowiednich materiałów, które to podkreślają jedność połączenia, a sama przegroda jest jedynie tylko formalnym zamknięciem przestrzeni. To jest szczególnie ważne w projektowaniu wszelkich relacji krajobrazowych z wnętrzem, jakie otrzymuje poza wyreżyserowanym widokiem oświetlenia naturalne. Możliwość wykorzystania transparentnych ścian w owej architekturze zawdzięcza się zastosowaniu najnowszych rozwiązań technologicznych, które to pozwalają wprowadzać bez ograniczeń bardzo duże powierzchnie przeszklonych tafli. Ponadto transparentność może wówczas również działać w obie strony przegrody, czyli na zewnątrz i do wnętrza hotelu¹⁷.

Wykorzystywanie transparentności jest ważną częścią zabiegów przestrzennych oraz wizualno-plastycznych stosowanych do ukształtowania relacji pomiędzy wnętrzem a ogólnym zewnątrz obiektów architektonicznych. Transparentność taka działa

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ M. Rogińska-Niesłuchowska, *Architektura i światło*, „Czasopismo Techniczne” 2010, z. 15, s. 324.

w obie strony, tym samym skracając dystans pomiędzy tym wszystkim co znajduje się przed oraz za przegrodą, a także pomiędzy tym, co też może być strefą prywatną oraz publiczną, czy też pomiędzy tym co jest daleko i blisko, tym samym podchodząc do przestrzeni wnętrza oraz całego otoczenia budynku jako zintegrowanego całościowo pewnego problemu architektonicznego. Przezierność przegród wykorzystywana często we współczesnych budynkach bywa całkowitym przeciwieństwem zamkniętej na swoje otoczenie architektury dośrodkowej. Współczesne hotele wystawiennicze oraz użyteczności publicznej często posiłkują się doświetleniem górnym, które jest na tyle wystarczające i intensywne, że zapewnia wymagany komfort świetlny w konkretnych partiach obiektu. Transparentność taka – niezależnie od zakresu zastosowania – jest celowym zabiegiem architektonicznym służącym podniesieniu walorów plastycznych architektury oraz jej najbliższego sąsiedztwa. Zabiegi tego typu wpływają na całe otoczenie, jak i na naturalne światło, które bywa pierwiastkiem kształtującym współczesną myśl architektoniczną¹⁸.

Projektowanie przestrzeni hotelowej w oparciu o koncepcję zrównoważonego rozwoju

Zrównoważony rozwój okazuje się istotny już nie tylko dla ogólnego świata nauki, przedstawicieli biznesu, czy też gospodarki bądź „zielonych” ruchów społecznych. Uwidacznia się on także w zastosowaniu jego najważniejszych zasad w praktyce projektowania hoteli. Gruntem dla rozwoju tej koncepcji często okazuje się więc pewna praktyczna działalność projektantów, designerów. Takie projektowanie jest konkretną częścią zrównoważonego rozwoju, czyli takiego rozwoju społeczno-gospodarczego, gdzie wszelkie działania społeczne, kulturowe, gospodarcze, czy też polityczne są integrowane właśnie przy zachowaniu równowagi przyrodniczej, a nadrzędnym celem tak pojmowanego rozwoju jest zaspokojenie podstawowych potrzeb obecnych pokoleń, czy też nie naruszenia przy tym możliwości zaspokajania potrzeb przez kolejne generacje. Działalność projektantów musi zatem opierać się na kilku podstawowych zasadach, wśród których istotne miejsce zajmuje promowanie zrównoważonego dobrobytu jako pewnej wartości samej w sobie. Tak właśnie zdefiniowana postawa, w praktyce wyrażana będzie poprzez: zgodność z podstawowymi wartościami, tj. stosowaniem w projektowaniu zasad etycznych, które odnoszą się do ludzi i całego społeczeństwa (takich jak np.: sprawiedliwość w obrębie i między pokoleniami), jak również ich związku z naturą oraz pewnym sprawiedliwym podziałem bogactwa i władzy; konkretną dbałością o niskie

¹⁸ M. Rogińska-Niesłuchowska..., *op. cit.*, s. 324.

zużycie energii oraz różne możliwości regeneracyjne materiałów (np. ogólne korzystanie z odnawialnych źródeł energii, czy też powtórnego wykorzystania użytych materiałów w myśl zasady 3R – ang. *reduce, reuse, recycle*)¹⁹.

Design architektury wnętrz przestrzeni hotelowej

Nie ma projektu idealnego, o ścisłych wytycznych utworzenia wnętrza hotelu, który zapewni każdemu z gości komfort, a pracownikom prostotę w utrzymaniu ładu, z kolei inwestorom satysfakcję z niepowtarzalnego, jak również oryginalnego *designu* całego obiektu. Sam proces doboru faktur czy odcieni kolorów i wszelkich wzorów tkanin standardowo jest dopasowany do unikalnego charakteru, a także standardu (kategoryzacji) hotelu. Istnieją jednakże pewne ogólne przyjęte zasady, z pomocą których właściwy teoretycznie odpowiedni dobór tkanin pozwala wykreować eleganckie oraz przyjazne gościom wnętrza. Takim gruntownym wyzwaniem dla architekta wnętrz często jest zastosowanie odpowiednich działań, aby każdy – nawet mały – pokój hotelowy o konkretnych w projekcie wymiarach, przewidzianych dokładnymi wytycznymi kategoryzacyjnymi, pozwolił klientom poczuć się naprawdę dobrze²⁰.

Dobrym rozwiązaniem w tym przypadku jest optyczne powiększenie niewielkich pokoi hotelowych dzięki zastosowaniu np. zasłon bądź też firan o pionowych, długich pasach. Tkaniny te upięte starannie na karniszach pod samym sufitem zawsze dadzą wrażenie przestronności, jak również dodadzą wnętrzu elegancji. Z kolei dla pokoi wymagających już większego wyrafinowania i luksusu, często proponuje się bardzo efektywnie wyglądające wzory z różnymi motywami pnącymi się ku górze. Efekt końcowy powinien wówczas być zbliżony. Bardzo ważnymi elementami, decydującymi o estetyce danego wnętrza dobrze zaaranżowanego pokoju hotelowego, niemal w każdym przypadku są narzuta łóżka i poduszki. Kierując się aktualnymi trendami w *designie* samo już łóżko można ozdobić narzutą w duże organiczne wzory, a także poduszkami pochodzącymi z tej samej gamy kolorystycznej. Możliwe jest również zastosowanie rozwiązania odwróconego: zestawienie wyraźnego, wręcz dominującego desenu na poduszkach z subtelną narzutą²¹.

Dobrze zaprojektowany hotel powinien zawsze być spójny w swoim *designie*, lecz nie jednostajny. Olbrzymia oferta dostępnych na rynku tkanin daje możliwość dość łatwego różnicowania pokoi hotelowych. Tworząc jedną linię mebli hotelowych za pomocą tkanin, jak również tapet w różnej kolorystyce oraz o podobnym wzornictwie można wykreować wnętrza o odrębnej stylistyce w nurcie jednostajnym. Doświadczenie projektantów wnętrz w stworzeniu pokoi hotelowych przejawia się zatem stosowaniem

¹⁹ E. Manzini, *Design, Ethics and Sustainability Guidelines For A Transition Phase*, DIS-Indaco, Politecnico di Milano 2006, s. 10–11.

²⁰ I. Penc-Pietrzak, *Analiza strategiczna w zarządzaniu firmą. Koncepcja i stosowanie*, C.H. Beck, Warszawa 2003, s. 63.

²¹ I. Penc-Pietrzak..., *op. cit.*, s. 68.

odważnych, niespotykanych powszechnie rozwiązań. Nie należy jednak obawiać się mocnych, bardzo nasyconych kolorów, czy też intensywnie wypełnionych przestrzeni, jeśli są one prawidłowo zaaranżowane przez ekspertów. Bogactwo faktur, kolorów, ornamentów i wzorów na tkaninach zastosowanych w całych wnętrzach buduje i odpowiednio dopełnia ich przestrzeń, nadając im tym samym charakter oraz unikalność²².

Wykorzystanie wybranych elementów sztuki w *design* hotelarskim

Zastosowanie ceramiki artystycznej we wnętrzach hotelowych

Projektowanie hotelowych wnętrz to ciekawe, choć też niełatwe zadanie. Hotel to obiekt użyteczności publicznej, ale wszyscy goście powinni czuć się w nim jak we własnym domu. Należy tu pogodzić wszystko, czyli: komfort i satysfakcję gości, trwałość, bezpieczeństwo, estetykę oraz łatwość utrzymania hotelu w czystości. To właśnie odpowiednie płytki ceramiczne w roli okładziny podłogowej oraz ściennej doskonale sprawdzają się w przestrzeniach hotelowych²³.

Technologiczne zaawansowanie produkcji płytek ceramicznych zawsze pozwala na niemal nieograniczoną realizację wszelkich aranżacyjnych wizji. Do dyspozycji pozostają nie tylko setki gotowych już kolekcji płytek, które można bez problemu łączyć, ale dostępne są też opcje całkowitej indywidualizacji projektów. Wycinanie skomplikowanych wzorów w technologii *water-jet* bądź też druk na szkle są tylko niektórymi z technik, które pozwalają na nadanie obiektom absolutnie unikalnego charakteru, głównie dzięki wykonaniu na zamówienie specjalnych elementów ceramicznych albo szklanych²⁴.

Ceramika jest też coraz częściej wybieraną okładziną głównie na posadzki i ściany hotelowych pokoi. Jest ona trwała, wytrzymała, jak również bardzo łatwa do utrzymania w czystości, a równocześnie jest dostępna w modnych wzorach, począwszy od kamiennych, betonowych, cementowych, aż po deski i parkiety ceramiczne, które odwzorowują naturalne drewno. Zawsze fachowo położona na podłodze, czy też wybranych ścianach, będzie pięknym oraz ekonomicznym rozwiązaniem na lata. Ponadto nie wymaga malowania ani drogiego (czasem nieskutecznego) prania. Jest również odporna na błoto, zachlapania napojami, czy też nacisk, np. kółek od walizek podróżnych²⁵.

Ceramika artystyczna coraz częściej stanowi istotny element dekoracyjny w wyposażeniu wnętrz hotelowych. Przykładem firmy, która zajmuje się wyrobem obiektów

²² M. Bednarczyk (red.), *Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw na polskim rynku turystycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 38.

²³ *Ibidem*.

²⁴ M. Bednarczyk (red.), *Zarządzanie konkurencyjnością biznesu turystycznego w regionach*, CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2011, s. 64.

²⁵ M. Bednarczyk (red.), *Konkurencyjność... op. cit.*, s. 43.

ceramicznych przeznaczonych do powierzchni publicznych, m.in. hoteli, jest belgijskie Atelier Vierkant. Firma została założona 1992 roku przez rodzinę Jansen w mieście portowym Brugge w Belgii²⁶. Celem założyciela było stworzenie alternatywy dla tradycyjnych okrągłych ceramicznych donic. W dalszym ciągu producent chce przekazać odbiorcy swój odmienny punkt widzenia na donice – w jego wizji donice nie są standardowymi i „nudnymi” osłonkami dla roślin, ale formą sztuki ceniącą naturalny materiał i tradycyjne rzemiosło. Pierwsze produkty stanowiły więc w głównej mierze właśnie kwadratowe donice, które produkowane są również obecnie. Dzięki prostocie i elegancji oraz wykorzystywanemu materiałowi w postaci gliny, produkty nadal przyciągają światowej klasy architektów wnętrz i krajobrazu. Geometryczne formy w ceramice wymagają sporego doświadczenia, unikalnej technologii i wrażliwości oraz dużych nakładów siły fizycznej. Wykonania Atelier Vierkant obejmują również: ozdobne realizacje ścienne, siedziska, wolnostojące rzeźby, jak i proste oraz nowoczesne kreacje²⁷.

Proponowane projekty małej architektury zdobią najbardziej reprezentacyjne miejsca w przestrzeniach publicznych, w tym hotelowych. Warto zauważyć, że każdy przedmiot jest formowany ręcznie, co czyni go wyjątkowym i unikatowym. Firma Atelier Vierkant deklaruje, iż powstała z miłości do naturalnych surowców i tego co najbliższe człowiekowi.²⁸ Współcześnie konsument towarów *premium* ma dużą świadomość estetyczną oraz szuka solidnych ekologicznych materiałów. To one decydują o finalnym wyglądzie i trwałości, a przede wszystkim o charakterze wnętrza. Marka Atelier Vierkant stosuje unikalne, nowatorskie rozwiązania i unika produkcji z tworzyw sztucznych i materiałów kompozytowych. Wytwarza elementy tylko z prawdziwej gliny. Firma jest otwarta na innowacje. Wyraża się to poprzez wprowadzenie do oferty modeli zapachowych – perfumowanie gliny na jednym z etapów produkcji²⁹. Prezentowane formy użytkowe są dość ascetyczne. Główny element dekoracyjny prostych kształtem form to różnorodna tekstura współgrająca z architekturą zewnętrzną i wewnętrzną. W ofercie wyróżnić można ich kilkanaście. Ogromna skala obiektów sięgająca często ponad 2 m holistycznie uzupełnia każdą niewykorzystaną przestrzeń, zwłaszcza w dużych pomieszczeniach publicznych³⁰.

Firma Atelier Vierkant posiada technologów, którzy stale pracują nad analizą materiałową. Rozwinięto i udoskonalono tradycyjne umiejętności formierskie i autorskie techniki produkcji. Dzięki wypracowanej technologii formy nie są podatne na wypaczenia podczas wypału, a dodatkowe naturalne surowce sprawiają, iż kolory finalnie zachowują pożądaną intensywność. Obecnie wykorzystywana glina, wypalana docelowo w 1200°C, jest odporna na takie warunki atmosferyczne, jak: mróz, ciepło, promienie

²⁶ <https://coshliving.com.au/blogs/news/introducing-atelier-vierkant-hand-crafted-planters> (dostęp: 14.07.2019).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ <http://www.ateliervierkant.com/news/148> (dostęp: 14.07.2019).

³⁰ *Ibidem*.

UV. Ten wytrzymały i ponadczasowy materiał pozwala na niezwykle działania w zakresie kształtowania różnorodnych form. Atelier Vierkant w swojej ofercie zapewnia szeroki wachlarz kolorów oraz niestandardowych rozmiarów rozwiązań wizualnych³¹.

Mimo majestatycznego charakteru widoczny jest dynamizm ręcznie kształtowanych obiektów o precyzyjnej strukturze. Absolutna harmonia to równowaga, która wyraża się w teksturze, materiale, skali tego co najważniejsze w *designie*. Produkty te charakteryzują się prostym, nowoczesnym wyglądem. Przemysłany *design* i naturalny materiał, jakim jest glina, nadają wyrazistość wnętrzu, jednocześnie go ocieplając. Do elementu definiującego charakter wnętrza należy również ceramika architektoniczna. Opiera się ona zazwyczaj na powtarzalnych modułowych elementach budujących powierzchnie ścian, które produkowane są seryjnie lub indywidualnie. Zestawione ze sobą moduły budują powierzchnię, która zależnie od użytych środków wyrazu może być wzbogacona naturalnymi efektami światłocieniowymi.

W przestrzeniach hotelowych wykorzystanie ceramiki architektonicznej najczęściej opiera się na powierzchniach ściennych w najbardziej reprezentacyjnych miejscach, takich jak lobby czy recepcja. Aby uwypuklić zalety wizualne ceramicznego detalu architektonicznego, istotną praktyką projektową jest analiza pozostałych elementów w danej przestrzeni. Istotna jest ekspozycja świetlna, zastana kolorystyka, meble i dekoracje. Kluczowym czynnikiem decydującym o ostatecznym efekcie jest nie tylko sam wzór, ale również skala pojedynczego detalu – ceramicznej okładziny ściennej. Sama struktura czy tekstura dzięki odpowiednim zabiegom plastycznym i zestawieniom barwnym, może wywoływać pozytywne skojarzenia i zainteresowanie u odbiorców. Ceramiczne kafle ścienne najczęściej mają mniejsze rozmiary niż standardowe płytki tworzone masowo. Powstają na zlecenie w studiach projektowych bądź w manufakturach. Ze względu na trudności techniczne, związane z wypaczeniem podczas wypału, rzadko przekraczają rozmiar 40 x 40 cm. Na powierzchniach ściennych o niewielkich rozmiarach najczęściej sprawdzają się te mniejsze, oddziałują walorowo i przestrzennie.

Inny przykład współcześnie wykorzystujący ceramikę w architekturze to biurowiec Kuggen, zaprojektowany przez biuro Gerta Wingardha, wybudowany dla potrzeb goeteborskiego Uniwersytetu Technologicznego Chalmers. Ten 6-poziomowy budynek sprawia wrażenie nałożonych na siebie zębatek, każda następna posiada dużo większy promień od poprzedniej. Kugen to biurowiec wręcz ekstremalnie wydajny energetycznie. Konstrukcja tego budynku jest wykonana w całości z prefabrykowanego betonu o dość wysokiej masie termalnej, pozwalającej na pełne magazynowanie ciepła. Trójkątne okna ograniczają ilość przeszkleń, nawet do jednej czwartej powierzchni ścian, przez co minimalizują wszelkie straty ciepła. Dodatkowo dynamizmu nadają uskoki elewacji oraz

³¹ *Ibidem.*

przecinające ją trójkątne okna i kolorowe panele ceramiczne, dzięki którym budynek ten zmienia się w zależności od ogólnego kąta patrzenia, jak i samego padania światła³².

Współczesne wzornictwo ceramiki w architekturze hotelowej skoncentrowane jest głównie wokół rozwiązań geometrycznych. Wzornictwo to charakteryzuje się zróżnicowaną specyfiką poprzez użycie odmiennych środków wyrazu. Są to: reliefy wklęsłe, wypukłe; malarstwo podszkliwe i naszkliwe oraz szereg innych technik zdobniczych stosowanych w ceramice. Obecnie na rynku jest dostępnych wiele efektowych szkliv, o zróżnicowanych możliwościach estetycznych (lśniące, matowe, transparentne, gładkie itp.). Spotyka się również kompozycje rzeźbiarskie, w których stylistyka jest indywidualna w zależności od wnętrza. Projektant poprzez umiejętne zastosowanie odpowiedniego kierunku kompozycji czy artykulacji (pionowej lub poziomej) jest w stanie wpływać na odbiór optyczny wnętrza neutralizując jego wady (np. powiększając wąskie pomieszczenia o niewielkim metrażu).

Wzornictwo dywanów i wykładzin w przestrzeni hotelowej

W Polsce, jednym z większych zakładów przemysłowych na terenie Dolnego Śląska w całym okresie powojennym była Fabryka Dywanów w Kowarach, której tradycje sięgają 1854 r. Przedsiębiorstwo to można śmiało określić ikoną europejskiego przemysłu tekstylnego. Dziedzictwo i wyroby fabryki po dziś dzień są kojarzone w kraju i za granicą.

W lipcu 2009 r. nastąpiło załamanie światowej gospodarki, co doprowadziło do upadłości Fabryki Wykładzin i Dywanów w Kowarach – tak zakład nazywał się w ostatnich latach swojej działalności³³.

W 2011 r. powstała firma AxPro Carpets z siedzibą w Jeleniej Górze, która obecnie kontynuuje kowarskie tradycje. Ekologiczne wykładziny i dywany pod tą marką zdołały najbardziej prestiżowe wnętrza w kraju i za granicą. AxPro Carpets dzięki ugruntowanej pozycji na rynku wynikającej z tradycji, strategii rozwoju i wzornictwu na najwyższym poziomie plasuje się w czołówce producentów dywanów i wykładzin. Produkty firmy zdołały główne wnętrza publiczne: hotele, biurowce, a także statki pasażerskie. Współczesne i nowatorskie rozwiązania w zakresie wzornictwa firmy wykorzystano przykładowo w hotelach sieci Hilton czy Marriott.

Dominującą technologią tkania charakterystyczną dla firmy jest *axminster*. Większość surowców wykorzystanych w produktach firmy to wełna, juta i bawełna. Wełna w przeciwieństwie do włókien syntetycznych szybko absorbuje powszechne środki zanieczyszczające środowisko pomieszczeń, jak m.in. dwutlenek azotu czy dwutlenek

³² Wingardh Arkitektkontor AB, *Kolorowa zębatka*, „Architektura i Biznes” 2011, nr 11, s. 68–71.

³³ *Ibidem*, s. 594.

siarki. Zastosowanie surowców naturalnych korzystnie wpływa na użytkowników, środowisko i gospodarkę. Wykładziny syntetyczne czy poliamidowe powstają z paliw kopalnych i ich pochodnych (np. ropa naftowa). Ich produkcja i utylizacja przyczynia się do zwiększenia zanieczyszczenia, a także maksymalizuje koszty odbiorcy³⁴.

Cele projektowe firmy AxPro Carpets realizują w założeniu szereg potrzeb, które związane są z: poczuciem tożsamości klientów oraz ich aspiracjami kulturowymi, preferencjami estetycznymi, czy percepcją jakości przestrzeni. Firma AxPro Carpets ciągle poszukuje nowych sugestii twórczych do opracowania wzorów, aby sprostać oczekiwaniom coraz bardziej wymagających klientów. Projektant musi być wrażliwy na potrzeby innych użytkowników, co sprzyja rozwojowi oferowanych produktów. Musi być także kreatywny, a tym samym wyprzedzać zastaną rzeczywistość, obserwować świat innymi niż wszyscy kategoriami poznawczymi. W efekcie tych działań powinien umiejętnie wyciągać wnioski z poczynionych obserwacji, by móc rozwiązywać realne problemy.

Projektowanie wyposażenia wnętrz hotelowych o najwyższym standardzie wymaga od projektanta innowacyjnej postawy twórczej i nierzadko kompromisów wynikających z ograniczeń budżetowych, a także sprawnej komunikacji na drodze spełnienia oczekiwań inwestora czy głównego architekta. Projekty powstają najczęściej w oparciu o dokumentację zleconego obiektu wraz z otoczeniem i miejscem funkcjonowania. Znajomość odczytania kontekstu kulturowego wpisanego w otoczenie, a także umiejętne przedstawienie tego problemu w formie graficznej stanowią istotne wyzwania dla projektanta. Kluczowym czynnikiem atrakcyjności oferty jest unikalny wzór produktu. Jego najwyższa jakość i komfort użytkowania, jak i finalnie oryginalne i bezkompromisowe wzornictwo stanowi o ostatecznym sukcesie produktu.

Różne typy wykładzin, które produkuje firma AxPro Carpets pozwalają na tworzenie zróżnicowanych wzorów – od prostych, najczęściej spotykanych na wykładzinach igłowanych, do malarskiego charakteru wzornictwa wykładzin tkanych. Choć w przestrzeniach hotelowych zazwyczaj dominują wzory projektowane indywidualnie, różnorodne ze względu na charakter wnętrza, firma posiada bogaty zasób kolekcji dedykowanym konkretnym wątkom tematycznym. W ostatnich latach spopularyzował się trend zwany *biophilic design*, gdzie projektanci skupili się na odwzorowaniu działań natury zaczerpując z niej wzory. Trend ten ma na celu udoskonalić projektowanie wnętrz, by stworzyć otoczenie pozwalające użytkownikom pomieszczeń na wyciszenie i odprężenie. Klienci hotelowi mają lepsze samopoczucie, jeśli przebywają we wnętrzach zawierających elementy dekoracyjne i użytkowe nawiązujące do natury lub wywołujące zamierzone i pozytywne skojarzenia z ekosystemami.

Wzornictwo tworzone w duchu *biofilii* wpływa na odbiorcę poprzez odczuwanie świadomości naturalnych procesów, w szczególności zmian związanych z porami roku i tymczasowych zmian zachodzących w zdrowych ekosystemach. Naturalne analogie to organiczne, nieożywione i pośrednie nawiązania do natury poprzez jej kolory i kształty.

³⁴ AxPro Carpets, *Commercial Brochure* 2012, s. 6.

Sekwencje i wzory nawiązujące do natury nadają danemu miejscu wyraźny klimat. Odpowiedź na te potrzeby użytkownika stanowi np. katalog marki AxPro Carpets *Nature*, w którym odnaleźć można kolekcje deseni, które zresztą podobnie jak w innych katalogach zawierają od 3 do 10 kolorów. W tym przypadku paleta kolorystyczna nawiązuje do ożywionego i nieożywionego świata flory. Wykorzystane motywy zaczerpnięte z natury to struktury: drewna, drzewa, liście, woda, piach i kamienie. W katalogu *Fast and Easy* znajdziemy kolekcje bogatą w geometryczne i krzywoliniowe rozwiązania. Znajdują się w nim także klasyczne wzory żakardowe ze współczesnymi elementami zdobniczymi w tle. W katalogu *Urban* obecne są nawiązania do elementów architektonicznych znajdujących się głównie w przestrzeni miejskiej. Desenie liniowe nawiązują do ruchliwych ulic i elementów architektonicznych występujących w zabudowie miejskiej. Geometryczne wzory z szarościami nawiązują do kostki brukowej. Terakotowe wzory geometryczne przywołują zaś na myśl ceglane elewacje. Bardziej bezpośrednie aluzje nawiązują do struktury mapy czy modernistycznych betonowych budynków.

Katalog *Vivat* koncentruje się głównie wokół współczesnych zróżnicowanych wzorów od geometrycznych i ornamentowych po te o malarskim abstrakcyjnym charakterze. Zwiększone koszty wykładzin i dywanów wynikają często z indywidualnego doboru kolorów i tworzenia przez laboratorium barwiarskiego nowych receptur na potrzeby projektu. Oferta katalogowa *Vivat* opiera się o program *Fast Track*, który narzuca z góry określoną paletę kolorystyczną. Dzięki temu proces produkcyjny jest stosunkowo krótkotrwały i jego koszty ograniczone są do minimum. Katalogi *Prime* i *Earth* również odwołują się poprzez kolorystykę do programu *Fast Track*. Różnią się przede wszystkim ofertą wzorniczą i środkami wyrazu. W katalogu *Earth* zawężono gamę kolorystyczną do ciepłych brązów, beży i szarości. W *Prime* widoczne jest bardzo współczesne i dynamiczne wzornictwo operujące silnym kontrastem kolorystycznym i akwarelowym charakterem z widocznymi przetarciami. Takie efekty są szczególnie pożądane przez inwestorów w branży hotelarskiej, gdyż odznaczają się walorami użytkowymi związanymi z niewielką widocznością oznak zabrudzenia na powierzchni wykładziny. W roku 2019 ukazał się nowy katalog wzorniczy AxPro Carpets o nazwie *Art In Deco*. Desenie zainspirowane są ponadczasowym stylem *art deco*. Projektanci w unikalny i nowoczesny sposób operują przestrzennymi zestawieniami kompozycyjnymi i barwnymi kierując się aktualnymi trendami kolorystycznymi i tematycznymi.

Mimo ograniczeń kolorystycznych, które narzuca technologia *axminster* zaprojektowane desenie tkackie często charakteryzują się efektem iluzorycznym i wrażeniem trójwymiarowości. Istotnym elementem przy doborze konkretnego deseni do wnętrza jest ocena prób kolorystycznych wraz z ofertą wzorniczą w postaci barwnych wydruków z opisem warunków technicznych. Próby kolorystyczne na dedykowanym dla nich krośnie nie przekraczają 45 x 45 cm. Jednakże ta wielkość pozwala na ocenę skali, wzoru i oczekiwanych kolorów, które powstają w przyfabrycznym laboratorium barwiarskim. Oferowane wzornictwo wymaga analizowania trendów wzorniczo-kolorystycznych

obecnych na międzynarodowym rynku, celem dostosowania oferty wzornictwa do potrzeb inwestorów oraz odbiorców – użytkowników.

W praktyce projektowej istotne jest dla autorki niniejszej pracy projektowanie doświadczeń potencjalnego klienta. W obecnym świecie to właśnie spokój i cisza stały się najwyższym luksusem. Zastosowanie minimalistycznego rysunku, który ma swoje odniesienia bezpośrednio w naturze z pewnością wywoła takie odczucia w odbiorcy. *Experience design* wymaga przyjęcia założenia, że w kontakcie z klientem istotny jest nie tylko produkt lub usługa, ale również wszystko, co z nim powiązane. Liczą się emocje klienta, wspomnienia podobnych sytuacji, jego system wartości, sytuacje, w których korzysta z produktu lub usługi i związane z nimi odczucia. Wszystkie te czynniki pełnią ważną rolę w budowaniu doświadczenia klienta z marką (usługą, produktem).

Kreowanie wizerunku firmy poprzez wdrażanie oferty katalogowej sprzyja poprawie pozycji konkurencyjnej, co w efekcie wpływa na sukces firmy. Jednocześnie cykliczne wprowadzanie nowych kolekcji deseni wykładzinowych stanowi formę przybliżenia „masowemu odbiorcy” wartości, jakie niesie produkt artystyczny i przyczynia się do kształtowania gustów potencjalnych klientów.

Współczesne wzornictwo wykładzin i dywanów na przykładzie marki AxPro Carpets rysuje się niezwykle bogato. Firma koncentruje się – jak już wspomniano – na branży hotelarskiej obejmując swoim działaniem nie tylko sferę projektową i produkcyjną. W swoim dorobku ma realizacje w prestiżowych i luksusowych hotelach sieciowych i butikowych. Obecnie w hotelach wykładziny i dywany traktowane są jako główny element dekoracyjny. Bogata ekologiczna tradycja tkacka, podążanie za trendami, udoskonalanie oferty wzorniczej oraz inwestycje w badania i rozwój dają AxPro Carpets znaczną przewagę konkurencyjną.

Czynników, które to składają się na popularność danego obiektu noclegowego jest wiele – począwszy od cen, przez lokalizację, a na jakości obsługi kończąc. Niemniej ważny jest wystrój. To głównie on decyduje o tym, w jaki sposób goście postrzegają konkretny hotel: czy jako eleganckie, wręcz luksusowe miejsce, czy też jako bardziej „budżetową” przestrzeń. Istotną w tym przypadku rolę w sposobie urządzenia danego hotelu odgrywa pokrycie podłóg. Ponadto najczęściej jest to właśnie wykładzina hotelowa. Wykładziny hotelowe często łączą cechy wykładzin domowych, jak również obiektowych. Gdyż z jednej strony muszą być one wytrzymałe, a także łatwe w czyszczeniu i dobrze dostosowane do dużego natężenia ruchu, a z drugiej strony powinny stwarzać przyjazną, wręcz komfortową atmosferę³⁵.

Praktyczne, estetyczne i wytrzymałe – takie są współcześnie wykładziny dywanowe w płytkach, które coraz częściej zastępują tradycyjne wykładziny w rolkach. Są one chętnie wykorzystywane przez projektantów i architektów do aranżacji ekskluzywnych hoteli. Płytki dywanowe dzięki swojej warstwowej konstrukcji, a także dobrej jakości doskonale wyciszają pomieszczenia, tworząc tym samym atmosferę ciepła i intymności.

³⁵ M. Bednarczyk (red.), *Zarządzanie... op. cit.*, s. 69–72.

Ogólne bogactwo kolorów, jak również struktur płytek dywanowych sprawia, iż bez trudu można je dopasować zarówno do wystroju ekskluzywnych hoteli, czy też stylowych, kameralnych pensjonatów. Ponadto na popularności zyskują m.in. wzory imitujące beton, jak również oryginalne przecierki, czy też przejścia kolorystyczne³⁶.

To właśnie hotele najczęściej dysponują możliwością swobodnej „kombinacji” powyższymi dostępnymi parametrami. Dla porównania zarówno biura, jak i inne obiekty użyteczności publicznej zazwyczaj preferują przestrzenie stonowane, często nienarzucające się wizualnie użytkownikom, podczas kiedy wyróżniająca się wykładzina w pokoju, czy korytarzu lub restauracji hotelowej przesądzić może o nierozzerwalnym połączeniu emocjonalnym klienta z danym miejscem. To właśnie taki hotel w pamięci klienta zapadnie na długo³⁷.

Podsumowanie

Duże przestrzenie wraz ze strefą holu głównego i recepcji stanowią wizytówkę każdego obiektu hotelowego. Rozplanowanie, aranżacja, jak również urządzenie tych powierzchni jest zawsze pierwszym, najważniejszym elementem dostrzeganym przez każdego gościa i niejednokrotnie decydującym w głównej mierze o ogólnym, subiektywnym odbiorze całego pobytu. Ponadto w skład wewnętrznych publicznych przestrzeni hotelowych wliczają się, w szczególności: strefa wejściowa, wiatrołap, szatnie, strefa recepcji, różnorodne punkty usługowe i gastronomia, ogrody zimowe, a także wszelkie przestrzenie o różnorodnym przeznaczeniu, jak: kluby, sale widowiskowe i rozrywkowe (np. sale teatralne, balowe, koncertowe, a także kasyna), sale konferencyjne, SPA – słowo to jest bardzo szeroko pojmowane i stosowane współcześnie jako ogólne określenie różnych zabiegów mających na celu polepszenie zdrowia i samopoczucia. Określa także nazwę miejsca, gdzie są one wykonywane np.: sale sportowe, lecznicze itp. Warto dodać, iż poprawne rozplanowanie świadczonych usług w danym hotelu sprzyja ich dostępności, powodzeniu poszczególnych przedsięwzięć, rentowności, wygodzie korzystania, jak również przejrzystości dostępnej oferty.

Przedstawione w opracowaniu rozważania stanowiły próbę ukazania *designu* jako jednego z głównych elementów wpływających na konkurencyjność współczesnych hoteli. Istotnym elementem przeprowadzonych powyżej analiz jest postrzeganie ogólnej konkurencyjności jako pochodnej synergicznego oddziaływania powiązanych ze sobą wzajemnie, współzależnych elementów i procesów. Ponadto dzisiejsze hotele, chcąc zwiększyć swoją konkurencyjność rynkową, muszą brać pod uwagę wiele czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Albowiem to głównie od menedżerów wymaga się, by potrafili diagnozować i planować dalszy rozwój potencjału i wszelkich zdolności konkurencyjnych firmy. Korzystne jest, aby wykazywali się umiejętnością podejmowania

³⁶ *Ibidem*, s. 75.

³⁷ *Ibidem*, s. 69–72.

odpowiednich działań, opierających się o właściwe kształtowanie procesów biznesowych, gwarantujących budowanie trwałej i często dość trudnej do zachwiania przewagi konkurencyjnej.

Nadal nie ma gotowych rozwiązań wiązanych ze strategią rozwoju, które mogłyby zapewnić hotelowi zdobycie trwałej przewagi konkurencyjnej, a także, że osiągnięcie sukcesu rynkowego będzie w głównej mierze zależne od zastosowanego *designu*. Można wręcz, a nawet trzeba, wnikliwie analizować wszelkie działania, które są podejmowane przez bezpośrednich konkurentów, jak również niezależnie inwestować w badania i rozwój oraz wdrożenie innowacyjnych produktów o unikatowym *designie*, co docelowo może wpłynąć na atrakcyjność oferowanych usług.

Bibliografia

- Adamczyk J., Nitkiewicz T., *Programowanie zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2007.
- AxPro Carpets, *Commercial Brochure* 2012.
- Bednarczyk M. (red.), *Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw na polskim rynku turystycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Bednarczyk M. (red.), *Zarządzanie konkurencyjnością biznesu turystycznego w regionach*, Ce-DeWu Sp. z o.o., Warszawa 2011.
- Dominik P., *Zarządzanie hotelem. Wybrane zagadnienia*, Difin, Warszawa 2015.
- Gessler M., *151 Najlepszych Restauracji i Hotelu w Polsce*, Pascal, Warszawa 2015.
- Lojacono G., *Design e posizionamento delle imprese*, „Economia & Management” 2002, no. 4.
- Manzini E., *Design, Ethics and Sustainability Guidelines For A Transition Phase*, DIS-Indaco, Politecnico di Milano 2006.
- Penc-Pietrzak, I., *Analiza strategiczna w zarządzaniu firmą. Koncepcja i stosowanie*, C.H. Beck, Warszawa 2003.
- Puciato D., *Przedsiębiorstwo hotelowe. Aspekty ekonomiczne, finansowe i organizacyjne*, Difin, Warszawa 2016.
- Rogińska-Niesłuchowska M., *Architektura i światło*, „Czasopismo Techniczne” 2010, z. 15.
- Rojek-Adamek P., *Wymiary współczesnego design'u a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” 2016,
- Wajgner M., Tylińska A., *Podstawy działalności przedsiębiorstwa hotelarskiego*, WSiP, Warszawa 2013.
- Wingardh Arkitektkontor AB, *Kolorowa zębatka*, „Architektura i Biznes”, 2011, nr 11.
- Wrana J., *Tożsamość miejsca: kryterium w projektowaniu architektonicznym*. Politechnika Lubelska, Lublin 2011.
- Żmudzińska-Nowak M. (red.), *Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich*, Politechnika Śląska Gliwice, Gliwice 2012.

Źródła internetowe

- Anhar L., The Definition of Boutique Hotels, <https://www.hospitalitynet.org/news/4010409.html?query=lucienne+anhar+boutique+hotel> (dostęp: 07.07.2019).
- coshliving.com.au/blogs/news/introducing-atelier-vierkant-hand-crafted-planters (dostęp: 14.07.2019).
- <http://www.palaczakow.pl/aktualnosci1/czym-jest-hotel-butikowy-i-dlaczego-warto-go-wybrac?nights=1> (dostęp: 20.05.2019).
- Sarnecki C., *W jaki sposób struktura organizacyjna hotelu determinuje układ sprawozdania wg USALI?*, <https://secco.com.pl/W-jaki-sposob-struktura-organizacyjna-hotelu-determinuje-uklad-sprawozdania-wg-USALI> (dostęp: 20.05.2019).
- https://www.goldenline.pl/grupy/Sport_i_rekreacja/hotel-hotelarze/struktura-organizacyjna,3250132 (dostęp: 20.05.2019).
- www.ateliervierkant.com/news/148 (dostęp: 14.07.2019).

Autor
mgr Marzena Bobrzecka
Akademia Sztuk Pięknych
im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu
Wydział Ceramiki i Szkła
Katedra Ceramiki

11. DYPLMACJA MORSKIEGO PRZYMUSU W KONTEKŚCIE DZIAŁALNOŚCI POLSKIEJ MARYNARKI WOJENNEJ – CASUS STOSUNKÓW POLSKO-GDAŃSKICH

Marika Sokół

Streszczenie

Celem opracowania jest analiza działań dyplomatycznych podejmowanych przez Polską Marynarkę Wojenną (PMW) w kontekście realizacji założeń polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Polska Marynarka Wojenna zarówno w okresie pokoju, jak i w czasie wojny spełniała ważną rolę w polityce zewnętrznej państwa. Okręty, poprzez obecność na morzach, pełniły rolę „pływających ambasadorów”, nie tylko świadcząc o istnieniu danego państwa, ale także o jego potencjale militarnym i ekonomicznym. W okresie międzywojennym działania dyplomatyczne PMW, w szczególności wizyty i rewizyty okrętów, w sposób istotny przyczyniły się do zabezpieczenia interesów Polski w basenie Morza Bałtyckiego, głównie w obszarze normalizacji stosunków polsko-gdańskich.

Słowa kluczowe: marynarka wojenna, dyplomacja morska, dyplomacja morskiego przymusu, bezpieczeństwo, stosunki polsko-gdańskie.

Wprowadzenie

„Każdy potentat, który jedynie posiada wojska lądowe,
ma tylko jedną rękę, który posiada flotę, ma obie ręce”
car Piotr I, *Morskoj ustaw*, St. Petersburg 1720

Już w przeszłości większość władców, a później polityków świadomych było tego, jak ważne miejsce w staraniach o odgrywanie istotnej roli politycznej i militarnej zajmują siły morskie. Wydawać by się mogło, że państwa nadbrzeżne rozumieją, że obronę swych praw na akwenach morskich oraz obronę obszarów lądowych od strony morza zapewnić mogą głównie siły morskie.

Związek polityki zagranicznej z polityką wojskową, rozumianą jako przygotowanie państwa i narodu do obrony, to konsekwencja więzi łączących politykę ze sztuką rządzenia. Tę starą prawdę dosadnie wyraził Otto von Bismarck porównując prowadzenie przez państwo jakiegokolwiek polityki zagranicznej bez posiadania sił zbrojnych do „gaszienia pożaru bez wody”¹.

¹ Zob. T. Szubrycht, *Bezpieczeństwo morskie: zarys problemu*, Wydawnictwo JP, Gdynia 2011, s. 160.

O ile jednak związek wszystkich rodzajów sił zbrojnych z polityką zagraniczną w okresie wojny jest bardzo wszechstronny i oczywisty, o tyle w czasie pokoju związek polityki wojskowej z polityką zagraniczną częstokroć staje się mało widoczny. Wyjątek w tym względzie stanowi marynarka wojenna, której udział w realizacji celów polityki zagranicznej państwa, również w czasie pokoju, pozostaje bezsporny. Już w wiekach średnich, kiedy dopiero tworzone były narodowe siły morskie, floty wojenne obok celów militarnych realizowały również w czasie pokoju zadania z zakresu polityki zagranicznej państwa. Okręt, poprzez swoją obecność na morzach i oceanach, pełniąc rolę tzw. pływającego ambasadora, świadczył nie tylko o istnieniu danego państwa, którego banderę nosił na swoim maszcie, lecz także o jego potencjale militarnym i ekonomicznym.

Okręty poprzez swoją obecność w różnych częściach świata niejednokrotnie okazywały się skuteczniejsze od innych środków dyplomatycznych.

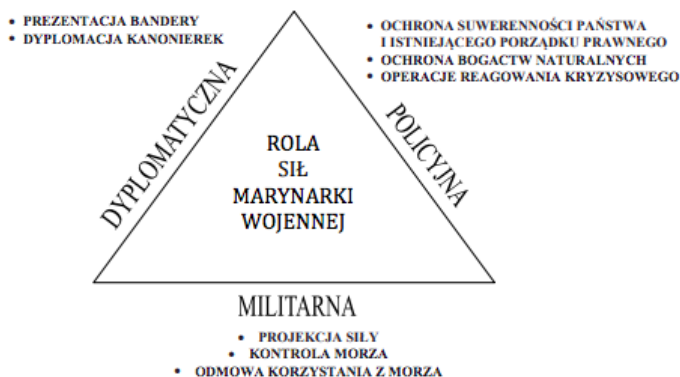
Marynarka wojenna stanowi jedyny rodzaj sił zbrojnych państwa, który poprzez suwerenność pokładów własnych okrętów i ich immunitet posiada znacznie większy „potencjał” dyplomatyczny niż wojska lądowe czy siły powietrzne.

W Polsce o pierwszych doświadczeniach w wykorzystaniu floty wojennej do osiągnięcia celów w polityce zewnętrznej państwa możemy mówić od zarania dziejów polskiej floty wojennej. W okresie międzywojennym dyplomacja morską, jako narzędzie realizacji celów polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, została włączona do kanonu zadań realizowanych przez Polską Marynarkę Wojenną.

Tak przedstawiona sytuacja problemowa stała się podstawą sformułowania głównego postulatu badawczego, który brzmi: w jakim stopniu Polska Marynarka Wojenna realizowała zadania w ramach funkcji dyplomatycznej? W celu rozwiązania głównego problemu badawczego sformułowano następujące pytania badawcze szczegółowe: jaki jest zakres znaczeniowy dyplomacji morskiej i jakie narzędzia są wykorzystywane w ramach tej dyplomacji? jakie zadania były realizowane przez Polską Marynarkę Wojenną w ramach funkcji dyplomatycznej? Aby odpowiedzieć na wysunięte pytania, dokonano przeglądu piśmiennictwa. Krytyczna analiza źródeł pozwoliła wyodrębnić część wartościową pod względem merytorycznym dla niniejszego opracowania. Uzyskane w wyniku analizy i krytyki piśmiennictwa informacje pozwoliły udzielić odpowiedzi na zadane pytania badawcze.

Funkcja dyplomatyczna Marynarki Wojennej

Punktem wyjścia dla dociekań związanych z dyplomacją morską powinno być usystematyzowanie przeznaczenia i zadań realizowanych przez floty na świecie. zilustrowany rysunkiem 1 model kierunków wykorzystania marynarki wojennej (przedstawiony w formie trójkąta) zaproponował K. Booth, a następnie rozwinął E. Grove, w Polsce upowszechnił A. Makowski.

Rysunek 1. Rola sił marynarki wojennej

Źródło: A. Makowski, *Siły morskie współczesnego państwa, IPC, Gdynia 2000, s. 162.*

Bardzo często w odniesieniu do sił morskich stosuje się określenie „dyplomacja morską”. Zadania realizowane w ramach „dyplomacji morskiej” obejmują cały zakres użycia siły – od całkowitego jej braku po skrajnie gwałtowne działania. Według Makowskiego dyplomacja morską jest to zdolność sił morskich do powiększania prestiżu państwa w oczach społeczności międzynarodowej oraz stwarzanie warunków do prowadzenia przez dyplomatów negocjacji z pozycji siły².

Autorzy *Strategicznej koncepcji bezpieczeństwa morskiego RP* definiują dyplomację morską jako „prowadzenie polityki zagranicznej (międzynarodowej) z wykorzystaniem okrętów, poprzez operacje wojskowe prowadzone poniżej progu wojny, celem realizacji interesów narodowych. Dyplomacja morską obejmuje bardzo szerokie spektrum działań, które lokują się pomiędzy prowadzeniem klasycznej polityki a wojną. Działania te mogą mieć charakter niesiłowy (pomoc humanitarna, współpraca cywilno-wojskowa, wysunięta obecność czy wizyty w portach) lub wykorzystywać siłę w ograniczonym zakresie (operacje wsparcia pokoju, morskie operacje blokadowe czy wymuszanie)”³.

E.N. Luttwak wprowadził pojęcie perswazji morskiej odnoszące się do politycznego wykorzystania sił morskich (patrz rysunek 2)⁴. Działania podejmowane w ramach perswazji morskiej podzielił na ukryte i aktywne. Poprzez ukrytą perswazję morską rozumie rutynowe i niebezpieczne działania mające na celu zastraszenie lub wspieranie. W ramach aktywnej perswazji morskiej działania mają na celu przekazanie wyraźnego sygnału, rozumianego jako wywołanie określonej reakcji obiektu naszych oddziaływań.

² A. Makowski, *Siły morskie współczesnego państwa*, Impuls Plus Consulting, Gdynia 2000, s. 229.

³ *Strategiczna koncepcja bezpieczeństwa morskiego RP*, Warszawa–Gdynia 2017, s. 74.

⁴ N.E. Luttwak, *The Political Use of Sea Power*, John Hopkins University Press, Baltimore 1974, s. 7.

Owe działania mogą mieć charakter wspierający sojusznika bądź przymuszający przeciwnika do określonego zachowania (poprzez pozytywne działania wymuszające bądź negatywne działania powstrzymujące)⁵.

Rysunek 2. Perswazja morska według Luttwaka

Źródło: H.J. Kearsley, *Maritime Power and the Twenty-first Century*, *Dortmouth Publishing Company Limited, Dortmund 1992*, s. 4.

Pojęciem bezpośrednio związanym z dyplomatyczną funkcją sił morskich jest dyplomacja morskiego przymusu, tzw. dyplomacja kanonierek. Termin ten wprowadził J. Cable, definiując ją jako „groźbę użycia lub ograniczone użycie sił morskich w sposób inny niż akt wojny w celu osiągnięcia korzyści lub dla uniknięcia strat w czasie prowadzenia sporu międzynarodowego”⁶.

Zadania realizowane w ramach funkcji dyplomatycznej nie są prowadzone w oderwaniu od bieżącej polityki państwa. Zdaniem B. Krzywiec „[f]lota wojenna jest najbardziej uchwytną i ruchliwą emanacją siły zewnętrznej państwa; toteż gdy napięcie interesów politycznych wymaga demonstracji jego siły – flota wojenna obecnością w miejscu wybranym na okazanie siły – wydatnie wspomaga akcję swej dyplomacji”⁷. Komponent morski stanowi ważną składową siłowego instrumentu realizacji polityki państwa. Jednocześnie należy podkreślić, że marynarka wojenna jest tylko jednym z elementów tworzących instrument siłowy, a zadania przez nią podejmowane mają charakter pośredni.

⁵ J.H. Kearsley, *Maritime Power and the Twenty-first Century*, *Dortmouth Publishing Company Limited, Dortmund 1992*, s. 7.

⁶ J. Cable, *Diplomacy at Sea*, *Palgrave Macmillan UK, London 1985*, s. 17.

⁷ T. Szubrycht..., *op. cit.*, s. 160.

Stosunki polsko-gdańskie, tzw. Incydent gdański

28 listopada 1918 r. marszałek Józef Piłsudski wydał dekret⁸ powołujący do życia Marynarkę Wojenną, podczas gdy Pomorze i część Wielkopolski znajdowało się jeszcze pod okupacją niemiecką. Traktat wersalski przyznawał Polsce dostęp do Morza Bałtyckiego, niemniej jednak na przyznanym skrawku wybrzeża nie było warunków do całorocznej żeglugi z uwagi na zamarzanie Zatoki Puckiej. Ponadto, zgodnie z decyzją Wielkich Mocarstw, utworzono Wolne Miasto Gdańsk, a polska delegacja wspierała aktywnie działalność Ministerstwa Spraw Zagranicznych na rzecz zagwarantowania polskich praw w tym mieście. To dzięki ich działalności 8 października 1921 r. doszło do zawarcia układu polsko-gdańskiego w sprawie *port d'attache*⁹. Układ ten umożliwiał bazowanie polskich okrętów w Porcie Gdańskim. Było to jednak rozwiązanie połowiczne, nie do końca regulujące kwestię bazowania okrętów Marynarki Wojennej – na jego mocy okręty Marynarki Wojennej w latach 20. XX w. wielokrotnie zimowały w Gdańsku, dokonywały zakupów materiałów eksploatacyjnych i napraw w miejscowej stoczni. Porozumienia międzynarodowe (Konwencja Paryska z 1920 r.) przyznawały też Polsce prerogatywy w zakresie prowadzenia polityki zagranicznej Wolnego Miasta i reprezentowania go na arenie międzynarodowej¹⁰.

Marynarka Wojenna odegrała istotną rolę w stosunkach polsko-gdańskich. Celem zabezpieczenia polskich interesów w Gdańsku kierownictwo Polskiej Marynarki Wojennej podejmowało i realizowało, w ścisłej współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, wiele różnego rodzaju przedsięwzięć. Ważną rolę w tym względzie odegrała obecność biało-czerwonej bandery w Porcie Gdańskim. Instrukcje dla okrętów udających się do Gdańska opracowywane były bardzo starannie, uwzględniając wszystkie możliwe warianty rozwoju sytuacji, z użyciem broni włącznie¹¹.

Tak było w czerwcu 1932 r., kiedy to zespół brytyjskich okrętów przybył na Bałtyk w celu złożenia wizyty kurtuazyjnej w Wolnym Mieście Gdańsku. Marszałek Józef Piłsudski, po sugestii wiceministra spraw zagranicznych Józefa Becka, postanowił wykorzystać wizytę brytyjskich niszczycieli w Gdańsku dla zamanifestowania i wyegzekwowania praw Polski wobec Wolnego Miasta poprzez demonstrację siły. Doszło wówczas do poważnego napięcia w stosunkach polsko-gdańskich, spowodowanych wejściem do portu Wolnego Miasta niszczyciela ORP *Wicher*, który zgodnie z obyczajem morskim, witał tam zespół okrętów brytyjskich. Tego rodzaju procedura przewidziana Konwencją

⁸ „Z dniem 28 listopada 1918 roku rozkazuję utworzyć marynarkę polską, mianując jednocześnie pułkownika marynarki Bogumiła Nowotnego, szefem Sekcji Marynarki Wojennej przy Ministerstwie Spraw Wojskowych”.

⁹ Cz. Ciesielski, *Polska flota wojenna na Bałtyku w latach 1920–1939 na tle bałtyckich flot wojennych*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1985, s. 93.

¹⁰ M. Graczyk, *Admirał Świrski*, Oficyna Wydawnicza Finna, Gdańsk 2007, s.78–79.

¹¹ D. Nawrot, *op. cit.*, s. 47.

Paryską z 9 listopada 1920 r. w tym przypadku kolidowała z nowo ustanowionymi przepisami gdańskimi, które były jednostronnym wypowiedzeniem polsko-gdańskiego porozumienia w sprawie *port d'attache*.

ORP Wicher przybył na redę w dniu 14 września 1932 r., jeszcze przed angielską eskadrą okrętów. W godzinach wieczornych dołączyły angielskie okręty: HMS Campbell, HMS Windsor, HMS Vidette, HMS Walpole i HMS Westminster. W początkowej fazie ORP Wicher nie został zidentyfikowany jako okręt polski, lecz jako lider angielskiej floty. Dopiero podniesienie polskiej bandery następnego dnia uświadomiło pracowników Urzędu Pilotów Rady Portu, że jest to okręt polski¹².

Na redzie miało nastąpić ceremonialne powitanie okrętów oraz wymiany wizyt między dowódcami okrętu angielskiego i polskiego. Doszło jednak jedynie do ustaleń programu wizyt oficerów na dzień następnny. Po tym fakcie okręty Royal Navy wpłynęły do portu i przycumowały przy Nabrzeżu Marienhohlenbager, a ORP Wicher przy Westerplatte¹³.

Mając na uwadze rozkaz Marszałek Piłsudskiego i misję ORP Wicher, z jaką przybył do Gdańska komandor Morgenstern, znając plan wizyty okrętów angielskich udał się w południe na okręt HMS Campbell na kurtuazyjne spotkanie z jego dowódcą. Mimo nieoficjalnych przeszkód i prób wywarcia wpływu na dowódcę okrętu angielskiego, doszło również do rewizyty dowódcy na ORP Wicher¹⁴.

Rysunek 3. Niszczyciel ORP Wicher zakotwiczony na redzie

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe.

Akcja polska wywołała burzę protestów Senatu Wolnego Miasta Gdańsk, który posunął się nawet do żądania natychmiastowego opuszczenia portu przez ORP Wicher.

¹² I. Pietkiewicz, A. Komorowski, T. Neubauer, *Tajna misja dyplomatyczna ORP Wicher w Wolnym Mieście Gdańsk w 1932 r.* [w:] Fałdowska M., Nowak W., Tarasiuk R. (red.), *Bezpieczeństwo militarne Polski 1918–1945*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017, s. 301.

¹³ *Ibidem*, s. 301–302.

¹⁴ *Ibidem*, s. 302.

Żądanie to, zgodnie z instrukcją wydaną dowódcy okrętu osobiście przez Marszałka Piłsudskiego, zostało zignorowane. ORP *Wicher* pozostał w porcie do czasu wypełnienia swojego zadania. Ostrzeżenie dane Gdańskowi doprowadziło do ponownego zawarcia umowy o port *d'attache* już w sierpniu 1932 r.¹⁵.

Incydent gdański finalnie okazał się dużym sukcesem strony polskiej. Gdańsk podpisał odpowiednie porozumienia i jego port został otwarty dla polskiej floty. Misja ORP *Wichra* wpłynęła też na stosunek władz RP do Marynarki Wojennej. Decydenci II RP, w tym głównie Marszałek Józef Piłsudski, pełniący obowiązki Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, przez długi czas po odzyskaniu niepodległości pozostawali sceptyczni względem floty. Rola, jaką w rozwiązaniu kryzysu odegrał ORP *Wicher* była jednym z czynników, które przekonały Marszałka do zmiany stanowiska i zwiększenia nakładów na rozwój floty, czego wyrazem było wyrażenie zgody na zakupy i budowę kolejnych okrętów dla Marynarki Wojennej, m.in. niszczycieli typu *Grom* i okrętów podwodnych typu *Orzeł* oraz, w dalszej perspektywie, zaakceptowania sześcioletniego planu rozbudowy floty.

Podsumowanie

Zaprezentowana w niniejszym opracowaniu analiza pozwala na stwierdzenie, że marynarka wojenna stanowi ważny instrument realizacji założeń polityki państwa. W dwudziestolecium międzywojennym w istotny sposób przyczyniła się do zabezpieczenia interesów Polski w basenie Morza Bałtyckiego.

Wzrost nastrojów nacjonalistycznych wśród niemieckich mieszkańców Wolnego Miasta Gdańsk i ich wpływ na działania gdańskiego senatu zmierzały do systematycznego ograniczenia uprawnień przysługujących w tym mieście Polsce. Dnia 14 czerwca 1932 r. do gdańskiego portu miały wpłynąć brytyjskie okręty. Wszystkie incydenty na tle relacji polsko-niemieckich, które mogłyby pojawić się wokół tej wizyty, nadałyby sprawie wagę międzynarodową. Będąc tego świadomym, Marszałek Józef Piłsudski po konsultacjach m.in. z dowódcą polskiej floty – komandorem Józefem Unrugiem, rozkazał by tego dnia zawinął tam również niszczyciel ORP *Wicher*. Jego zadaniem, zgodnie z postanowieniami Ligi Narodów, miało być kurtuazyjne powitanie Brytyjczyków i wystąpienie w roli gospodarza. Miał być użyty jako „środek nacisku na senat gdański” w celu przywrócenia Polsce należnych uprawnień¹⁶.

Incydent gdański przyczynił się do wzrostu prestiżu Polskiej Marynarki Wojennej. Skutkiem manifestacji zbrojnej dokonanej przy pomocy ORP *Wicher* było odnowienie

¹⁵ D. Nawrot..., *op. cit.*, s. 46.

¹⁶ *Kryzys gdański 1932 r. – o krok od polskiego ataku na placówki urzędowe WMG*, <http://www.strefahistorii.pl/article/1140-kryzys-gdanski-1932-r-o-krok-od-polskiego-ataku-na-placowki-urzedowe-wmg> (dostęp: 31.08.2019).

dwustronnej umowy o korzystaniu z Portu Gdańskiego przez okręty polskie oraz, w polityce wewnętrznej II RP, zmiana stosunku decydentów politycznych w zakresie znaczenia Marynarki Wojennej i zwiększenie funduszy na nią przeznaczanych¹⁷.

Przeprowadzona analiza materiałów źródłowych jednoznacznie wskazuje, że siły morskie są nie tylko ważnym, ale wręcz niezbędnym instrumentem realizacji polityki państwa. Polska Marynarka Wojenna nie powinna być postrzegana jedynie jako instrument siłowy, ale również jako „swoisty” instrument dyplomatyczny. Jak pokazuje historia, wspierała i uwiarygodniała działania dyplomacji. Zadania realizowane przez Marynarkę Wojenną w ramach funkcji dyplomatycznej wspierały ówczesną politykę państwa.

Bibliografia

- Cable J., *Diplomacy at Sea*, Palgrave Macmillan UK, London 1985.
- Ciesielski Cz., *Polska flota wojenna na Bałtyku w latach 1920–1939 na tle bałtyckich flot wojennych*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1985.
- Graczyk M., *Admirał Świrski*, Oficyna Wydawnicza Finna, Gdańsk 2007.
- Kearsley H.J., *Maritime Power and the Twenty-first Century*, Dartmouth Pub Co, Dartmouth 1992.
- Luttwak E.N., *The Political Use of Sea Power*, John Hopkins University Press, Baltimore 1974.
- Makowski A., *Siły morskie współczesnego państwa*, Impuls Plus Consulting, Gdynia 2000.
- Nawrot D., *Wizyty i rewizyty okrętów Marynarki Wojennej elementem realizacji założeń polskiej polityki zagranicznej*, „Przegląd Morski”, 1995, nr 4.
- Pietkiewicz I., Komorowski A., Neubauer T., *Tajna misja dyplomatyczna ORP Wicher w Wolnym Mieście Gdańsk w 1932r.* [w:] Fałdowska M., Nowak W., Tarasiuk R. (red.), *Bezpieczeństwo militarne Polski 1918–1945*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017.
- Strategiczna koncepcja bezpieczeństwa morskiego RP*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa–Gdynia 2017.
- Szubrycht T., *Bezpieczeństwo morskie: zarys problemu*, Wydawnictwo JP, Gdynia 2011.

Źródła internetowe

- Kryzys gdański 1932 r. – o krok od polskiego ataku na placówki urzędowe WMG*,
<http://www.strefahistorii.pl/article/1140-kryzys-gdanski-1932-r-o-krok-od-polskiego-ataku-na-placowki-urzedowe-wmg> (dostęp: 31.08.2019).

Autor
Marika Sokół
Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni
Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich

¹⁷ *Ibidem*.

Exante Wydawnictwo Naukowe
dr Klaudia Pujer
ul. Buforowa 24 lok. 10, 52-131 Wrocław
WWW: exante.com.pl, wydawnictwoexante.pl

ISBN 978-83-66187-56-6 (PDF)
ISBN 978-83-66187-55-9 (oprawa miękka)